

QPKMR

Qendra e Parandalimit Të Krimeve
Të Të Miturve Dhe Të Rinjve

NEVOJAT E TË MITURVE NË KONFLIKT ME LIGJIN DHE PËRSHTATJA E PROGRAMIT REHABILITUES

NDËRTHURJA E ANALIZËS DHE VEPRIMIT

TIRANË, DHJETOR 2023

NEVOJAT E TË MITURVE NË KONFLIKT ME LIGJIN DHE PËRSHTATJA E PROGRAMIT REHABILITUES

Ndërthurja e Analizës dhe Veprimit

Të dashur lexues,

Me hyrjen në fuqi të Kodit të Drejtësisë Penale për të Mitur, u garantua një kuadër ligjor mbi drejtësinë penale për të mitur që është në përputhje me Kushtetutën, Konventën e Organizatës së Kombeve të Bashkuara (OKB) për të Drejtat e Fëmijëve dhe standardet e normat e tjera ndërkombëtare që kanë për qëllim mbrojtjen e të miturit dhe mbrojtjen efektive të interesit më të lartë të të miturit. Një nga qëllimet e këtij Kodi është promovimi i procesit të riintegritimit të të miturit në konflikt me ligjin penal dhe garantimi i rishoqërizimit dhe rehabilitimit të të miturit që ka kryer vepër penale.

Ky proces është i domosdoshëm për parandalimin e riviktimizimit dhe të përsëritjes së veprave penale prej të miturit dhe mund të arrihet vetëm përmes rritjes së përgjegjshmërisë dhe profesionalizmit të organeve kompetente në administrimin e çështjeve të drejtësisë penale për të mitur.

Qendra e Parandalimit të Krimeve të të Miturve, nën kupolën e Ministrisë së Drejtësisë, është institucioni përgjegjës për rehabilitimin dhe riintegrimin e të miturve në konflikt me ligjin, detyrim ky që rrjedh pikërisht nga Kodi i Drejtësisë Penale për të Mitur.

Për këtë mision, ky institucion koordinon dhe bashkëpunon me të gjithë zinxhirin ndërinstitucional, me qëllim që t' u vijë në ndihmë sa më shumë të miturve, të cilët kanë kryer një dënim penal dhe po rikthehen në shoqëri.

Ky botim u punua si një kërkim shkencor vullnetar, me ndihmën e Ekspertit Ligjor, Z. Ergys Shehu, Përgjegjës Sektori pranë Shërbimit të Kontrollit të Brendshëm të Burgjeve, Znj. Marsida

Grami, Doktore Shkencash, Phd në Drejtësinë për të Mitur, Përgjegjësë Sektori pranë Ministrisë së Drejtësisë dhe Znj. Klaudia Hasanllari, Eksperte Kriminologe, Drejtoreshë e Qendrës për Parandalimin e Krimeve të të Miturve dhe të Rinjve.

Në vijim të kësaj pune të përbashkët, eksperiencë dhe puna e këtyre profesionistëve u përmbledh në këtë botim, që shpresojmë t'i vijë në ndihmë të gjithë profesionistëve të drejtësisë penale për të mitur.

Qendra e Parandalimit të Krimeve të të Miturve dhe të Rinjve

REHABILITIMI I TË MITURVE

Ndërthurja e Analizës dhe Veprimit

Libri "Nevojat e të miturve në konflikt me ligjin dhe përshtatja e programit rehabilitues. Ndërthurja e Analizës dhe Veprimit" synon të shpjegojë rëndësinë e përdorimit të të dhënave për të identifikuar nevojat e të miturve dhe përshtatja e programit rehabilitues në mënyrë efektive. Duke u bazuar në metodat dhe teknikat e identifikimit të nevojave të të miturve, autorët trajtojnë sfidat dhe problematikat që lidhen me identifikimin e nevojave të të miturve.

Ky libër është i ndarë në 6 kapituj, ku në kapitullin e parë prezantohet koncepti i programit rehabilitues dhe riintegruës, duke përfshirë dhe shpjeguar konceptet themelore si rehabilitimi, riintegrimi, programi dhe roli i drejtësisë restauruese. Gjithashtu, analizohet rëndësia e tyre në shoqëri dhe rolin e tyre në rikthimin e individëve në jetën normale.

Në kapitullin e dytë fokusohet në përshkrimin e një modeli të programit rehabilitues dhe riintegruës. Ky model i përfshin katër fazat kryesore të programit: vlerësimi fillestar, planifikimi, zbatimi dhe vlerësimi përfundimtar. Detajohet për secilën fazë dhe shpjegohet se si këto faza ndikojnë në përshtatjen e programit për të plotësuar nevojat individuale të të miturve.

Në kapitullin e tretë analizohen sukseset dhe sfidat që programet rehabilituese dhe riintegruese hasin në praktikë. Nëse këto programe janë të suksesshme, ato ndihmojnë në rikthimin e të miturve në shoqëri dhe në shërimin e tyre emocional dhe fizik. Megjithatë, programet mund të hasin sfida të ndryshme si financiare, mungesë kapacitetesh dhe vështirësi në bashkëpunim me të miturit.

Në kapitullin e katërt sjell studim krahasimor, me reference drejtësinë restauruese, synon të sjellë qasje, teori dhe modele nga vende të ndryshme si Norvegjia, Holanda dhe Britania e Madhe. Studimi krahasues midis vendeve është i rëndësishëm pasi ato shërbejnë si një model thelbësor për vendet në zhvillim dhe analizimi, studimi dhe krahasimi i sistemit të të miturve në vendet evropiane me atë të vendit tonë do të ndihmonte në gjetjen e modeleve më të mira në zbatimin praktik dhe ofrimin e një qasjeje drejt një drejtësie restauruese dhe miqësore.

Kapitulli i pestë fokusohet në vlerësimin e programit rehabilitues dhe riintegruës. Përshkruhet rëndësia e vlerësimit të programit dhe metodat e përdorura si: intervistat, testet psikologjike dhe të dhënat e statistikave për të analizuar efektivitetin e programit. Përmendet se vlerësimi duhet të jetë një proces i vazhdueshëm dhe të përfshijë të gjithë pjesëmarrësit në program.

Ky kapitull fokusohet në disa shembuj konkrete të programeve rehabilituese dhe riintegruese që janë zbatuar në praktikë dhe kanë treguar rezultate të suksesshme. Autorët përmendin se për të arritur një rehabilitim dhe riintegrim të suksesshëm, programet duhet të jenë të personalizuar dhe të përshtatshme për nevojat e individit. Gjithashtu trajton dhe risinë e sistemit të integruar të të dhënave të drejtësisë penale për të mitur, si mjet për unifikimin e statistikave dhe konsolidimin e zinxhirit ndërinstitutional të drejtësisë për të mitur

Kapitulli i pestë fokusohet në disa shembuj konkrete të programeve rehabilituese dhe riintegruese që janë zbatuar në praktikë dhe kanë treguar rezultate të suksesshme. Autorët përmendin se për të arritur një rehabilitim dhe riintegrim të suksesshëm, programet duhet të jenë të personalizuar dhe të përshtatshme për nevojat e individit.

Disa nga shembujt e programit të rehabilitimit dhe riintegritit përfshijnë:

- Programet e rehabilitimit të drogës: këto programet përfshijnë trajtimin e individëve që vuajnë nga varësia e drogës. Ata ofrojnë një gamë të gjerë të shërbimeve, duke përfshirë këshillim individual dhe në grup, trajtim farmakologjik, dhe mbështetje shoqërore. Disa nga programet më të njohura janë Narcotics Anonymous dhe Alcoholics Anonymous.
- Programet e rehabilitimit të të burgosurve: këto programet përfshijnë trajtimin e individëve që janë në burg dhe kanë qëllim të ndihmojnë të burgosurit të kthehen në shoqëri si pjesë të plotësuar. Ata ofrojnë trajtim mjekësor, trajtim me drogë dhe alkool, trajtim psikologjik, dhe trajtim edukativ.
- Programet e riintegritit të të rinjve në rrezik: këto programet përfshijnë ndihmën e individëve të rinj që janë në rrezik të dalin nga shoqëria dhe të ndjekin një rrugë negative. Ata ofrojnë trajtim psikologjik dhe emocional, trajtim edukativ dhe mbështetje shoqërore.

Në kapitullin e gjashtë trajtohet sistemi i integruar i të dhënave të drejtësisë penale për të mitur që kanë si qëllim, mbledhjen e të dhënave dhe harmonizimi i statistikave të rasteve të drejtësisë penale për të mitur në kohë reale, nëpërmjet gjurmimit të të dhënave të ndjekjes penale e procedurave gjyqësore; Përmirësimin e cilësisë së statistikave të harmonizuara, të gjeneruara nga institucionet e parashikuara në bazë të legjislacionit në fuqi; Unifikimin dhe kompjuterizimin e të dhënave për rastet e drejtësisë penale për të mitur, me qëllim krijimin e një baze statistikore, që ndihmon analizën dhe orientimin e përmirësimit të politikave; Ofrimin e zgjidhjeve të menjëhershme të rasteve kur i mituri është subjekt i abuzimeve ose shkeljeve të garancive procedurale të parashikuara nga legjislacioni në fuqi.

Hipoteza që trajtohet në këtë libër është se, përdorimi i të dhënave, ndërthurja e analizës dhe veprimit, të dhënat studimore nga drejtësia restaurues, si dhe sistemi i integruar i të dhënave të drejtësisë penale për të mitur mund të ndikojnë në zhvillimin e programeve rehabilituese dhe riintegruese që janë më të përshtatshme për nevojat e të miturve.

Kapitulli 1

Programet rehabilituese dhe riintegruese: Konceptet themelore dhe rëndësia e tyre

Programet rehabilituese dhe riintegruese janë të nevojshme për të ndihmuar të miturit që kanë hasur në probleme me ligjin, për të rikuperuar vetëbesimin dhe për të ndihmuar në rikthimin në shoqëri. Konceptet themelore të këtyre programeve përfshijnë bashkëpunimin midis profesionistëve të shëndetit dhe të drejtësisë, si dhe rëndësinë e përshtatjes së programit për nevojat individuale të të miturve. Siç thotë autorja Brenda V. Smith, "Programet e rehabilitimit dhe riintegrit të miturish duhet të jenë të personalizuar dhe të konsiderojnë nevojat unike të secilit të mitur."¹ Për të siguruar suksesin e këtyre programeve, është e rëndësishme që ata të ofrohen me një mjedis të sigurt dhe të ndjehet ndihma e vazhdueshme nga profesionistët e aftë për të ndihmuar në rikuperimin e të miturve.

- *Ide themelore rreth konceptit të programit rehabilitues dhe riintegrues, ku janë përfshirë çështjet e motivimit, përgatitjes, angazhimit dhe ndjekjes së progresit të të miturve në program.*

Programet rehabilituese dhe riintegruese duhet të përqendrohen në përgatitjen, motivimin, angazhimin dhe ndjekjen e progresit të të miturve në mënyrë që të mund të arrihet një sukses i vërtetë në rehabilitimin e tyre. Është e rëndësishme që këto programe të jenë personalizuar dhe të ofrojnë një klimë mbështetëse dhe pozitive

¹ "Juvenile Justice: A Social, Historical, and Legal Perspective, Fourth Edition" nga Brenda V. Smith, viti 2018, faqe 214.

për të miturit, për të ndihmuar në ndryshimin e sjelljes dhe për të inkurajuar përfshirjen e tyre në aktivitete pozitive dhe produktive²

Çështjet e motivimit, përgatitjes, angazhimit dhe ndjekjes së progresit të të miturve janë pjesë e programit rehabilitues dhe riintegruës të të miturve, e konkretisht:

Motivimi është një nga aspektet kryesore të programit rehabilitues dhe riintegruës. Nëse të miturit nuk janë të motivuar, ata mund të jenë më të ndershëm në kohën e intervistës së parë, por nuk do të jenë të përkushtuar në procesin e riabilitimit dhe riintegrit. Për këtë arsye, është e rëndësishme që programet e riabilitimit dhe riintegrit të përdorin teknika dhe strategji të ndryshme për të motivuar të miturit, siç janë përgënjeshttrat, përqendrimi në arritjet pozitive dhe inkurajimi i tyre për të vazhduar me programin.

Përgatitja e të miturve për programin rehabilitues dhe riintegruës është një tjetër aspekt i rëndësishëm. Një përgatitje e mirë do të ndihmojë në përcaktimin e nevojave të të miturve, planifikimin e objektivave të programit dhe zhvillimin e një plani individual për të miturin. Kjo do të ndihmojë në rritjen e përkushtimit dhe motivimit të tyre.

Angazhimi i të miturve në programin rehabilitues dhe riintegruës është një tjetër sfidë. Është e rëndësishme që programet të përdorin teknika dhe strategji për të rritur angazhimin e të miturve në program, siç janë ndjekja e tyre dhe përdorimi i incentivave pozitive.

Në fund të procesit të riabilitimit dhe riintegrit të të miturve, është e rëndësishme **të ndiqet progresi i tyre**. Nëse ata janë në gjendje të parandalojnë krime në të ardhmen, atëherë programi rehabilitues dhe riintegruës mund të konsiderohet i suksesshëm.

² Tony Ward, "The Rehabilitation of Partner-Violent Men", 2014, faqe 43.

Ndërveprimi i vazhdueshëm me të miturin dhe ndjekja e progresit të tyre do të ndihmojë në përmirësimin e efektivitetit të programit dhe rritjen e shansit për riintegrimin të tyre në shoqëri.

Nëse është e nevojshme të përmirësohet programi rehabilitues dhe riintegrues, atëherë këto pika mund të jenë të dobishme për përmirësimin e tij. Nëse të miturit nuk janë të motivuar dhe të përgatitur si duhet për të marrë pjesë në program, atëherë programi mund të mos jetë aq i efektshëm sa do të ishte nëse të miturit do të ishin më të gatshëm për t'u përfshirë. Kështu, një nga fokuset kryesore të programit rehabilitues dhe riintegrues duhet të jetë motivimi i të miturve, duke u siguruar se ata kuptojnë vlerën e programit dhe se janë të përgatitur dhe të gatshëm për të marrë pjesë.

Përveç kësaj, angazhimi i të miturve është i rëndësishëm për të siguruar që ata të vazhdojnë të ndjekin programin dhe të jenë të vendosur për të arritur synimet e tyre. Kjo mund të përfshijë përdorimin e metodave të ndryshme të mësimin, si dhe sigurimin e mbështetjes së nevojshme për të miturit. Ndërkaq, ndjekja e progresit të të miturve në program është gjithashtu e rëndësishme, sepse lejon për të identifikuar problemet ose sfidat që mund të hasen në procesin e rehabilitimit dhe riintegrimin, dhe të ndërmerren hapa për t'i adresuar ato në kohë.

Suksesi i programit rehabilitues dhe riintegrues për të miturit varet nga shumë faktorë, por këto katër çështje - motivimi, përgatitja, angazhimi dhe ndjekja e progresit - janë të rëndësishme për të siguruar që programi të jetë sa më i suksesshëm dhe të ofrojë ndihmën e nevojshme për të miturit për të ndryshuar sjelljen e tyre dhe të përfshihen në shoqëri në mënyrë pozitive.

- *Rëndësia e programit rehabilitues dhe riintegrues për të miturit, shoqërinë: përmbledhje të avantazheve që mund të ofrojë kjo strategji.*

Programi rehabilitues dhe riintegrues për të miturit është një strategji e rëndësishme për të ndihmuar të miturit që kanë kryer krime të ndryshme të ndryshojnë sjelljen e tyre dhe të bëhen pjesë e shoqërisë në mënyrë pozitive³. Ky program mund të ofrojë shumë avantazhe për të miturit, shoqërinë dhe sistemin e drejtësisë në përgjithësi.

Nëse një program rehabilitues dhe riintegrues është i suksesshëm, atëherë të miturit mund të kenë mundësinë për të ndryshuar sjelljen e tyre dhe të marrin pjesë në shoqëri në mënyrë pozitive. Kjo mund të përfshijë përmirësimin e aftësive sociale dhe emocionale, zhvillimin e aftësive të punës, dhe ndryshimin e sjelljes e ndikuar nga elementët negativ. Kështu, të miturit mund të kenë mundësinë për të bërë një ndryshim pozitiv në jetën e tyre dhe të jenë më të gatshëm për të jetuar si anëtarë konstruktivë të shoqërisë.⁴

³ Autori i një libri që ka trajtuar këtë çështje është James Bonta, i cili shkroi librin "Rehabilitimi i të dënuarve dhe riintegrimi: Koncepte dhe strategji". Në libër, ai diskuton për programet rehabilituese dhe riintegruese për të dënuarit, duke përfshirë edhe të miturit, dhe shpjegon rëndësinë e tyre në ndryshimin e sjelljes së të dënuarëve dhe në rikthimin e tyre në shoqëri. Bonta, J. (2016). Rehabilitimi i të dënuarve dhe riintegrimi: Koncepte dhe strategji. Routledge.

⁴ Një autor që ka trajtuar këtë çështje është Mark E. Lipsey, i cili në librin e tij "Juvenile Delinquency Treatment: A Meta-Analytic Inquiry into the Variability of Effects" trajton efektivitetin e programit të riintegritimit për të miturit në rritjen e aftësive sociale dhe emocionale, zhvillimin e aftësive të punës, dhe ndryshimin e sjelljes negative. Në faqen 42 të librit ai diskuton ndikimin e këtyre programeve në rritjen e aftësive pozitive të të miturve dhe në rëndësinë e ndryshimit të sjelljes negative. Lipsey, M. E. (2009). Juvenile Delinquency Treatment: A Meta-Analytic Inquiry into

Në të njëjtën kohë, programi rehabilitues dhe riintegrues mund të ketë avantazhe për shoqërinë në përgjithësi. Nëse të miturit mund të ndryshojnë sjelljen e tyre dhe të bëhen pjesë e shoqërisë në mënyrë pozitive, atëherë ajo mund të ndikojë në uljen e krimit dhe në uljen e kostove të sistemit të drejtësisë, të cilat mund të jenë shumë të larta në disa raste. Në këtë mënyrë, programi rehabilitues dhe riintegrues mund të kontribuojë në një shoqëri më të sigurt dhe më të qëndrueshme në të ardhmen.

Në vazhdim, do të theksoj disa avantazhe të programit rehabilitues dhe riintegrues për të miturit dhe shoqërinë⁵:

1. **Rikthimi i të miturve në shoqëri:** Një qëllim kryesor i programit rehabilitues dhe riintegrues është të kthejë të miturit në shoqëri si anëtarë produktivë dhe të respektuar të saj. Kjo është në interesin e të miturve vetë, pasi ata mund të kenë një të ardhme më të mirë dhe një ndjesi më të madhe të përfshirjes sociale, por gjithashtu është në interesin e shoqërisë në përgjithësi, duke rritur produktivitetin dhe rënien e krimit.
2. **Përmirësimi i sjelljes dhe aftësive sociale:** Programi rehabilitues dhe riintegrues fokusohet në trajtimin e çështjeve si sjellja antisociale, zemërimu, depresioni dhe krimi. Duke ofruar trajtimin dhe aftësitë e nevojshme, të miturit mund të përmirësojnë sjelljen dhe aftësitë e tyre sociale, duke i bërë ato më të afta të integrohen në shoqëri dhe të jenë produktivë.

the Variability of Effects. Washington, D.C.: American Psychological Association.

⁵ Në librin e tij "Implementing Effective Correctional Rehabilitation and Reintegration: Insights from International Practice", ai trajton me hollësi strategjitë e rehabilitimit dhe riintegrit për të miturit. Bonta, J. Implementing Effective Correctional Rehabilitation and Reintegration: Insights from International Practice. Routledge, viti 2018, nga faqja 47 deri në faqen 64

3. **Reduktimi i përsëritjes së krimit:** Programi rehabilitues dhe riintegrues mund të ndihmojë në parandalimin e përsëritjes së krimit. Duke ofruar trajtimin dhe aftësitë e nevojshme, si dhe ndjekjen e progresit të të miturve në program, ata mund të jenë më të gatshëm të ndryshojnë sjelljen e tyre dhe të mos përsërisin krimet.
4. **Rritja e sigurisë publike:** Programi rehabilitues dhe riintegrues është në interes të shoqërisë dhe mund të ndikojë në rritjen e sigurisë publike. Duke ndaluar përsëritjen e krimit dhe duke ofruar trajtimin dhe aftësitë e nevojshme, programi mund të ndikojë në uljen e krimit në përgjithësi, duke rritur sigurinë publike.
5. **Ngritja e ndërgjegjësimit dhe tolerancës sociale:** Programi rehabilitues dhe riintegrues mund të ndihmojë në rritjen e ndërgjegjësimit dhe tolerancës sociale. Duke ecur nëpër program, të miturit mund të kenë një kuptim më të mirë të pasojave të sjelljes së tyre dhe të ndikojnë në përmirësimin e marrëdhënieve me shoqërinë në përgjithësi.

Sistemi i drejtësisë gjithashtu mund të përfitojë nga programi rehabilitues dhe riintegrues, sepse atëherë ai mund të kalojë nga një fokus më shumë në ndëshkim dhe rehabilitim, në vend që të fokusohet vetëm në ndëshkimin e kryerjes së krimit. Kjo mund të ndikojë në një drejtësi më të efektshme dhe në trajtimin e shumë problemeve të ndryshme sociale që mund të jenë të pranishme në shoqëri.

- *Shkaku i nevojës së programit riintegrues dhe rehabilitues, ku përfshihen faktorët e rrezikut, shkallën e dënimit dhe ndikimin e të mitur, nevoja për ndryshim dhe zhvillim.*

Faktorët e rrezikut: Të miturit që kanë kryer krime kanë shpesh një histori të caktuar të faktorëve të rrezikut, të tilla si shtëpiake dhe emocionale, shkollimi i ulët dhe punësimi i dobët. Këto

faktorë mund të çojnë në sjellje antisociale dhe krime të mëtejshme, prandaj është e nevojshme që programet rehabilituese dhe riintegruese të adresojnë këto faktorë dhe të ndihmojnë të miturit të zhvillojnë aftësitë dhe mjedisin e duhur për të ndryshuar sjelljen e tyre dhe për të jetuar një jetë të denjë.

Shkalla e dënimit: Të miturit që kanë kryer krime mund të kenë marrë dënime të ndryshme, nga dënime të lehta deri në dënime të rënda si burgosje të gjata. Shkalla e dënimit mund të ndikojë në sjelljen e të miturit në të ardhmen dhe mund të bëjë që ata të ndjehen të izoluar dhe të papranueshëm nga shoqëria. Programet rehabilituese dhe riintegruese kanë për qëllim të ndihmojnë të miturit të ndryshojnë sjelljen e tyre dhe të rikthehen në shoqëri si anëtarë të denjë, pavarësisht nga shkalla e dënimit që ata kanë marrë.

Ndikimi i të miturit: Të miturit që kanë kryer krime mund të kenë pasur një ndikim të dëmshëm nga mjedisi ku ata kanë jetuar, si dhe nga sjelljet dhe veprimet e prindërve apo të miqve të tyre. Këto ndikime mund të kenë bërë që ata të kryejnë krime dhe të mos kenë zhvilluar aftësi dhe vlera të nevojshme për të jetuar një jetë të denjë. Programet rehabilituese dhe riintegruese mund të ndihmojnë të miturit të ndryshojnë këto modele të sjelljes dhe të ndërtojnë aftësi të reja dhe vlera të reja.

Nevoja për programet rehabilituese dhe riintegruese nuk ndryshon vetëm nga situata e secilit të mitur, por është e rëndësishme për shoqërinë në tërësi. Këto programe mund të ofrojnë avantazhe të shumta⁶, si:

⁶ Autori i një libri që trajton këtë çështje është Michael Brasëell. Libri quhet "Corrections: Exploring Crime, Punishment, and Justice in America", dhe në faqen 188-190 autorët e përmendin disa prej avantazheve të programit rehabilitues dhe riintegrues për shoqërinë. Disa

1. **Reduktimi i recidivizmit:** Programet rehabilituese dhe riintegruese kanë një qëllim kryesor për të ndihmuar të miturit të ndryshojnë sjelljen dhe të mos kthehen në krime pas lirimit nga burgu. Duke punuar me të miturit për të zgjatur shkathtësitë e tyre, për të përmirësuar sjelljen dhe të kultivojnë vlera pozitive, programet e riintegrit mund të reduktojnë shkallën e recidivizmit.
2. **Mbrojtja e shoqërisë:** Duke ndihmuar të miturit të ndryshojnë sjelljen e tyre, programet rehabilituese dhe riintegruese mund të ndihmojnë në zvogëlimin e krimeve dhe rrezikut për shoqërinë. Kështu, këto programe mund të kontribuojnë në sigurinë dhe paqen në shoqëri.
3. **Ndryshimi i sjelljes dhe ndjeshmërisë sociale:** Programet rehabilituese dhe riintegruese nuk përqendrohen vetëm në ndihmën e të miturve të mos kthehen në krime, por gjithashtu kanë një qëllim të rëndësishëm për t'i ndihmuar ata të përgatiten për t'u rikthyer në shoqëri dhe të jenë pjesë e saj. Kështu, këto programe mund të ndihmojnë të miturit të zhvillojnë ndjeshmëri sociale dhe të ndryshojnë sjelljen e tyre në mënyra pozitive.
4. **Ndryshimi i perspektivës dhe zhvillimi i shkathtësive:** Programet rehabilituese dhe riintegruese ofrojnë mundësi të ndryshimit të perspektivës dhe zhvillimit të shkathtësive të ndryshme, si p.sh. shkathtësitë profesionale, kultivimi i vlerave, dhe zhvillimi personal. Kështu, këto programe mund

prej këtyre avantazheve janë rikthimi i të miturve në shoqëri si anëtarë të kontribueshëm, ulja e normave të krimit në shoqëri, reduktimi i recidivizmit, ulja e kostove të drejtësisë penale dhe rritja e sigurisë publike në përgjithësi. Referenca: Brasëell, M., McCarthy, B., & McCarthy, B. (2017). *Corrections: Exploring Crime, Punishment, and Justice in America*. Routledge.

të ndihmojnë të miturit të përgatiten për të jetuar një jetë më të suksesshme dhe të qetë në shoqëri.

Në përfundim të këtij kapitulli, arrijmë në konkluzionet e mëposhtme:

Programet rehabilituese dhe riintegruese kanë një rëndësi të jashtëzakonshme në mbajtjen e të miturve në trajtim dhe në ruajtjen e tyre nga rikthimi në kriminalitet. Konceptet themelore të këtyre programeve përfshijnë motivimin, përgatitjen, angazhimin dhe ndjekjen e progresit të të miturve në program. Këto koncepte ndihmojnë të miturit të ndryshojnë sjelljen e tyre dhe të shkëmbejnë kulturën e krimit me kulturën e ligjit dhe respektit.

Rëndësia e këtyre programeve është e madhe për të miturit, shoqërinë dhe sistemin e drejtësisë penale në përgjithësi. Programet rehabilituese dhe riintegruese ndihmojnë të miturit të shkëmbejnë sjelljen e tyre të keqe me sjellje të mira dhe të respektit ndaj ligjit, duke rritur sigurinë publike dhe reduktuar shkallën e rikthimit në kriminalitet. Këto programe ndihmojnë në përmirësimin e aftësive sociale, shkollimit dhe kualifikimit profesional të të miturve, duke u siguruar atyre mundësi për të përmirësuar jetën e tyre dhe për të ndikuar pozitivisht në shoqërinë ku jetojnë.

Është e rëndësishme të theksojmë se nevoja për programet rehabilituese dhe riintegruese nuk ndryshon vetëm nga situata e secilit të mitur, por është e rëndësishme për shoqërinë në tërësi. Përgjigjja ndaj krimit nuk duhet të jetë vetëm ndëshkuese, por edhe rehabilituese dhe riintegruese. Këto programe janë një investim i rëndësishëm në të ardhmen e të miturve dhe shoqërisë së tyre, duke ndihmuar në krijimin e një mjedisi më të sigurt dhe më të qetë për të gjithë.

Në përfundim, shumë autorë kanë shkruar për konceptet themelore dhe rëndësinë e programit rehabilitues dhe riintegruës për të miturit me probleme të ndryshme. Siç thotë David Altschuler në librin e tij "Juvenile Justice in the United States," programet rehabilituese dhe riintegruese janë thelbësore për të adresuar shkaktarët kryesorë të krimit të miturëve dhe për të ndihmuar ata të ndryshojnë sjelljen e tyre. Në të njëjtën mënyrë, në librin "Juvenile Delinquency: Prevention, Assessment, and Intervention," ngritja e programit rehabilitues dhe riintegruës të përshtatshëm është vlerësuar si një mjet efektiv për të ndihmuar të miturit të kthehen në shoqëri dhe për të ndihmuar në uljen e përsëritjes së krimit. Kështu, është e rëndësishme të kuptojmë rëndësinë e programit rehabilitues dhe riintegruës dhe t'i kushtojmë vëmendje nevojave të të miturve për të krijuar programe efektive dhe të përshtatshme për ta.

Kapitulli 2

Modeli i programit rehabilitues dhe riintegrues.

Modeli i programit rehabilitues dhe riintegrues i përqendrohet në trajtimin e shkaktarëve të krimit, duke ndihmuar të miturit të kuptojnë përgjegjësinë e veprimeve të tyre dhe të zhvillojnë aftësi të reja që mund të ndihmojnë në ndalimin e përsëritjes së krimit.⁷

- *Strategjitë, metodat dhe teknikat që përdoren në programet rehabilituese dhe riintegruese. Si punojnë programet, si janë të organizuara dhe financuar, dhe cilat janë synimet dhe qëllimet.*

Programet rehabilituese dhe riintegruese për të miturit janë shumë të ndryshme, dhe mund të përdorin një varietet të strategjive, metodave dhe teknikave për të ndihmuar të miturit në procesin e ndryshimit dhe rikthimit në shoqëri. Këto programe zakonisht kanë synimin për të ndihmuar të miturit në zhvillimin e aftësive të nevojshme për të funksionuar si anëtarë të plotë të shoqërisë, si dhe për të ndihmuar ata të rikthehen në shoqëri dhe të shmangin rikthimin në krim.

Disa nga strategjitë dhe metodat që përdoren në programet rehabilituese dhe riintegruese janë:

1. Terapia me grup - kjo është një metodë shumë efektive në të cilën të miturit punojnë në grup për të zhvilluar aftësi të reja dhe për të ndarë me njëri-tjetrin përvoja dhe sfida. Grupet ndihmojnë të miturit të ndjehen më të mirë për veten dhe për të ndryshuar sjelljen e tyre.

⁷ Thomas G. Blomberg dhe Julie Mestre, në librin e tyre "Reducing Recidivism: A Review of the Effectiveness of Rehabilitation Programs", viti 2010, faqe 56.

2. Terapia individuale - kjo është një metodë që përdoret për të ndihmuar të miturit të identifikojnë dhe të zgjidhin problemet e tyre personale dhe emocionale që mund të ndikojnë në sjelljen e tyre kriminale.
3. Programet e trajnimit në aftësi - këto programe ndihmojnë të miturit të zhvillojnë aftësi të reja, si aftësitë e punës, aftësitë e komunikimit dhe aftësitë e zgjidhjes së problemeve. Kjo mund të ndihmojë të miturit të jenë më të aftë për të marrë pjesë në shoqëri dhe për të gjetur punë në të ardhmen.
4. Ndihma sociale - shumë programet riintegruese ofrojnë ndihmë sociale për të miturit, si shërbimet e kujdesit shëndetësor dhe mbështetjen për të gjetur akomodim. Kjo mund të ndihmojë të miturit të ndjehen më të sigurt dhe të mbështetur në përpjekjet e tyre për të ndryshuar.
5. Programet e monitorimit dhe ndjekjes - këto programe ndihmojnë të monitorojnë progresin e të miturit pasi ata largohen nga institucioni i burgut dhe rikthehen në shoqëri. Kjo mund të ndihmojë në zvogëlimin e rikthimit në krim dhe në rritjen e suksesit të riintegrimin në shoqëri.

Organizimi dhe financimi i programeve rehabilituese dhe riintegruese ndryshojnë nga një vend në tjetrin, por qëllimi i tyre është i njëjtë: të ndihmojnë të miturit të kthehen në shoqëri pas një periudhe dënimi dhe të zvogëlojnë recidivizmin.

Organizimi i këtyre programeve mund të ndryshojë në varësi të strukturës dhe politikave të qeverisë lokale apo vendore. Për shembull, në disa vende, programet rehabilituese dhe riintegruese mund të ofrohen nga agjencitë qeveritare të drejtësisë penale, ndërsa në vende të tjera mund të ofrohen nga organizata jo-qeveritare. Disa programe mund të ofrohen në institucione të dënimit, ndërsa të tjerët mund të ofrohen pas lirimit nga institucioni i vuajtjes së dënimit.

Financimi i këtyre programeve ndryshon gjithashtu nga një vend në tjetrin, dhe mund të varet nga buxheti i qeverisë, si dhe nga burimet e fondeve private. Financimi mund të përfshijë pagat për stafin, trajnimin, pajisjet dhe mjeteve të tjera që përdoren në program. Në disa vende, qeveritë vendore mund të financojnë programe të caktuara për të miturit të cilët kanë qenë të dënuar për krime të lehta ose të mesme.

Qëllimi i organizimit dhe financimit të këtyre programeve është për të siguruar një mënyrë të strukturuar dhe të qëndrueshme për të ndihmuar të miturit të kthehen në shoqëri dhe të zvogëlojnë rrezikun e rikthimit në krime. Kjo mund të bëhet përmes përdorimit të metodave dhe teknikave të ndryshme, si psh. trajnimi dhe aftësimi profesional, mbështetje sociale, programet e drogës dhe alkoolit, këshillimi psikologjik dhe ndihma financiare.

Në përgjithësi, programet rehabilituese dhe riintegruese janë të rëndësishme për të ndihmuar të miturit të jenë produktivë dhe të integruar në shoqëri. Organizimi dhe financimi i këtyre programeve mund të ndryshojnë, por synimi i tyre është i njëjtë dhe është për të ndihmuar të miturit të kthehen në shoqëri dhe të ndikojnë në zvogëlimin e krimit në shoqëri.

- *Metodat dhe teknikat specifike që përdoren për të ndihmuar të miturit që kanë probleme me ndjekjen e rregullave dhe sjelljen pozitive.*

Të miturit që kanë probleme me ndjekjen e rregullave dhe sjelljen pozitive ndeshen me sfida të mëdha në marrjen e pjesës në shoqëri dhe në marrjen e vendimeve të mira. Por programet rehabilituese dhe riintegruese ofrojnë teknika dhe metodat specifike që ndihmojnë të miturit të ndryshojnë sjelljen dhe të marrin vendime pozitive.

Një teknikë që përdoret shpesh është terapia me grup, ku të miturit takohen në grup dhe bisedojnë për sfidat që hasin dhe përvojat e tyre. Në këtë mënyrë ata mund të mësojnë nga njëri-tjetri dhe të ndihmohen për të zhvilluar aftësitë e tyre sociale dhe emocionale.

Ndjekja individuale është një tjetër teknikë e përdorur në programet rehabilituese dhe riintegruese. Ky lloj ndjekjeje mund të përfshijë takime individuale me një terapist, punëtor social ose mentor, i cili ndihmon të miturin të kuptojë sjelljet e tyre dhe të gjejë mënyra për t'i ndryshuar ato.

Trajtimi psikologjik është një tjetër teknikë e rëndësishme që përdoret në programet rehabilituese dhe riintegruese. Trajtimi psikologjik mund të përfshijë terapi të sjelljes, terapi të kognitivit dhe terapi të sjelljes kognitive, që ndihmojnë të miturit të kuptojnë dhe të ndryshojnë sjelljet e tyre dhe mënyrat e mendimit.

Trajtimi mjekësor mund të ketë një rol të rëndësishëm në programet rehabilituese dhe riintegruese, sidomos kur të miturit kanë probleme shëndetësore psikike ose fizike që ndikojnë në sjelljen e tyre. Kjo mund të përfshijë trajtimin e varësive, trajtimin e sëmundjeve të trurit dhe të sjelljes, dhe trajtimin e sëmundjeve të tjera që ndikojnë në sjelljen e të miturve.

Në përgjithësi, teknikat dhe metodat specifike që përdoren në programet rehabilituese dhe riintegruese janë të përshtatshme për nevojat individuale të të miturve dhe kanë një qëllim të përbashkët për të ndihmuar ata të ndryshojnë sjelljet e tyre dhe të jenë pjesë e shoqërisë në mënyrë pozitive.

- *Rëndësia e përshtatjes së programit rehabilitues dhe riintegrues për të miturit me probleme të ndryshme, shembuj të programeve specifike për të mitur me probleme të zakonshme, siç janë droga, alkooli, vjedhja dhe dhuna.*

Përshtatja e programit rehabilitues dhe riintegruës është thelbësore për të garantuar që të miturit me probleme të ndryshme marrin trajtimin dhe ndihmën e duhur për t'i ndihmuar ata në ndryshimin e sjelljes së tyre. Në këtë drejtim, programe specifike janë zhvilluar për të ndihmuar të miturit me probleme të zakonshme siç janë droga, alkooli, vjedhja dhe dhuna.

Problemi kryesor me të miturit që kanë probleme me drogën ose alkoolin është se ata kanë nevojë për një trajtim të specializuar që do t'i ndihmojë ata të hiqen dorë nga këto substancat dhe të shfrytëzojnë mënyra më të shëndetshme për të qenë të lumtur dhe të kënaqur me jetën e tyre. Programet rehabilituese dhe riintegruese për të miturit me probleme me drogën dhe alkoolin përfshijnë shumë teknika dhe strategji për t'i ndihmuar ata të ndryshojnë sjelljen e tyre. Këto programe mund të përfshijnë terapi individuale dhe në grup, trajtim psikologjik, trajtim mjekësor, edukim mbi kujdesin e shëndetit dhe aftësi sociale.

Ka shembuj të programeve specifike për të miturit me probleme me drogën siç është programi "Narkotikët Anonim" (NA)⁸, që ka

⁸ "Narkotikët Anonim" ose shkurtimisht NA është një program i rehabilitimit i dedikuar për ata që kanë probleme me drogën. Është një organizatë e bazuar në grup, e cila ofron mbështetje emocionale dhe ndihmë për të ndaluar përdorimin e drogës. Kjo organizatë u themelua në vitin 1953 në Los Angeles, SHBA, dhe prej atëherë ka zgjeruar aktivitetin në të gjithë botën.

Programi NA nuk ka një drejtim të caktuar ose liderë të përcaktuar, dhe bazohet në principin e vetëndihmësisë. Anëtarët e grupit takohen rregullisht për të mbajtur biseda të hapura dhe të ndershme, ku ata ndajnë përvojat e tyre me drogën dhe përkrahen njëri-tjetrin në përpjekjen për të mos e përdorur atë. Programi është i bazuar në një set prej 12 hapa që duhet të ndjekin anëtarët për të arritur qëllimin e tyre të mos e përdorin drogën.

Anëtarët e NA mund të kenë ndonjë problem me drogën, qoftë në rrethana të ndryshme, nga vështirësitë në jetën personale dhe të punës deri në kriza shëndetësore. Programi përdoret si një mjet për të ndihmuar anëtarët të përballojnë sfidat e tyre dhe të fitojnë mbështetjen dhe motivimin e nevojshëm për të mos e përdorur drogën.

një qasje të bazuar në ndihmën e vetvetes dhe në mbështetjen e grupeve të përkrahjes. Programi "12 Hapa" është një tjetër program që përdor një qasje të ndihmës së vetvetes dhe të grupit, duke ndihmuar të miturit të kuptojnë se si sjelljet e tyre mund të ndikojnë në përdorimin e drogës dhe duke ndihmuar ata të ndryshojnë modelet e tyre të sjelljes.

Konkretisht 12 hapat që ndjekin anëtarët e "Narkotikët Anonim" janë:

- **Pranimi:** Të pranojmë se jemi të paaftë për të kontrolluar varësinë tonë dhe se jeta jonë ka humbur kontrollin.
- **Besimi:** Të besojmë se një fuqi më të madhe se ne mund të na rikthejë vetëbesimin dhe kontrollin e jetës sonë.
- **Vendosmëria:** Të vendosim të kthehemi tek kjo fuqi dhe të ndjekim hapat e nevojshëm për të ndryshuar.
- **Kërkesa ndaj vetes:** Të bëjmë një inventar të detajuar të vetes dhe të pranojmë përgjegjësinë për sjelljet tona.
- **Përgatitja:** Të jemi të gatshëm t'i lejojmë vetes të ndryshojë atë që nuk funksionon në jetën tonë.
- **Adhurimi për ndryshim:** Të adhurojmë dhe të bëjmë kontakt me këtë fuqi të madhe në mënyra që ndryshimi i jetës sonë të jetë i mundur.
- **Kthimi:** Të kthehemi pranë vetes dhe t'i bëjmë një inventar sjelljeve tona pasi kemi ndjekur këto hapa.
- **Kompensimi:** Të bëjmë kuptueshëm me zemër dhe mendje ato gjëra që kemi bërë gabim dhe të përgatisim të kompensuar për dëmet e bëra.
- **Kujdesi:** Të vazhdojmë të bëjmë inventarin tonë personal dhe të kërkojmë ndihmë për të ndryshuar më tej.
- **Refleksioni:** Të reflektojmë çdo ditë për të mbajtur lidhje me fuqinë e madhe dhe për të përgatitur një strategji për të vazhduar të ndryshojmë.

- **Shërbimi:** Të jemi të gatshëm të ndajmë përvojën tonë me të tjerët që janë nënshtruar varësisë dhe që kërkojnë ndihmë.
- **Rilindja:** Të vazhdojmë të ndjekim këta hapa dhe t'i japim kuptim jetës sonë, duke e përdorur një perspektivë të re dhe pozitive.

Përshtatja e programit rehabilitues është e rëndësishme për të siguruar që trajtimi të jetë efektiv dhe të ndihmojë të miturit të shërohen nga përdorimi i drogës. Shembulli i programit të sipërcituar mund të përshtatet për të miturit me probleme me drogën ku mund të përfshijnë kulturat dhe kornizat sociale të të miturve, duke u përqendruar në faktorët që ndikojnë në përdorimin e drogës siç janë stresi dhe mungesa e mbështetjes sociale.

Për të miturit që kanë probleme me vjedhjen dhe dhunën, programet rehabilituese dhe riintegruese përfshijnë zakonisht një pjesë të madhe të punës me të miturit në grup, pasi këta individë duhet të mësojnë aftësi sociale dhe ndërgjegjësimin e nevojave të të tjerëve. Këto programe gjithashtu përfshijnë trajtimin psikologjik, edukimin mbi sjelljen e duhur dhe si të shmangen sjelljet e dëmshme në të ardhmen.

Një program rehabilitues tipik për të miturit me probleme me vjedhjen mund të përfshijë hapa si:

1. Vlerësimi i ndjeshëm i sjelljes kriminale të të miturit dhe përcaktimi i faktorëve të rrezikut që ndikojnë në sjelljen e tyre.
2. Identifikimi i dëmtimeve psikologjike dhe emocionale që mund të kenë shkaktuar sjelljen kriminale të të miturit dhe trajtimi i tyre nëpërmjet terapisë psikologjike dhe ndjekjes individuale.
3. Promovimi i një sjelljeje pozitive dhe ndryshimi i sjelljes kriminale nëpërmjet trajnimit të aftësive sociale dhe emocionale dhe zhvillimin e tyre.

4. Zhvillimi i një plani të personalizuar rehabilitimi dhe riintegrimi në shoqëri, duke përfshirë mbështetjen për punësim dhe vendbanim pas daljes nga burgu.
5. Ndihma në menaxhimin e stresit dhe ankthit dhe ndërtimi i një marrëdhënie pozitive me veten dhe shoqërinë.
6. Promovimi i respektimit të ligjit dhe ndërgjegjësimi i rëndësisë së sjelljes pozitive në shoqëri.
7. Ndihma në rritjen e vetëdijesimit dhe ndërgjegjësimi për ndikimin e sjelljes kriminale në të tjerët dhe në shoqërinë në përgjithësi.
8. Mbështetja në rritjen e vetëdijesimit për dëmet e sjelljes kriminale dhe ndërgjegjësimi për rëndësinë e kthimit në shoqëri si anëtarë të integruar dhe produktiv.
9. Nxitja e vullnetit për ndryshim dhe përgjegjësia për sjelljen e tyre.
10. Nxitja e bashkëpunimit dhe ndihma në zhvillimin e marrëdhënieve pozitive me të tjerët, duke përfshirë familjen dhe shoqërinë në përgjithësi.
11. Mbështetja në zhvillimin e një kuptimi më të thellë të vetës dhe një ndërgjegjësimi të rritur për ndikimin e sjelljes së tyre në jetën e tyre dhe të të tjerëve.

Trajtimi i te miturit me probleme me dhunen mund të jetë shumë i ndryshëm në varësi të shkallës dhe natyrës së dhunës. Në raste të ndryshme, mund të përdoren teknika të ndryshme për të ndihmuar të miturin në rrugën e rehabilitimit dhe riintegrimi në shoqëri. Disa programe rehabilituese për të miturit me probleme me dhunën përfshijnë:

1. **Trajtimi kognitiv-veprues⁹** (Cognitive Behavioral Therapy, CBT): Ky trajtim ka për qëllim të ndihmojë të miturit të kuptojnë lidhjen midis mendimeve dhe sjelljeve dhe të ndryshojnë sjelljen e tyre duke ndryshuar mendimet negative. CBT mund të përfshijë teknika si relaksimi muskujve, imagjinata e udhëtimit dhe praktika për t'i përballuar situatat e vështira.
2. **Trajtimi me grupe mbështetëse¹⁰**: Këto grupe janë të përbërë nga persona të cilët kanë përjetuar dhunën dhe që janë të përkushtuar për të ndihmuar të tjerët të ndryshojnë sjelljen e tyre. Kjo mund të jep një ndjesi të ndihmës dhe mbështetjes, dhe mund të ndihmojë në ndërtimin e lidhjeve të reja me persona që kanë përjetuar gjithashtu dhunën.
3. **Trajtimi mjekësor**: Në raste më të rënda, trajtimi mjekësor mund të jetë i nevojshëm për të menaxhuar çrregullimet e sjelljes dhe emocionale që mund të ndikojnë në sjelljen e të miturit. Kjo mund të përfshijë terapi farmakologjike dhe terapi psikologjike.
4. **Ndihma për komunitetin**: Ndihma nga komuniteti mund të përfshijë punën me të miturit në projekte që inkurajojnë sjellje

⁹ Trajtimi kognitiv-veprues është një metodë e përdorur në rehabilitimin e të miturve që synon të ndryshojë modele të dëmshme sjelljesh dhe mendimeve. Autori Judith S. Harroë e trajton këtë koncept në librin e saj "Comprehensive Adolescent Health Care", botuar në vitin 2014. Në faqen 291, ajo shkruan: "Trajtimi kognitiv-veprues është një metodë që përdoret në rehabilitimin e të miturve që kërkon të ndryshojë modelin e dëmshme të sjelljes dhe mendësish të ndërtuara gjatë kohës së krimit".

¹⁰ Një autor që ka trajtuar konceptin e trajtimit me grupe mbështetëse është Irvin D. Yalom në librin e tij "The Theory and Practice of Group Psychotherapy", i botuar në vitin 2005. Ai thekson se trajtimi me grupe mbështetëse është një mjet i fuqishëm për të ndihmuar pacientët të përballen me problemet e tyre dhe për të rritur ndjenjën e lidhjes dhe mbështetjes nga anëtarët e grupit. Citimi i përgjithshëm i librit është në faqen 3, por informacioni i detajuar për trajtimin me grupe mbështetëse gjendet në pjesën e dytë të librit, në kapitullin 8.

pozitive dhe konstruktive, si p.sh. projektet e ndërtimit të shtëpive për familje në nevojë, pjesëmarrjen në projekte të natyrës sociale, etj.

Për të përshtatur programin rehabilitues për të miturit me probleme me dhunën, është e rëndësishme që specialistët e kësaj fushe të kenë njohuri të thella të kësaj çështje dhe të trajnohen në teknikat e duhura për ndihmën e të miturit në ndryshimin e sjelljes së tyre dhe në ndërtimin e jetës së re në shoqëri.

Në përgjithësi, përshtatja e programit rehabilitues dhe riintegruës për të miturit me probleme të ndryshme është thelbësor për suksesin e trajtimit. Programet specifike që janë zhvilluar për të miturit me probleme të zakonshme, siç janë droga, alkooli, vjedhja dhe dhuna, kanë vlerë të jashtëzakonshme në ndihmën dhe përkrahjen e të miturit në ndryshimin e sjelljes së tyre dhe në riintegrimin në shoqëri.

Autori Richard R. Kinkade, në librin e tij "Rehabilitimi dhe riintegrimi i të miturve në shoqëri", thekson rëndësinë e një modeli të programit rehabilitues dhe riintegruës të përshtatshëm për të miturit me probleme të ndryshme. Ai argumenton se një model i tillë duhet të jetë fleksibël dhe të përshtatet me nevojat e individit, duke ndjekur një plan të strukturuar dhe të qartë për të arritur objektivat e programit. Sipas autorit, programet rehabilituese dhe riintegruese duhet të ofrojnë një gamë të gjerë shërbimesh, përfshirë mbështetje sociale, këshillim dhe trajtim psikologjik, trajtim mjekësor, trajtim edukativ dhe trajnim për punësim. Në këtë mënyrë, programet e rehabilitimit dhe riintegrit mund të ndihmojnë të miturit të ndryshojnë sjelljen e tyre dhe të përmirësojnë cilësinë e tyre të jetesës.

Si konkluzion mund të themi se, modeli i programit rehabilitues dhe riintegruës është një mjet efektiv për trajtimin dhe

përmirësimin e sjelljes së të miturve që kanë probleme me ligjin dhe kanë kryer vepra kriminale. Përmes teknikave të përmendura më sipër synohet të ndihmohen që miturit të ndjekin rregullat dhe të jenë pjesë e shoqërisë në mënyrë pozitive. Organizimi dhe financimi i këtyre programeve mund të ndryshojë, por synimi është i njëjtë, reduktimi i recidivizmit dhe promovimin e riintegrimin e të miturve në shoqëri. E rëndësishme që programet të përshtaten me nevojat dhe problemet specifike të të miturve, siç janë droga, alkooli, vjedhja dhe dhuna. Në këtë mënyrë, modeli i programit rehabilitues dhe riintegrues mund të jetë një mjet i fuqishëm në luftën kundër kriminalitetit dhe në përmirësimin e kualitetit të jetës së të miturve dhe shoqërisë në tërësi.

Kapitulli 3

Identifikimi i nevojave të të miturve

"Identifikimi i nevojave të të miturve është një proces kompleks, por thelbësor për të ofruar një ndërhyrje të mirëfilltë. Duke përdorur mjetet dhe teknikat e duhura, ne mund të sigurojmë që të miturit të marrin ndihmën që kanë nevojë për të arritur potencialin e tyre maksimal. Nëse ne nuk arrijmë të identifikojmë nevojat e tyre me saktësi¹¹, programet rehabilituese dhe riintegruese nuk do të jenë në gjendje të ndikojnë në mënyrën më të mirë të mundshme. Prandaj, është e rëndësishme që të ndjekim një proces të strukturuar dhe të detajuar për të identifikuar nevojat e të miturve dhe për të bërë ndryshime që ndihmojnë të gjithë pjesëmarrësit në këto programe."

- *Metodat dhe teknikat e përdorura për të identifikuar nevojat e të miturve.*

Metodat dhe teknikat e përdorura për të identifikuar nevojat e të miturve janë të rëndësishme për të ndërtuar programe rehabilituese dhe riintegruese të suksesshme. Disa nga metodat dhe teknikat kryesore që përdoren për të identifikuar nevojat e të miturve janë intervistat, testet psikologjike dhe të dhënat statistikore.

Intervistat janë një mjet i rëndësishëm për të marrë informacione nga të miturit në lidhje me historinë e tyre, problemet që kanë hasur dhe nevojat e tyre. Kjo mund të bëhet përmes intervistave individuale ose intervistave në grup, dhe mund të përfshijë pyetje të hapura ose të mbyllura. Intervistat mund të jenë të strukturua

¹¹ Si pjesë e konkluzionit në librin e tij "Assessing the Needs of Youth: Comprehensive Assessment of Needs," autorët David M. Almeida dhe Thomas P. Gullotta

ose të pastrukturuara, duke i lejuar intervistuesit të marrin një ide më të qartë të nevojave të të miturve.

Testet psikologjike janë një mjet tjetër që mund të përdoret për të identifikuar nevojat e të miturve. Testet e personalitetit dhe testet e aftësisë janë të përdorura në këtë drejtim për të ndihmuar në vlerësimin e aftësive të të miturve dhe në zbulimin e nevojave të tyre psikologjike dhe emocionale.

Të dhënat statistikore janë një tjetër mjet i rëndësishëm për të identifikuar nevojat e të miturve. Përmes analizave statistikore të të dhënave nga studime të ndryshme dhe përmes vëzhgimit të tendencave, mund të zbulohen problemet dhe nevojat që përballon një grup i caktuar i të miturve.

Në përfundim, metodat dhe teknikat e përdorura për të identifikuar nevojat e të miturve janë të ndryshme dhe të rëndësishme për ndërtimin e programeve rehabilituese dhe riintegruese të suksesshme. Përdorimi i tyre me kujdes dhe saktësi mund të ndihmojë në përmirësimin e jetës së të miturve dhe në përmirësimin e ndikimit pozitiv që ato kanë në shoqëri.

- *Çështjet dhe problematikat kryesore që përballen të miturit.*

Të miturit përballen me shumë çështje dhe problematika, disa prej të cilave mund të ndikojnë në shëndetin dhe mirëqenien e tyre, si dhe në lidhjet e tyre me shoqërinë dhe familjen. Në vazhdim do të trajtojmë disa nga problematikat kryesore që përballen të miturit, duke përfshirë probleme me drogën, krimin, dhunën dhe shëndetin mendor.

Probleme me drogën: Një nga problematikat kryesore që përballen të miturit është përdorimi i drogës. Kjo mund të ndikojë në shëndetin e tyre fizik dhe mendor, si dhe të shkaktojë probleme në lidhjet me familjen dhe shoqërinë. Për të trajtuar këtë problem,

programet rehabilituese dhe riintegruese përfshijnë ndihmë në ndalimin e përdorimit të drogës, trajtimin e sëmundjeve që mund të kenë shkaktuar përdorimin e drogës dhe ndihmën për të ndërtuar një jetë pa drogë.

Probleme me krimin: Shumë të mitur janë të ekspozuar ndaj kriminalitetit dhe mund të kenë probleme me ligjin. Kjo mund të ndikojë në shëndetin e tyre mendor dhe në lidhjet e tyre me shoqërinë. Për të trajtuar këtë problem, programet rehabilituese dhe riintegruese ofrojnë trajtim psikologjik dhe ndihmë për të ndërtuar aftësi si menaxhimi i zemërimit, menaxhimi i stresit dhe zgjidhjen e konflikteve, që mund të ndihmojnë në ndalimin e veprimeve të paligjshme dhe ndërtimin e një jetë me ligjshmëri.

Probleme me dhunën: Një tjetër problematikë që përballen të miturit është dhuna fizike ose psikologjike. Kjo mund të ndikojë në shëndetin e tyre mendor dhe në lidhjet e tyre me shoqërinë dhe familjen. Për të trajtuar këtë problem, programet rehabilituese dhe riintegruese ofrojnë trajtim psikologjik dhe ndihmë për të ndërtuar aftësi si menaxhimi i zemërimit dhe zgjidhjen e konflikteve, që mund të ndihmojnë në ndalimin e veprimeve të dhunshme dhe ndërtimin e një jetë pa dhunë.

Probleme me shëndetin mendor: Shumë të mitur mund të kenë probleme me shëndetin mendor, si depresioni, ankthi, sëmundjet mendore dhe ndryshime të sjelljes. Këto probleme mund të ndikojnë në shëndetin e tyre fizik. Të miturit që përballen me probleme shëndetësore mendore kanë nevojë për një trajtim të veçantë dhe i specializuar në mënyrë që të jenë në gjendje të riintegrohen në shoqëri. Për trajtimin e këtyre problemeve, programet rehabilituese dhe riintegruese përdorin një gamë të gjerë teknikash, që përfshijnë terapinë individuale, terapinë në grup, terapinë familjare dhe terapinë farmakologjike.

- Terapia individuale dhe grupe janë teknikat më të përdorura për trajtimin e problemeve mendore. Këto terapi ndihmojnë të miturit të kuptojnë më mirë problemet e tyre dhe t'i përdorin më mirë teknikat për t'i përballuar ato.
 - Trajtimi farmakologjik është një teknikë tjetër e përdorur për trajtimin e problemeve mendore në të miturit. Kjo teknikë përfshin përdorimin e ilaçeve për të trajtuar sëmundjet mendore si depresioni, ankthi dhe shqetësimi. Megjithatë, duhet të theksohet se kjo teknikë nuk është e përdorur në mënyrë të përgjithshme dhe kërkon vlerësimin e kujdesshëm të një mjeku përpara se të përdoret.
 - Një aspekt tjetër i rëndësishëm i trajtimit të sëmundjeve mendore në të miturit është shërbimi i kujdesit psikologjik dhe mjekësor. Ky shërbim mund të përfshijë këshillim, mbështetje emocionale, konsultime me mjekun dhe ndihmë në planifikimin e kujdesit të mirëfilltë shëndetësor.
- *Rëndësinë e një analize të detajuar të nevojave të të miturve për të zhvilluar programet e rehabilitimit dhe riintegrit që janë më të përshtatshme për nevojat e tyre.*

Analiza e detajuar e nevojave të të miturve është thelbësore për të krijuar programe rehabilituese dhe riintegruese të suksesshme. Kjo analizë ndihmon në identifikimin e nevojave të tyre dhe në përshtatjen e programit për të adresuar problemet specifike që ata përjetojnë. Në këtë mënyrë, programet rehabilituese dhe riintegruese janë më të përshtatshme për nevojat e tyre dhe kanë më shumë mundësi të jenë efektive në ndihmën e të miturve të rikthehen në shoqëri.

Një analizë e nevojave të të miturve përfshin vlerësimin e shëndetit fizik dhe mendor, të aftësive akademike dhe profesionale, të nivelit të aftësive sociale dhe emocionale, dhe të

nevojave të tjera të tyre. Nëpërmjet intervistave, testimeve psikologjike dhe vlerësimit të të dhënave statistikore, mund të identifikohen nevojat e tyre në mënyrë efektive dhe të krijohen programe të përshtatshme që i adresojnë ato.

Në këtë mënyrë, programet rehabilituese dhe riintegruese mund të jenë më efektive në ndihmën e të miturve të kuptojnë problemet e tyre dhe të marrin hapat e nevojshëm për t'i adresuar ato. Në fund të ditës, qëllimi kryesor i programeve të rehabilitimit dhe riintegritimit është të ndihmojnë të miturit në rikthimin e tyre në shoqëri dhe në krijimin e një jetë të re dhe të shëndetshme. Për të arritur këtë qëllim, është e rëndësishme të kemi një analizë të detajuar të nevojave të të miturve dhe të krijohen programe rehabilituese dhe riintegruese të përshtatshme për ta.

Një analizë e detajuar e nevojave të të miturve është e rëndësishme për të siguruar që programet e rehabilitimit dhe riintegritimit janë të përshtatshme për nevojat e tyre specifike. Në vazhdim do të japim një shembull të një analize të detajuar të nevojave të të miturve që kanë probleme me alkoolin dhe drogën.

Një organizatë e specializuar në rehabilitimin e personave me probleme me alkoolin dhe drogën mund të kryejë një analizë të nevojave duke përdorur një kombinim të metodave si intervista individuale, vlerësimi i sëmundjes së personit, vlerësimi i historisë së përdorimit të substancave, dhe testet psikologjike.

Në këtë analizë do të identifikohen nevojat specifike të secilit person, siç mund të jenë nevoja për trajtim mjekësor, terapi grupore, këshillim individual, trajtim psikologjik, trajtimi i sëmundjeve të bashkëshoqëruara si depresioni dhe ankthi, dhe nevoja për ndihmë në riintegrimin në shoqëri. Përveç kësaj, analiza do të ndihmojë në identifikimin e faktorëve që ndikojnë në

përdorimin e substancave siç janë faktorët socio-ekonomikë, familjare dhe emocionale.

Pas identifikimit të nevojave të secilit person, organizata mund të zhvillojë një plan individual të rehabilitimit dhe riintegritit që është i përshtatshëm për nevojat dhe qëllimet e secilit person. Kjo do të përfshijë një kombinim të metodave dhe teknikave të rehabilitimit dhe riintegritit siç janë terapia me grup, trajtimi psikologjik, ndjekja individuale, trajtimi mjekësor dhe ndihma në riintegrimin në shoqëri.

Një analizë e detajuar e nevojave të të miturve mund të ndihmojë në sigurimin e një programi të rehabilitimit dhe riintegritit që është i përshtatshëm dhe efektiv për secilin person. Kjo mund të ndihmojë në përmirësimin e shëndetit dhe mirëqenies së tyre, dhe në ndihmën e tyre për të ndërtuar një jetë më të shëndetshme dhe më të qetë në shoqëri.

- *Sfidat që lidhen me identifikimin e nevojave të të miturve.*

Identifikimi i nevojave të të miturve është një proces i rëndësishëm në zhvillimin e programit rehabilitues dhe riintegruës. Megjithatë, ky proces mund të përballë shumë sfida. Në vazhdim do të trajtojmë disa nga sfidat kryesore që lidhen me identifikimin e nevojave të të miturve.

Mungesa e burimeve: Një nga sfidat kryesore në identifikimin e nevojave të të miturve është mungesa e burimeve, si financiare dhe njerëzore. Kjo mund të ndodhë në nivel lokal, si dhe në nivel qendror. Në disa raste, organizatat që janë të përgjegjshme për zhvillimin e programeve rehabilituese dhe riintegruese nuk kanë buxhet të mjaftueshëm për të mbuluar të gjitha nevojat e të miturve. Kjo mund të çojë në mungesë të burimeve për të bërë

analizën e nevojave të të miturve dhe për të zhvilluar programet e përshtatshme.

Probleme me të dhënat: Një tjetër sfidë në identifikimin e nevojave të të miturve është mungesa e të dhënave të sakta dhe të plota. Kjo mund të ndodhë për shkak të mungesës së sistemeve të mbledhjes së të dhënave të përshtatshme, si dhe për shkak të mungesës së koordinimit midis organizatave të ndryshme që punojnë me të miturit. Kjo mund të çojë në vështirësi në identifikimin e nevojave të të miturve dhe në zhvillimin e programeve të përshtatshme.

Sfidat e sigurisë: Një sfidë tjetër në identifikimin e nevojave të të miturve është siguria. Në disa raste, të miturit mund të kenë probleme të lidhura me krimin dhe dhunën, dhe identifikimi i tyre mund të jetë i rrezikshëm për personelin e përfshirë në proces. Kjo mund të ndodhë në raste kur organizatat nuk kanë procedura të përshtatshme për sigurinë dhe për mbrojtjen e personelit.

Për të përballuar sfidat e identifikimit të nevojave të të miturve, është e rëndësishme që organizatat të kenë strategji të përshtatshme dhe të krijojnë bashkëpunim me organizata të tjera për të mbledhur dhe analizuar të dhënat. Në këtë mënyrë, do të jetë më e lehtë për të identifikuar nevojat e të miturve dhe për të zhvilluar programet e përshtatshme.

- *Mënyrat për të rritur ndërgjegjësimin e nevojave të të miturve në shoqëri dhe për të adresuar sfidat që lidhen me identifikimin e nevojave të tyre në mënyra më efektive.*

Në rritjen e ndërgjegjësimit të nevojave të të miturve në shoqëri dhe në adresimin e sfidave që lidhen me identifikimin e tyre në mënyra më efektive, ka disa mënyra dhe burime që mund të përdoren. Disa prej tyre janë:

Studime dhe hulumtime të kryera nga organizata ndërkombëtare, si Organizata Botërore e Shëndetësisë dhe Komisioni Evropian, që kanë për qëllim të përmirësojnë njohuritë dhe të sjellin ndryshime në politikat dhe praktikat e rehabilitimit dhe riintegrit të të miturve.

Rrjetet sociale dhe platformat e komunikimit online janë një mjet i fuqishëm për të sensibilizuar opinionin publik dhe për të rritur ndërgjegjësimin për problematikat që përballen të miturit.

Organizatat e shoqërisë civile dhe grupet e interesit janë një burim i vlefshëm i të dhënave dhe informacionit mbi nevojat dhe sfidat e të miturve. Këto organizata janë të përfshira në punët e përditshme të ndihmës dhe mbështetjes së të miturve dhe kanë njohuri të specializuara në fushën e rehabilitimit dhe riintegrit.

Bashkëpunimi me autoritetet vendore dhe qendrat e rehabilitimit dhe riintegrit, që mund të ofrojnë informacione dhe të dhëna të nevojshme për të identifikuar nevojat e të miturve dhe për të përshtatur programet e rehabilitimit dhe riintegrit në mënyrë më efektive.

Intervistat dhe bisedat individuale me të miturit janë një mjet i rëndësishëm për të identifikuar nevojat e tyre dhe për të kuptuar problemet dhe sfidat me të cilat ata përballen.

Testet psikologjike dhe metodat e vlerësimit të sjelljes dhe performancës së të miturve janë mjetet e përshtatshme për të identifikuar nevojat e tyre dhe për të përshtatur programet e rehabilitimit dhe riintegrit në mënyrë më efektive.

Burimet e të dhënave të nevojshme për të identifikuar nevojat e të miturve mund të vijnë nga një numër i burimeve, përfshirë raporte zyrtare nga organizatat e Kombeve të Bashkuara dhe autoritetet vendore, raporte të hulumtimeve të ndryshme, raporte nga

organizatat e shoqërisë civile, dhe raporte nga punonjësit e qendrave të rehabilitimit dhe riintegrit.

Identifikimi i nevojave të të miturve është një sfidë e rëndësishme në shoqëri, dhe shumë autorë kanë botuar libra për të ndihmuar në këtë proces. Eric Erikson, një psikolog i njohur, thotë "Nëse e kuptojmë më mirë këndvështrimin e të miturve, atëherë mund të ndërtojmë programe rehabilituese dhe ri-integruese që janë më të përshtatshme për nevojat e tyre". Në librat e tij, ai analizon nevojat dhe sfidat që përballen të miturit në shoqëri, dhe sugjeron mënyra të ndryshme për të ndihmuar në identifikimin e tyre.

Kapitulli 4

Profile krahasuese të drejtësisë restauruese me vendet evropiane

4.1 Drejtësia Restauruese

Bazuar në studime të ndryshme të cilat tregojnë se burgimi i fëmijëve apo aplikimi i masave ndëshkuese si vendosja në institucione është një proces shumë i dhimbshëm për çdo fëmijë, procese cilat dëmtojnë zhvillimin e fëmijës dhe japin efektin e kundërt për socializimin apo riintegrimin e tij/saj. Nga shumë studiues është pranuar se mohimi i lirisë rrallëherë është një masë efektive për sa i përket rehabilitimit, riintegrimit dhe parandalimit të shkeljeve të mëtejshme. Studimet në fushë sugjerojnë se adoleshentët kanë më shumë mundësi për t'u rehabilituar se të rriturit, sepse personaliteti i tyre vazhdon të krijohet, ndërsa truri i tyre vazhdon të ndryshojë dhe shumë adoleshentë i kapërcejnë gabimet e tyre gjatë adoleshencës dhe kalojnë në jetën e rritur si njerëz të përgjegjshëm (A Re-examination of Youth Involvement in the Adult Criminal Justice System in Washington, 2009). Gjithashtu, Asambleja e Përgjithshme e OKB-së i ka njohur fëmijët e përfshirë në sistemin e drejtësisë si një grup veçanërisht të rrezikuar shoqëror, të cilëve u nevojiten masa të posaçme për të siguruar mbrojtje efektive, përveç qëllimit të përgjithshëm të mbrojtjes ekonomike, civile, politike, dhe kulturore që ekziston në kuadrin e Konventës së OKB-së mbi të Drejtat e Fëmijës.¹²

¹² 'Varfëria ekstreme dhe të drejtat e njeriut', Raportuesi i Posaçëm i Kombeve të Bashkuara mbi varfërinë ekstreme dhe të drejtat e njeriut, 9 gusht 2012, A/67/278, par. 91.

"Drejtësia Rivendosëse/restauruese konsiderohet si një etikë me qëllime praktike, qëllimi kryesor i së cilës është të rivendosë dëmin duke përfshirë palët e prekura, e cila realizohet në një takim (të drejtpërdrejtë ose indirekt). Është një proces i të kuptuarit përmes dialogut vullnetar dhe të ndershëm. Drejtësia restauruese sjell një qasje të re ndaj konflikteve dhe kontrollit të tyre, duke mbajtur në të njëjtën kohë qëllime të caktuara rehabilituese." (Gavrielides 2007: 139).

Ky përkufizim ishte rezultat i rreth 250 intervistave dhe pyetësorëve që u kompletuan midis viteve 2001 - 2005 me praktikues, studiues dhe politike bërës nga e gjithë bota. Hulumtimi vuri në dukje se asnjë nga praktikuesit nuk e quajti drejtësinë restauruese një "teori"! Kishte një konsensus dërmues, se përkufizimi më i drejtë ishte "drejtësi praktike dhe etike".

Studimi krahasimor, me reference drejtësinë restauruese, synon të sjellë qasje, teori dhe modele nga vende të ndryshme si Norvegjia, Holanda dhe Britania e Madhe. Studimi krahasues midis vendeve është i rëndësishëm pasi ato shërbejnë si një model thelbësor për vendet në zhvillim dhe analizimi, studimi dhe krahasimi i sistemit të të miturve në vendet evropiane me atë të vendit tonë do të ndihmonte në gjetjen e modeleve më të mira në zbatimin praktik dhe ofrimin e një qasjeje drejt një drejtësie restauruese dhe miqësore. Hulumtimi doli nga një nevojë e madhe në vend, pasi fusha e drejtësisë për të mitur, veçanërisht, arkitektura e sistemit të drejtësisë për të miturit, kishte dhe ka ende shumë mungesa dhe boshllëqe në lidhje me kornizën ligjore, e cila në mënyrë të drejtpërdrejt dhe indirekte ndikon në zbatimin e të drejtave të njeriut të parashikuara në konventat ndërkombëtare.

Kërkime të ndryshme pohojnë se *"Drejtësia Restauruese në përgjithësi është një lëvizje shoqërore, shtetërore, kombëtare dhe ndërkombëtare me rritje të shpejtë ku një grup praktikash synojnë të ridrejtojnë reagimin e ashpër dhe dënues të shoqërisë ndaj krimit në një drejtësi restauruese"*. Drejtësia restauruese e shikon krimin, jo si një shkelje të depersonalizuar të ligjit, por si një gabim ndaj një personi tjetër. Në këtë kuptim kemi një prishje të marrëdhënieve midis tre lojtarëve: shkelësi, viktimë dhe komuniteti ¹³. I gjithë procesi i drejtësisë restauruese përqendrohet në aktorët e mësipërm duke u përpjekur të ndërveprojnë midis njëri tjetrit për të gjetur një zgjidhje të qëndrueshme, për të riparuar dëmin e shkaktuar si dhe për të pasur një "proces e pajtimi midis viktimës dhe shkelësit të ligjit", e cila është më thelbësorja.¹⁴ Disa metodistë e përkufizuan këtë si një përfshirje dhe pjesëmarrje në procesin e drejtësisë, duke kaluar nga procesi tradicionalisht i mbyllur dhe pasiv, në një proces më aktiv dhe të hapur.

Vlerat dhe normat e të drejtave të njeriut dhe parimeve të drejtësisë restauruese janë thelbësore për qeniet njerëzore duke i konsideruar të drejtat e njeriut të patjetërsueshme, të pandashme dhe universale. Ndërlidhja e këtyre vlerave, normave dhe parimeve të tilla si përfshirja, mos-diskriminimi, respektimi i dinjitetit, liria e fjalës, siguria, drejtësia, paqja dhe fuqizimi duhet të respektohet dhe të promovohet siç parashikohet në Konventën Evropiane për

¹³ <https://charterforcompassion.org/restorative-justice/restorative-justice-some-facts-and-history>

¹⁴ Marshall, TF (1991b) Criminal Justice in the New Community. Paper for British Criminology Conference, York

të Drejtat e Njeriut dhe Deklarata Universale e të Drejtave të Njeriut (1948)¹⁵.

Shqipëria ka miratuar shumë traktate dhe marrëveshje ndërkombëtare të të drejtave të njeriut ligjërisht të detyrueshme, si dhe Konventën e Kombeve të Bashkuara për të Drejtat e Fëmijëve (*këtej e tutje KDF*) që siç parashikohet në nenin 40 të KDF -së¹⁶, çdo fëmijë në konflikt me ligjin ka të drejtë të trajtohet në një mënyrë që merr parasysh "dëshirën për të promovuar riintegrimin e tij/saj për një rol konstruktiv në shoqëri". Ekziston nevoja për të rritur njohuritë dhe për të gjetur praktikat dhe metodat më të mira për fëmijët për të krijuar ambiente miqësore për ata në konflikt me ligjin apo për dënime alternative, miqësore dhe rehabilituese. Kalimi i metodës së vjetër të dënimit, në një drejtësi restauruese dhe pozitive është tepër e vështirë në një shoqëri të mbyllur si e jona, por nga ana tjetër dhe aq e domosdoshme për të përqafuar një drejtësi miqësore me qëllim rehabilitimin/riintegrimin e tyre.

Pas një hulumtimi të gjatë në vende të ndryshme të Evropës, konstatohet se: *Fëmijët, të cilët shpesh kryejnë krime, jetojnë në familje që përballen me vështirësi të tilla si varfëria, abuzimi me substancat, ndarja e prindërve, probleme arsimore si përjashtimi nga institutet arsimore, pamundësia për të ndjekur ciklin mësimor, apo pamundësia ekonomike*; ata mund të përfshihen në sjellje të rrezikshme gjatë kësaj kohe të prekur nga një nga faktorët e përmendur më lart. Farrington thekson se "Kriminaliteti arrin pikën kulmore të tij mes moshave 14 deri 20 vjeç, sepse fëmijët (sidomos ata të klasave të ulëta që braktisin shkollën) ushqejnë

¹⁵ https://www.echr.coe.int/documents/convention_sqi.pdf

¹⁶ <https://www.unicef.org/montenegro/media/9291/file/MNE-media-MNEpublication505.pdf> f.16

dëshira të forta për nxitje emocionale, gjëra materiale dhe *status* ndër bashkëmoshatarët e tyre, zotërojnë pak mundësi për të kënaqur këto dëshira në rrugë të ligjshme dhe kanë pak për të humbur. Përkundrazi, pas moshës 20 vjeç dëshirat ulen ose bëhen më realiste, ka më tepër mundësi që qëllimet të arrihen në mënyrë të ligjshme dhe kostot e kriminalitetit janë më të mëdha”¹⁷

Faktorët e mësipërm ndikojnë në mënyrë të drejtpërdrejtë tek kryerja e një shkelje apo krimi nga një i mitur/ i ri. Në shumë raste fëmijët në kontakt me ligjin përballen me vështirësi të konsiderueshme, me stigma familjare dhe shoqërore dhe marginalizimin, kështu që ekziston nevoja që çdo vend të punojë me një qasje holistike në këtë drejtim, për riintegrimin dhe rehabilitimin e tyre.¹⁸Riintegrimi në këtë rast i referohet aktiviteteve, shërbimeve dhe programeve të ndërmarra për t'i dhënë mundësi një individ të jetojë brenda shoqërisë, si një qytetar i denjë që i bindet dhe e respekton ligjin. Ndryshe nga drejtësia ndëshkuese, e cila ka të bëjë kryesisht me ndëshkimin e krimit, drejtësia restauruese përqendrohet në riparimin e dëmtimit që shkakton krimi.

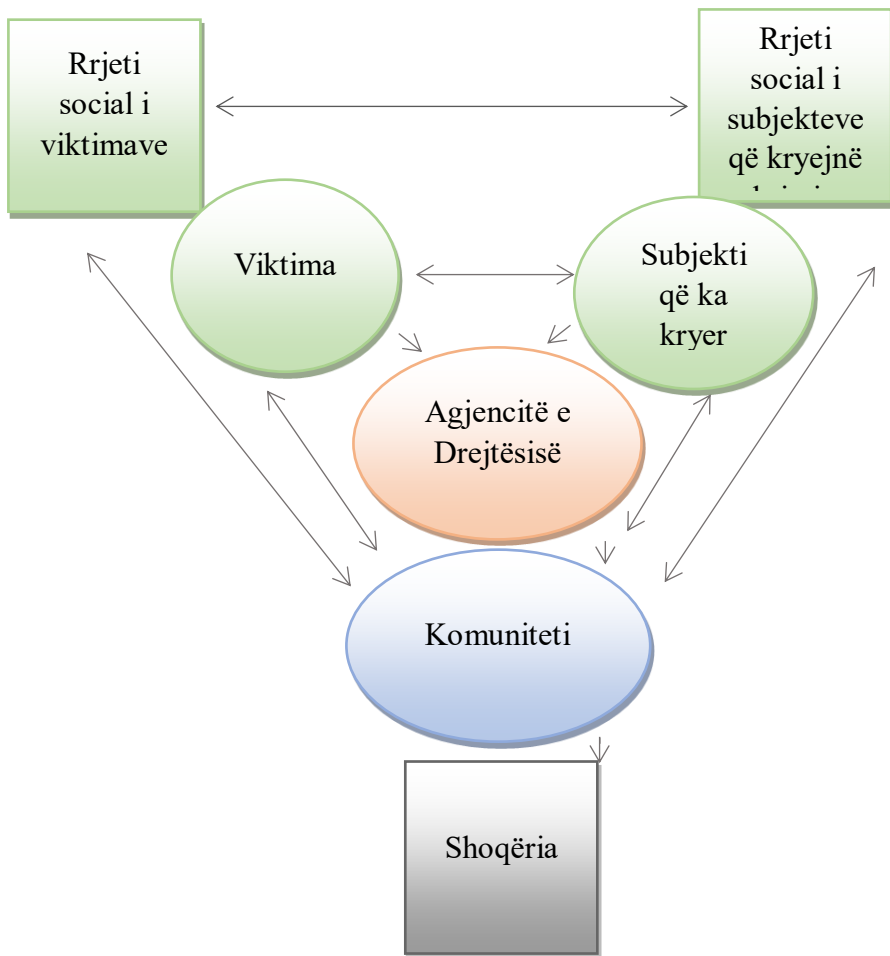
Koncepti i drejtësisë restauruese u studiua gjerësisht, u hulumtua dhe u zbatua në vende të ndryshme me sistem politik dhe hierarki të ndryshme, e rëndësishme kjo deklaratë pasi tregon besueshmërinë e kësaj qasjeje në mënyrë universale. Koncepti

¹⁷ Farrington, Ohlin dhe Wilson, *Understanding and Controlling Crime*, vep. e cit., f. 59. Farrington, “Implications of criminal career research for the prevention of offending”, vep. e cit., f. 105.

¹⁸ Farrington (2007) Childhood risk factors and risk-focused prevention. In Maguire, M., Morgan, R. and Reiner R. (eds) *The Oxford Handbook of Criminology*, 4th ed. UK: Oxford University Press.

kryesor i Drejtësisë Restauruese është "një qasje e zgjidhjes së problemeve ndaj krimit që përfshin vetë palët dhe komunitetin në përgjithësi në një marrëdhënie më aktive edhe me agjencitë ligjore" (Tony F. Marshall 1999) ¹⁹.

Figura Nr. 1

¹⁹ [Marshall, Tony F](#) (1996). *The evolution of restorative justice in Britain* European Journal on Criminal Policy and Research 4 (4): f. 21-43.

Modeli 1- Modeli Marshall

Modeli i mësipërm i propozuar nga Marshall, thekson marrëdhëniet e forta midis të gjithë aktorëve: individi, shoqëria, sistemi i drejtësisë, komuniteti, rrjeti social i viktimave dhe i subjekteve që kanë kryer krimin. Pranuar gjerësisht si një model nga të gjithë aktorët dhe i zbatueshëm në praktikë, drejtësia restauruese zhvendos mënyrën e vjetër të dënimit drejt devijimit, mënyrave restauruese, ndërmjetësimit dhe pajtimit ku evidentohet se është e rëndësishme për të punuar me të gjithë aktorët e shoqërisë, jo vetëm me shkelësin e ligjit.²⁰

Drejtësia restauruese ngrihet dhe zhvillohet mbi bazën e disa supozimeve si:

- Krimi e ka origjinën në kushtet sociale dhe marrëdhëniet e krijuara në komunitet;
- Parandalimi i krimit është përgjegjësi e komunitetit dhe e qeverive vendore e qendrore, të cilat duhet të rregullojnë kushtet aktuale me hartimin e politikave dhe ndërmarrjen e veprimeve konkrete;
- Dëmi i kryer nuk mund të rregullohet pa përfshirjen e të gjithë aktorëve dhe pa zhvillimin personal të atij që kryen shkeljen;
- Drejtësia duhet të konsistojë në një përjasje të balancuar ku një objektiv i caktuar nuk dominon të tjerët.

Nga ana tjetër, drejtësia ndëshkuese, konsiderohet si një sistem i izoluar dhe si rezultat dhënia e dënimit është në vetvete një masë

²⁰ Marshall, Tony F (1991a) Victim Offender mediation. *Home office research Bulletin* 30, pp 9-15; Marshall, TF (1991b) Criminal Justice in the New Community. Paper for British Criminology Conference, York

izoluese, pa u përpjekur të riparojë dëmin, pa u munduar të rehabilitojë shkelësin/ dhunuesin. Drejtësia ndëshkuese shpesh përdoret në vendet me regjim të mbyllur ose në vendet e varfra, ku mënyrat alternative të drejtësisë nuk merren në konsideratë për shkak të mungesës së një kuadri legjislativ me përjasje miqësore, buxhetit të kufizuar të shtetit, për shkak të mungesës së hulumtimeve akademike, kostove buxhetore për vendet e reja të punës kushtuar këtij sektori apo më e rëndësishmja për shkak të mentalitet historik. Tradicionalisht, sistemet ndëshkuese të drejtësisë për të miturit kanë qenë bazuar në ngritjen e tre pyetjeve kryesore:²¹

- Kush e kreu krimin?
- Cilat ligje u shkelën?
- Çfarë veprimesh ligjore duhet të ndërmerren për të ndëshkuar ose trajtuar shkelësin?

Siç vërehet nga Hoëard Zehr (1990), drejtësia restauruese bazohet në tre pyetje shumë të ndryshme:

- Cila është natyra e dëmit që rezulton nga krimi?
- Çfarë masash duhen ndërmarrë për të riparuar dëmin?
- Kush është përgjegjës për këtë riparim?

Qëllimi kryesor i drejtësisë restauruese është gjetja e një ekuilibri midis viktimës dhe shkelësit, duke përfshirë në këtë mënyrë të gjithë aktorët në procesin e administrimit të drejtësisë, për të gjetur një zgjidhje afatgjatë të problemit jo vetëm dënimin e shkelësit.

²¹A comparison of four restorative conferencing models, United State Department of Justice, f.1-3, <https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/ojdp/184738.pdf>,

Në vitin 2001 Departamenti i Drejtësisë së Shteteve të Bashkuara, propozoi 4 modele të drejtësisë rikuperuese/restauruese²²:

- *Ndërmjetësimi i viktimës – kundërvajtësit;*
- *Bordi riparues i komunitetit;*
- *Takime familjare në grup;*
- *Takime në tryeza të rrumbullakëta.*

Më së shumti si referencë është marrë modeli i parë, pasi në vlerësim me situatën në vend dhe përshtatmërinë efektive, konsiderohet modeli më i realizueshëm për t’u aplikuar. Origjina e këtij modeli në Britani filloi në vitin 1970, ku masat kryesore të aplikuara ishin devijimi dhe shërbimi i provës. *Pse ky model si referencë?* Modeli i ndërmjetësimit (viktimë-kundërvajtës) angazhon të gjitha palët në një proces gjithëpërfshirës dhe nga ana tjetër jep një përgjigje efektive ndaj krimit të të rinjve. Modeli është studiuar për më shumë se 20 vite dhe është zbatuar në koncepte të ndryshme përcaktuese si: programet e pajtimit viktimë - shkelës, programet e dialogut viktimë - shkelës, konferenca, me një qasje ndryshe nga praktikat standarde të ndërmjetësimit (Umbreit, 1997).

Procesi i ndërmjetësimit është një proces shërimi, i cili siguron një mundësi për viktimën dhe shkelësin e ligjit të zhvillojnë një plan reciprokisht të pranueshëm nga të dy palët, i cili adreson dëmin e shkaktuar nga krimi. Ky program u konsiderua si një model suksesi në vendet e zhvilluara pasi u morën në konsideratë studime të gjera të programeve të ndërmjetësimit, viktimë-shkelës me

²² Information on the four models is adapted from Regional Symposium Training Manual, U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, 1997. Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention OJJDP, February 2001

shkelës të mitur (Umbreit, 1994) ku gjetjet përkatëse shfaqën si më poshtë:

- *Për dy periudha të ndryshme 95% të seancave të ndërmjetësimit rezultuan me sukses;*
- *Viktimat që u takuan me shkelësin e ligjit në prani të ndërmjetësit, ishin më të kënaqur se anasjelltas (79% kundrejt 57%);*
- *Pas takimit me shkelësit, viktimat ishin dukshëm më pak të frikësuar.*

Programi i Ndërmjetësimit u ofron viktimave një mundësi për t'u shprehur, për t'u treguar shkelësve se si krimi i ka prekur edhe ata. Viktimat, gjatë këtij sesiioni të programit kanë përparësinë të shprehin ndjenjat e tyre së pari, kjo i ndihmon ata të ndihen të fuqizuar dhe të kenë situatën nën kontroll. Pjesëmarrja e viktimës në procesin e ndërmjetësimit është vullnetare, dhe gjithashtu disa programe janë vullnetare edhe për shkelësit e ligjit, në mënyrë që të mos i detyrojnë ata ose t'i imponojnë tek të tjerët. Në zbatimin e këtij programi ka disa aktorë dhe rregulla të detyrueshme që duhet të respektohen nga aktorët pjesëmarrës, ku ndërmjetësi është i rëndësishëm dhe ka një rol të veçantë në organizimin dhe strukturimin e takimeve. Programi individual duhet të hartohet sipas nevojave specifike për secilin nga pjesëmarrësit dhe duhet të jetë sa më i kuptueshëm nga palët si dhe takimet duhet të zhvillohen në vende neutrale dhe miqësore, si qendra e komunitetit, biblioteka, qendra sociale, për të shmangur viktimizimin, marginalizimin apo diskriminimin.

Siç parashtrohet edhe Këshilli Evropian për Drejtësinë për të Mitur (ECJJ) në vitin 2014: *është me rëndësi thelbësore dhe me përfitime*

të mëdha që çdo shtet të ndërmarrë politikat e duhura për të krijuar një model evropian për drejtësinë restauruese për të mitur. Masat e drejtësisë restauruese inkurajojnë nocionin e pjesëmarrjes duke favorizuar riintegrimin më shumë se ndëshkimin dhe dënimin. Për një zbatim sa më efikas dhe të drejtë të drejtësisë restauruese shtetet duhet të kenë një qasje të integruar, dhe duhet të ofrojnë:

- 1) shërbime të drejtpërdrejta, të cilat adresojnë rreziqet dhe nevojat e të rinjve;
- 2) trajnime dhe asistencë teknike për praktikuesit e sistemit të drejtësisë;
- 3) si dhe të ndryshojnë disa aspekte të sistemit të drejtësisë për të rinjtë që kontribuojnë në pabarazi.²³

Në aplikimin e saj drejtësia restauruese është një sfidë për çdo shtet pasi kërkon veprime konkrete dhe angazhim të plotë të të gjitha institucioneve, por nga ana tjetër përfitimet që sjell janë të shumta pasi redukton koston e ndërhyrjes shtetërore duke sjellë një lehtësim të barrës ekonomike të shteteve që e aplikojnë atë, pasi është më e përballueshme me kosto të ulëta dhe proces më i shpejtë se sa drejtësia formale.

4.2 Modeli Norvegjez

Referuar studimeve kërkimore shkencore të kryera pranë Universitetit Norvegjez të Shkencës dhe Teknologjisë (NTNU, Norwegian University of Science and Technology), modelet dhe praktikat norvegjeze të trajtimit të të miturve rezultojnë të kenë një

²³ (OJDP, 2009a). Literature review, a product of the model programs guide.

qasje miqësore. Qëllimi kryesor i studimit ishte analizimi i ofrimit të drejtësisë miqësore në vendet nordike dhe krahasimi i këtij sistemi me sistemet e vjetra tradicionale ndëshkuese, të cilat aplikoheshin në shumicën e vendeve të Ballkanit. Në Norvegji dënimi është kufizimi i lirisë dhe askush nuk mund të vuajë dënimin e tij në rrethana më të rrepta se sa është e nevojshme për sigurinë në komunitet, prandaj shkelësi do të vendoset në regjimin më të ulët të mundshëm të sigurisë²⁴.

“Gjatë vuajtjes së një dënimi, jeta brenda institucionit duhet të ngjajë me jetën jashtë, sa më shumë që të jetë e mundur”, i gjithë pohimi i mësipërm është pjesë e parimit të normalitetit²⁵ në Shërbimin Korrektues Norvegjez, i cili kryesisht është ngritur në parimin se ***“sa më i mbyllur një sistem, aq më e vështirë do të jetë kthimi tek liria”***. Parimi i Normalitetit, i cili shërben si një bazë ligjore në sistemin e drejtësisë për të mitur, është e lidhur fort me një pushtet diskrecional në lidhje me zbatimin e dënimit. Shërbimet korrektuese kanë mundësinë të zgjedhin formën më të përshtatshme për llojin e dënimit ose burgimit si më poshtë:

- Dënimi mund të kryhet tërësisht ose pjesërisht në një institucion të trajtimit ose kujdesit të veçantë, kur burgu nuk është në gjendje të merret me personin;
- Një dënim i plotë deri në 4 muaj ose (në shërbim prove) vuajtja e dënimit në shtëpi me monitorim elektronik me anë të një byzylyku në kyçin e këmbës, ku kryesi i veprës penale duhet të jetë aktiv gjatë ditës (për të studiuar, për të punuar, për të

²⁴ Vol. 40, No. 1, Crime and Justice in Scandanavia (August 2011), f. 199-264 (66 faqe)

²⁵<https://law.emory.edu/eilr/content/volume-31/issue-2/comments/prisoner-norwegian-wisdom-american-penal-practice>

marrë pjesë në shërbimet e komunitetit etj.); Kjo metodë përdoret gjithashtu për të zëvendësuar 4 muajt e fundit të dënimit, për atë i cili ka kryer një dënim në një institucion të mbyllur më parë;

- Lirohet me licencë pasi ka kryer dy të tretat e dënimit dhe një minimum prej 74 ditësh, me detyrimin për të raportuar në mënyrë periodike në zyrën e provës;
- Vetë i burgosuri ka të drejtë të kërkojë një nga format e ndryshme të vuajtjes së dënimit, por është në diskrecionin e shërbimit korrektues për të dhënë ose refuzuar aplikimin bazuar në argumentet specifike.

Parimi i normalitetit dhe konstatimi se ***“sa më i mbyllur një sistem, aq më e vështirë do të jetë kthimi tek liria”***, bën që masat e ndërmarra nga institucionet të zbatohen në komunitet, në mënyrë që i mituri ose i riu mos të shkëputet nga marrëdhëniet shoqërore dhe familjare, për t’u izoluar në një institucion larg tyre, ku pas vuajtjes së dënimit do të kishte vështirësi për t’u riintegruar përsëri. Ndryshe nga ky parim parashatrojmë rastin e Suedisë “i konsideruar si një rast unik, nga i cili derivoi dhe termi **“Parimi Siberian”**. Njësia ku vuanin dënimin të rinjtë, të cilët kishin rënë në kontakt me ligjin ishte i ndryshëm nga të gjitha konceptet e tjera të institucioneve korrektuese, pa mure të larta, pa kontrole sigurie, pa dyer të mbyllura ose kamera sigurie. Kjo ndërtesë për Suedinë konsiderohej e sigurt për shkak të territorit të saj të gjerë, pa fshatra afër, ku të rinjtë nuk kishin mundësi të largoheshin. Modeli i zbatuar në Suedi bazohej në konceptin e "Parimit Siberian", i hapur në vitin 1960 u konsiderua njësia e sigurt, me qëllim që të largonte të rinjtë nga civilizimi për të eliminuar rrezikun që ata

mund të shkaktonin në komunitet²⁶. Ky model eksperimental, vite më vonë pas mbylljes së tij, u konsiderua si një praktikë jo efikase dhe e rrezikshme. Mbyllja e të rinjve larg komunitet ishte një praktikë e rrezikshme, fëmijët u shkëputën nga prindërit, jeta shoqërore dhe kulturore, kështu që njësia e sigurt u ndërtua përsëri pranë komunitetit.

Studimi i rasteve të suksesit apo dështimit të modeleve, ndihmon qeveritë për të hartuar politikat e duhura, në ngritjen e institucioneve edukuese dhe rehabilituese në mënyrë që të jenë sa më konform me standardet bashkëkohore. Nëse do të krahasonin këtë praktikë dhe aplikimin e masës alternative të shmangies në Shqipëri, vërejmë se në ligjin e posaçëm për të mitur, masa e shmangies/devijimi nga procesi formal jepet nga organet kompetente gjyqësore, *të cilat në çdo rast do të mbajnë në konsideratë interesin më të lartë të të miturit, rrethanat e tij familjare, mjedisore dhe shoqërore, nivelin e zhvillimit dhe faktorë të tjerë ndikues duke theksuar se të miturit/rinjtë në kontakt me ligjin duhet të jenë sa më afër familjes, shoqërisë dhe komunitetit gjatë vuajtjes së dënimit.*

4.2.1 Konfliktet

Një nga institucionet norvegjeze të drejtësisë për të mitur zbatues i programeve të ndërmjetësimit dhe pajtimit është Konfliktet, baza ligjore operuese e të cilit është KDF-ja. Ky institucion është autonom dhe ofrues i pavarur i shërbimeve nën autoritetin e departamentit të drejtësisë dhe financohet nga buxheti shtetit.

²⁶<https://www.cycj.org.uk/spot-the-difference-sweden-international-case-study/>

Konfliktradet, asiston në proceset e drejtësisë restauruese duke përfshirë veprat me dënim 4-12 muaj, ofron shërbimin e provës dhe ekzekuton disa nga vendimet e gjykatës. Një masë alternative e përdorur më parë ishte metoda e gjobës, por kjo masë rezultoi e pasuksesshme pasi gjoba paguhej nga prindërit e shkelësit, kështu që u konsiderua më shumë si një barrë financiare për prindërit se sa një mësim për shkelësin. Në procesin e ndërmjetësimit apo dhe në shërbime të tjera që ofron ky institucion, shkelësit e ligjit përfitojnë fshirjen e dosjes penale dhe rekordeve kriminale dhe kjo arrihet vetëm pasi ato të kenë ndjekur të gjithë programin e propozuar nga institucioni.²⁷ Institucioni i mësipërm është një formë mosinstitucionalizimi (deinstitutionalization), që i bëhet trajtimit të të rinjve dhe të miturve në kontakt me ligjin. Kjo formë ka të bëjë me marrjen e masave alternative ndaj tyre, duke u bazuar në bindjen shkencore dhe praktike, se vuajtja e dënimit në institucione të mbyllura, trajtimi i tyre nëpër institucionet formale të drejtësisë ndikon negativisht tek fëmijët.²⁸

Qëllimi qëndron në “minimalizimin” e përgjigjeve institucionale, duke e lënë si një mundësi të fundit mbylljen e të miturve nëpër institucione dhe për këtë arsye, në Norvegji janë ngritur institucionet miqësore dhe sociale si (format rezidenciale që nisin nga modeli familjar drejt modelit të komunitetit të vogël të hapur) dhe paralelisht ato nxisin komunitetin lokal të përgjigjet aktivisht ndaj problemit të kriminalitetit të të miturve.²⁹ Për t’u

²⁷ <https://www.elverum.kommune.no/konfliktradet-1>

²⁸ De Leo, G. “*L’innovazione dei sistemi della giustizia minorile in Europa. Il bisogno di nuove forme di garanzia*”, vep. e cit., f. 15. Muncie, *Youth and Crime*, vep. e cit., f. 283.

²⁹ De Leo, G. “*L’innovazione dei sistemi della giustizia minorile in Europa. Il bisogno di nuove forme di garanzia*”, vep. e cit., f. 39

trajtuar në këto institucione jo-formale, ekzistojnë disa kritere që shkelësi duhet të përmbushë në mënyrë që të marrë pjesë në procesin e ndërmjetësimit të udhëhequr nga Konflikttradet si: (të jetë midis 15-18 vjeç, të ketë pranuar veprën/krimin, të japë konsensusin e tij/saj për të vazhduar me metodën/programin e propozuar nga Konflikttradet).

Modeli kryesor në Norvegji për drejtësinë restauruese në strukturën kryesore të tij bazohet në:

Konferenca/takimi i të rinjve

- përqendrimin në nevojat e viktimave dhe shkelësve të ligjit, në vend që të ndëshkohen;
- inkurajimin e shkelësit të ligjit për të marrë përgjegjësi;
- synimin për të ndihmuar shkelësin e ligjit për të shmangur recidivizmin.

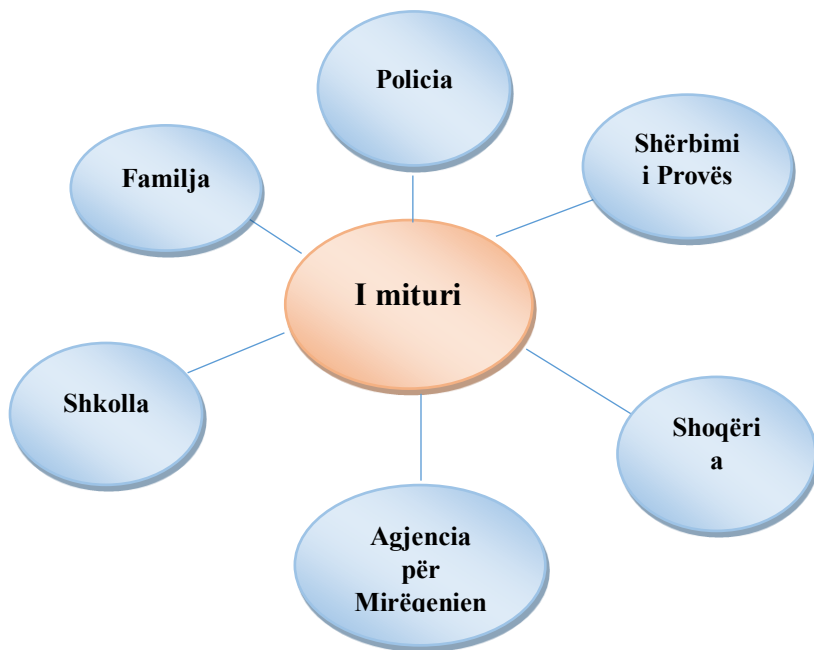
Lidhja e Marrëveshjes

- kryhet nga një ekip i specializuar, përgjegjës për të dhënë ndihmën e duhur si dhe për të monitoruar rastin;

Bashkëpunimi ndërdisiplinor

- bashkëpunimi me të gjithë aktorët (institucionet e drejtësisë, komuniteti, familja, shkolla etj)

Figura Nr. 2

Shënim: Në mënyrë që të kemi një zbatim të drejtë të kësaj praktike, të gjithë aktorët e mësipërm duhet të bashkëpunojnë me njëri-tjetrin, të marrin pjesë në mënyrë aktive në proces për të trajtuar rastin me një qasje të integruar dhe ndërdisiplinore. Të miturit duhet ti ofrohen të gjitha kushtet e nevojshme për zhvillimin e plotë të tij/saj. Institucionet, komuniteti, shkolla dhe të gjithë aktorët duhet të ndërveprojnë për të gjetur një zgjidhje afatgjatë e cila në çdo rast duhet të ketë parësore të miturin dhe interesin me të lartë të tij/saj.

4.2.2 Qasja multidisiplinore

Norvegjia ka një sistem të mirë integruar në të cilin ndërveprojnë dhe bashkëpunojnë të gjithë aktorët për menaxhimin e rastit, sigurimin e shërbimeve efikase sipas nevojave specifike të çdo rasti që trajtojnë, ofrimin e të gjithë trajtës së shërbimeve (mjekësore, arsimim, punësim, mundësia e studimit në bibliotekë, shërbimet klerike etj.,) Njësitë vendore, bashkitë dhe komunat kanë detyrimin ligjor të ofrojnë të gjitha shërbimet e mësipërme dhe të krijojnë ambiente miqësore për fëmijët, në mënyrë që ato të mos diskriminohen apo stigmatizohen. Kjo bën të mundur që të gjitha shërbimet të merren në komunitet për të pasur një lidhje sa më të ngushtë me shoqërinë dhe realitetin, pa u shkëputur prej tyre gjatë vuajtjes së dënimit. Lidhja e kryqëzuar, midis institucioneve, shërbimeve dhe qytetarëve bën të mundur që çdokush të marrë shërbimin e duhur pasi është një e drejtë kushtetuese e të gjithë banorëve të Norvegjisë, për të shmangur çdo mundësi diskriminimi. Për të zbatuar në mënyrën e duhur legjislacionin në fuqi dhe parimet kryesore të drejtësisë për të mitur, ekziston nevoja për një organizim të mirë institucionalisht. Norvegjia ka një total prej 3900 qelish në 43 burgje të shpërndara në 61 lokacione, ku burgu më i madh ndodhet në Oslo me një kapacitet prej 392 qelish.

E gjithë kjo bazohet në parimin “*një njeri në një qeli*” dhe statistikisht 99% e të gjithë të burgosurve të cilët shkojnë me pushime të përkohshme pranë familjeve të tyre kthehen në kohë. Ekziston një staf i plotë i punësuar, i mirë kualifikuar dhe i specializuar për të punuar në burgje. Oficerët e burgjeve në Norvegji kalojnë një arsim dy-vjeçar në Akademinë e Posaçme, ku marrin klasa të ndryshme si psikologji, kriminologji, ligj, të

drejtat e njeriut dhe njohuri mbi etikën. Çdo i burgosur ka zyrtarin e tij të kontaktit i cili e ndihmon në kontaktet me palët e treta. Stafi i burgut në Norvegji është i paarmatosur dhe përbëhet nga 40% oficerë femra.

Përveç burgjeve në Norvegji ndodhen 17 zyra prove në 40 lokacione, të cilat janë përgjegjëse për zbatimin e masave alternative në komunitet. Norvegjia nuk ka një legjislacion të posaçëm për shkelësit e rinj dhe moshë e përgjegjësisë penale është 15 vjeç, dhe shumë pak shkelës të moshës nën 18 vjeç në raste ekstreme pranohen në burg. *Politika e qeverisë është e qartë, askush nën 18 vjeç nuk duhet të burgoset, përveç kur ka një dënim të rëndë të dhënë nga gjykata.*

4.2.3 Sistemi i Mirëqenies së Fëmijëve dhe Trajtimi Multifunksional në Vendet Nordike

Përparësi në trajtimin e fëmijëve në kontakt me ligjin në Norvegji ka dhe Sistemi i Mirëqenies së Fëmijëve (këtej e tutje, SMF), i cili ka për detyrë t'u sigurojë fëmijëve, adoleshentëve dhe familjeve ndihmë dhe mbështetje kur ata janë në situata të vështira ekonomike apo sociale, t'u sigurojë mbrojtje dhe t'u gjejë zgjidhje për problemet në lidhje me sjelljen anti-sociale ose probleme me përdorimin e drogës dhe alkoolit. Kryesisht është përgjegjësia e prindërve për të siguruar kujdesje dhe mbrojtje, por nëse ato dështojnë ose përjetojnë probleme, ndërhyjnë menjëherë SMF-ja, e cila është e detyruar t'u sigurojë shërbimet e nevojshme. Në rastet kur SMF ndërhyjnë, qëllimi i parë është të sigurojë mbështetje dhe të ndihmojë prindërit të përballen me zgjidhjen e problemit, nëse ata dështojnë, atëherë SMF-ja mund të dërgojë fëmijën për një

kohë të shkurtër në institucione të ndryshme, sipas rastit dhe vlerësimeve që kryhen nga psikologët dhe punonjësit socialë.

Ekzistojnë lloje të ndryshme të mbështetjes që ofrohen nga SMF-ja në Norvegji të cilat kategorizohen si:

- *Udhëzime dhe këshillim për familjen;*
- *Mbledhja e grupeve të prindërve;*
- *Mbështetje financiare për kopshtin e fëmijëve;*
- *Mbështetje financiare për kujdesin ditor ose shkollat;*
- *Mbështetje financiare për kohën e lirë, sportive, aktivitete krijuese etj;*
- *Shërbim këshillimi falas.*

Shërbimi i Mirëqenies së Fëmijëve bazohet në interesin më të lartë të fëmijës duke zbatuar në praktikë parimet e Konventës së Kombeve të Bashkuara për të Drejtat e Fëmijëve dhe një sërë të drejtash parësore parashikuar në Konventë mbulohen katërcipërisht nga SMF-ja në Norvegji, duke e kategorizuar në këtë mënyrë institucionin më thelbësorë në vend.

- Të gjithë fëmijët kanë lindur të lirë dhe kanë vlerë të barabartë;
- Të gjithë fëmijët kanë të drejtën e një emri dhe kombësie;
- Të gjithë fëmijët kanë të drejtë për mbrojtje;
- Të gjithë fëmijët kanë të drejtën për kujdesin më të mirë të mundshëm shëndetësor dhe ushqimor;
- Të gjithë fëmijët kanë të drejtën për arsimim;
- Të gjithë fëmijët kanë të drejtë të luajnë, të lirë dhe të pushojnë;

- Të gjithë fëmijët kanë të njëjtat të drejta³⁰.

Ndër projektet e suksesshme në aplikimin e drejtësisë miqësore dhe mosinstitucionalizimin formal është **MultifunC - Trajtimi Multifunksional në Vendet Nordike**, projekt i bazuar dhe i zbatuar në vendet Nordike, i cili vjen si rezultat i një studimi dhe hulumtimi gjithëpërfshirës të gjatë disa vjeçar mbi trajtimin rezidencial dhe sjelljes sociale tek të rinjtë. Fillimisht projekti u sponsorizua nga Ministria e Punëve dhe Familjes në Norvegji, Qendra Kombëtare e Kujdesit dhe Qendra për Vlerësimin e Shërbimeve Sociale në Suedi. Një nga qendrat kryesore ku aplikohet MultifunC është e vendosur në Norvegji, Trondheim, Stjordan Youth Center. Qendra ka një kapacitet prej 8 vendesh për djem dhe vajza nga moshë 12-18 vjeç. Grupi që trajtohet në këtë qendër, përballët me probleme me krimin, vandalizmin, abuzimin me substancat, probleme me shkollën dhe rrjetet antisociale. Qëllimi kryesor i këtij institucioni është t'i mësojë atyre të zotërojnë jetën e përditshme ndërsa largohen nga qendra. Koncepti i institucionit është si një shtëpi kështu që të rinjtë mund të sillen lirshëm dhe të jetojnë një periudhë normale gjatë kohës së trajtimit.

Ekzistojnë gjithashtu plane dhe detyra javore që duhet të plotësohen, si dhe rregulla, punë sociale, detyra shtëpie, kurse dhe aktivitete sociale. Një plan i personalizuar i trajtimit bëhet në bashkëpunim midis fëmijës dhe ekipit menaxhues. Metodat kryesore që përdor stafi në këtë qendër janë: *MST (Multiterapia)* dhe *(PMTO, Trajnimi i Menaxhimit të Prindërve, Oregon dhe Trajnimi i Zëvendësimit Agresiv të Përshtatur, AART)*. MultifunC

³⁰ Disa nga të drejtat kryesore parashikuar në KDF

është një trajtim, i cili përqendrohet në përmirësimin e aftësive prindërore, rritjen e kontaktit pozitiv me kolegët, ofron një mjedis pozitiv, ndërveprim shoqëror dhe aktivitete të kohës së lirë. Parimet qendrore të qendrës janë përfshirja dhe pjesëmarrja³¹. Projekti u konceptua në hapa të ndryshëm për të kuptuar të gjitha ciklet në mënyrë që përfundimet e nxjerra prej tij të ishin të bazuar në evidenca dhe fakte.³²

Hapi i parë ishte rishikimi i situatës ekzistuese, dokumenteve, metodave dhe programeve.

Hapi i dytë ishte zhvillimi i një programi trajtimi në mjediset e banimit, bazuar në konkluzionet dhe gjetjet nga kërkimi i kryer në fazën e parë. Programi i trajtimit ose modeli i trajtimit që përshkruhet në manuale quhet MultifunC - "Trajtimi Multifunksional në Vendbanimet dhe Vendet e Komunitetit".

Hapi i tretë ishte implementimi i modelit të ri të krijuar në Norvegji, Suedi dhe Danimarkë.

Hapi i katërt pas testimit të modelit të ri ishte vlerësimi i MultifunC. *Për vlerësimin e këtij modeli përdoret Inventari i Vlerësimit të Programit Korrektues (IVPK)*³³.

Rezultatet e këtij hulumtimi disa vjeçar në vendet nordike na paraqesin faktet e mëposhtme:

- Në Norvegji rreth 220 të mitur janë trajtuar deri më tani në Institucionet MultifunC (2012)
- 70% e tyre kanë përfunduar të gjithë programin, madje edhe programin rehabilitues dhe integrimin;

³¹ http://multifunc.org/html/english_.html

³² <https://jongerenwelzijn.be/professionelen/assets/docs/jeugdhulpaanbieders/publicaties/brussel-multifunc.pdf>

³³ <https://www.cypnow.co.uk/best-practice/article/multifunc-scandinavia-international-focus>

- Ndjekja e programit u vlerësua me një shkallë suksesi 60-70%, duke u bazuar tek mungesa e recidivizmit dhe përqindja e lartë e ri-integrimit në shoqëri;
- MultifunC mund të përdoret për grupet me sjellje mesatare me rrezik të lartë dhe me vështirësi serioze të sjelljes (sjellje antisociale);
- Është e rëndësishme si përfundim monitorimi i sistemit për të garantuar integritetin/besnikërinë e trajtimit në mënyrë që modeli të jetë i suksesshëm.

Rezultatet tregojnë se programet dhe projektet me qasje sociale dhe ndërdisiplinore rezultojnë efikase në trajtimin e të miturve në kontakt me ligjin dhe se niveli i recidivizimit ka rënë. Për sa u trajtua më sipër, rezultoi se ndërhyrja e sistemit ligjor tek të miturit shkakton dëm (efekti stigmatizues)³⁴ dhe si rrjedhojë ofrimi i përgjigjeve jozyrtare, përtej sistemit ligjor dhe gjyqësor, në këtë rast devijimi (*diversion*) ofron një mundësi për të zgjidhur konfliktet apo trajtuar veprat me rrezikshmëri ulët, të kryera nga të miturit apo të rinjtë. Sanksione informale, të aplikuara më së shumti në vendet nordike, janë ato mekanizma të kontrollit shoqëror, më të përshtatshëm krahasuara me rendin juridik³⁵, si programet e ndërmjetësimit, të pajtimit me viktimën, shpërblimi i dëmit, kryerja e shërbimeve në të mirë të viktimës ose të komunitetit, etj.

³⁴ Marotta, G. (1987) “Il trattamento dei minori delinquenti in libertà”, në *Aspetti criminologici e psichiatrico-forensi dell’età minore*, (a cura di Ferracuti, F.), Milano: Giuffrè, f. 90,

³⁵ Cohen, S. (1988) *Against Criminology*, New Brunswick, NJ: Transaction Books. vep e cit f. 25

4.3 Modeli holandez

Si referencë për këtë pjesë studim u trajtua edhe Holanda, vend i cili ndërmori një reformë të madhe në lidhje me sistemin e kujdesit për të rinjtë, për ta decentralizuar dhe transformuar atë. Hapat e parë të kësaj reforme u ndërmorën në vitin 2014 dhe pritej që deri në fund të vitit 2015 të gjitha komunat dhe njësitë vendore të mund të ofronin shërbime të specializuara për fëmijë dhe familje. Reforma do të prekte të gjithë sektorët që lidhenin me drejtësinë dhe mirëqenien. Sistemi i ri i kujdesit për të rinjtë duhet të behej më efikas, koherent, me kosto efektive dhe transparent dhe do të duhej të sillte një alokim më të mirë të burimeve financiare dhe një bashkëpunim më të fortë midis institucioneve dhe profesionistëve.

Sistemi holandez përbëhet nga kategori të ndryshme të sistemit të kujdesit, të cilat ndahen në³⁶:

- Shërbime universale;
- Shërbime parandaluese;
- Shërbime të specializuara.

Institucione dhe organe të ndryshme brenda sistemit holandez janë përgjegjëse për ofrimin e këtyre shërbimeve. Si shërbime universale, konsiderohen ato shërbime, të cilat ndihmojnë dhe lehtësojnë zhvillimin normal të një fëmije, shërbime të cilat janë të shpërndara dhe ofrohen nga të gjitha njësitë territoriale. Këto shërbime ofrohen në 403 komuna holandeze, këto të fundit janë gjithashtu përgjegjëse për hartimin e politikave parandaluese

³⁶ Bosscher. N, The decentralization and transformation of Dutch Youth care system, Netherland Jeugd Instituut 2014. fq 1-2

(shërbime parandaluese, ose shërbime parësore të kujdesit për të rinjtë, punë e përgjithshme sociale, mbështetje prindërore dhe qendra familjare). Për sa i përket kategorisë së tretë, referuar shërbimeve të specializuara, si qeveritë rajonale ashtu edhe ajo kombëtare janë përgjegjëse për ofrimin e tyre. Përveç ofrimit të shërbimeve shtetërore në nivel kombëtar, lokal dhe rajonal, Holanda ka ngritur një institucion specifik posaçërisht për kujdesin ndaj të rinjve (*Agjencia e Kujdesit për të Rinjtë, në vijim AKR*) me qëllim kryesor për të vlerësuar nevojën dhe situatën e fëmijëve ose familjeve në rrezik. AKR gjithashtu punon si një ndërmjetës midis institucioneve të ndryshme që veprojnë në këtë fushë³⁷. Mund të themi se dhe në Shqipëri një agjenci e ngjashme me AKR-n është Agjencia Shtetërore për të Drejtat dhe Mbrojtjen e Fëmijës.

Brenda Agjencisë qendrore, funksionojnë të ashtuquajturat Ekipet e Kujdesit dhe Këshillimit, të cilat ndërtojnë një urë midis kujdesit parandalues për të rinjtë, arsimit fillor, të mesëm ose të lartë. Në Holandë, qeveria kombëtare është përgjegjëse për shërbimet e specializuara të arsimit, pasi në këtë vend arsimi konsiderohet parësor dhe i kushtohet vëmendje e veçantë nga qeveria. Një institucion tjetër i rëndësishëm brenda AKR-së, është Qendra e Këshillimit dhe Raportimit mbi Abuzimin e Fëmijëve, e cila heton rastet e raportuara të abuzimit të fëmijëve. Këto institucione dhe AKR-ja, kryesohen nga Ministria e Sigurisë dhe Drejtësisë që është përgjegjëse për Bordin e Kujdesit dhe Mbrojtjes së Fëmijëve.

³⁷ <https://www.government.nl/topics/youth-policy/youth-care-and-child-protection>

Vihet re se në sistemin holandez përparësi në trajtimin e fëmijëve i jepet edukimit, i cili konsiderohet si një mjet parandalues për të rinjtë për të mos u përballur me sistemin e drejtësisë. Duke iu referuar legjislacionit në sistemin holandez ekzistojnë dy akte kryesore, të cilat rregullojnë kornizën ligjore të sistemit të drejtësisë për të rinjtë.

1. Akti i Kujdesit për të Rinjtë (2005) është korniza ligjore e shërbimeve të kujdesit për të rinjtë në rrezik, i cili synon të sigurojë shërbimet e kujdesit, me cilësi të lartë, në dispozicion të të rinjve dhe prindërve të tyre; si dhe synon të forcojë pozicionin e të rinjve dhe prindërve të tyre në shoqëri.

2. Akti i Mbështetjes Sociale (2007) akti ligjor, i cili u jep fuqi veprimi bashkive për ofrimin e kujdesit social. Autoritetet lokale kanë një shkallë të lartë lirie në fushë-veprimin e tyre në lidhje me zbatimin e të ashtuquajturave fusha të performancës si: ofrimin e shërbimeve, dhënin e informacionit dhe këshillimit; analizimin dhe identifikimin e problemeve të mundshme; dhënien e udhëzimeve; ofrimin e ndihmës pedagogjike; ofrimin e kujdesit parësor dhe koordinimin e proceseve.³⁸

Në vitin 2014, akti i parë, Akti i Kujdesit për të Rinjtë i vitit 2005, pësoi një rishikim thelbësor për sa i përket kornizës ligjore dhe

³⁸ Centraal Bureau voor de Statistiek (2014). *Gemeentelijke indeling op 1 januari 2014*. Marrë me 6 qershor, 2014.

<http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/methoden/classificaties/overzicht/gemeentelijke-indeling/2014/default.htm>

Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport, Ministerie van Veiligheid en Justitie, & Vereniging van Nederlandse Gemeenten (2014b). *Stelselwijziging jeugd. Factsheet Jeugdwet. Naar goede jeugdhulp die bij ons past*. Marrë më 1, Gusht 2014

http://www.voordejeugd.nl/images/pdf/factsheet/Factsheet_Jeugdwet.pdf

procedurale, duke e kthyer këtë akt në gjithëpërfshirës, për të gjithë fëmijët, jo vetëm për ata që ishin në rrezik. Para vitit 2015, sistemi holandez ishte përballur me shumë probleme për shkak të fragmentizimit të shërbimeve, të cilat çuan në mungesën e transparencës dhe mbivendosjen e shërbimeve, për shkak të një numri të lartë të agjencive ofruese. Ishte e pamundur të menaxhoheshin të gjitha agjensitë rajonale, lokale dhe kombëtare, të cilat ofronin një sasi të madhe të shërbimeve të kujdesit për të rinjtë duke krijuar mbivendosje dhe në alokimin e fondeve. Decentralizimi zgjidhi shumë probleme në Holandë, sistemi u përmirësua, u bë më koherent, transparent, efikas dhe më pak i kushtueshëm. Kjo reformë e solli më afër qytetarin në marrjen e shërbimeve dhe më afër institucioneve.

Reforma nisi të zbatohet duke krijuar aleanca rajonale për të vepruar në territorin e tyre dhe për të siguruar të gjitha llojet e shërbimeve: kujdesi për strehimin familjar, kujdesi ditor, ofrimi i shërbimit të provës për të rinjtë, masa për mbrojtjen e fëmijëve dhe ofrimi i kujdesit të specializuar. Qeveria kombëtare prezantoi një sistem të vetëm unik financimi për të gjithë agjencitë ofruese të shërbimeve për kujdesin e të rinjve, i cili rezultoi i suksesshëm në Holandë. Transformimi preku të gjithë hallkat e sistemit në kompleksitetin e tyre³⁹.

Disa nga sfidat e synuara nga ky transformim ishin:

³⁹ Netherlands Youth Institute (2012a). *Country sheet on youth policy in The Netherlands*. Marrë me 6 qershor, 2014 http://www.youthpolicy.org/library/wpcontent/uploads/library/2012_Country_Sheet_Netherlands_Eng.pdf Netherlands Youth Institute (2012c). *The Dutch youth policy system is changing*. <http://www.nji.nl/eCache/DEF/1/35/331.html>

- Aktivizimi, rikthimi dhe forcimi i kapaciteteve të agjencive që ofronin shërbime për fëmijët dhe të rinjtë;
- Përmirësimi i aftësive prindërore dhe mjedisit të tyre shoqëror, në mënyrë që ata të ishin në gjendje të mbanin përgjegjësi për edukimin e fëmijëve dhe të rinjve;
- Forcimi i sistemit arsimor;
- Ofrimi i kujdesit të përshtatshëm, në kohë dhe me cilësi, sa më afër shtëpisë për të rinjtë në kontakt me ligjin;
- Vendosja e tyre në ambiente miqësore të ngjashme me mjediset familjare; ndërhyrjet duhet të kryheshin nga profesionistë dhe ekspertë të fushës; sistemi i ri duhej të përqendrohej më shumë në punën sociale, në riintegrim dhe rikthimin e të miturve/rinjve të cilët kishin rënë në kontakt me sistemin e drejtësisë, në shoqëri.

Në thelb reforma e 2014 synoi transformimin e sistemit duke i dhënë prioritet arsimimit dhe ofrimit të shërbimeve gjithëpërfshirëse në të gjitha nivelet e shoqërisë me parimin ***“Leave no one behind”***, askush nuk duhej të mbetej pa shërbime. Hartimi i politikave ndërsektoriale holistike dhe koherente, të mbështetura dhe të bazuara në prova dhe evidenca, me qëllim identifikimin e atyre që kanë mbetur pas, për shkak të rrethanave shoqërore politike apo ekonomike, duke sjellë si pasojë mos pjesëmarrjen e tyre të plotë në shoqëri dhe duke çuar në mos përfitimin e shërbimeve dhe mos zhvillimin e tyre, të përfitonin dhe të përfshiheshin në sistem. Të gjitha këto ndryshime dhe transformime ndikuan në sistemin e kujdesit për të rinjtë, i cili nuk qëndronte më i vetëm, por u ndërlidh me politikat qendrore dhe vendore, u decentralizua, bashkëpunoi me agjencitë për ofrimin e kujdesit afatgjatë dhe afatshkurtër, sektorin e punësimit dhe

arsimit, si dhe i detyroi të gjitha bashkitë të parashikonin në buxhetet e tyre fonde të dedikuara për realizimin progresiv të të drejtave të fëmijës.

4.4 Drejtësia Pozitive

Është absolutisht thelbësore që të gjithë profesionistët në sistemin e drejtësisë për të rinjtë, të kenë një praktikë pune bazuar në një filozofi, e cila do të jetë udhëzuese në punën e tyre me fëmijët; Pa një filozofi udhëzuese, e cila do të shërbente si një shtyllë kryesore në udhëheqjen e punës së përditshme, koherente dhe të qartë, politikat dhe njohuritë e praktikuesve do të mbeteshin thjesht informacion; aftësitë e praktikuesit, thjesht aftësi, ekspertizë dhe teknikë; do të mungonte thelbi dhe zbatim i tyre. Një filozofi e drejtësisë për të rinjtë 'i jep qëllim veprimi... [dhe]... formon mënyrën në të cilën ne përdorim njohuritë dhe aftësitë për të arritur rezultate të caktuara '(Haines dhe Drakeford 1998: 69).⁴⁰ Drejtësia pozitive për të rinjtë bazohet në katër parime të cilat konsiderohen si bazë strukturore për të dhënë një përgjigje efektive, etike dhe të drejtë ndaj fëmijëve në konflikt me ligjin.

Drejtësia pozitive dhe progresiste 'Fëmijët të parët, shkelësit të dytët' (CFOS- Children First Offenders Second) u krijua nga studiuesit në Uells (Haines dhe Case 2015)⁴¹, i zyrtarizuar në politikën e drejtësisë të Uellsit për të rinjtë (Qeveria Uellsiane dhe YJB 2015) dhe është zbatuar në praktikë në zona të veçanta të Anglisë si (Surrey, Oldham, Manchester, Cheshire) dhe Uells. CFOS mbështetet në mënyrë konceptuale dhe teorike dhe

⁴⁰ Haines.K & Case.S, Positive Youth Justice, CFOS Children First, Offenders Second, p 1, 2015 GB, f 1-5

⁴¹ Haines, K.R. & S.P. Case. 2015. *Positive youth justice: Children first, offenders second*. Bristol: Policy Press.

parashtron faktin se fëmijët, që shkelin ligjin apo bien në kontakt me sistemin e drejtësisë, janë produkt i mosangazhimit të plotë shoqëror dhe institucional, disavantazhit social dhe mundësive të bllokuara. Modeli ngrihet mbi parimet e drejtësisë miqësore për fëmijët si dhe vendos një seri parametrash dhe parimesh që duhet të zbatohen për të pasur një qasje pozitive ndaj drejtësisë për të rinjtë, ku në veçanti theksi vihet si më poshtë:

- 1- Fëmijët së pari - fëmijët që bien në kontakt me sistemin e drejtësisë, duhet së pari të kuptohen dhe të trajtohen si fëmijë, përgjigja nga ana e institucioneve të drejtësisë duhet ti konsiderojë ato si fëmijë së pari dhe si shkelës së dyti;
- 2- Përgjigje miqësore/të përshtatshme - vendimmarrje miqësore, përdorimi i praktikës devijuese/shmangies), pjesëmarrja legjitime dhe angazhimi i fëmijëve në procese aty ku kjo gjë është e mundur;
- 3- Promovimi i sjelljeve dhe rezultateve pozitive - trajtimi sistematik i fëmijëve që bien në kontakt me ligjin, duhet të jetë promovues (jo negativ dhe ndëshkues), duhet të jetë i bazuar në marrëdhënie, i përqendruar, i ligjshëm dhe i drejtë, duke i dhënë përparësi sjelljeve dhe rezultateve pozitive përmes angazhimit, pjesëmarrjes dhe partneritet gjithëpërfshirës. Procesi nuk duhet të jetë i përqendruar tek të rriturit;
- 4- Të drejtat - u përkasin të gjithë fëmijëve pa kushte, kështu që shkelja nuk duhet të çojë në humbjen e të drejtave të tyre. Në këtë drejtim, të drejtat shkojnë përtej fokusit të KDF-s në garantimin e standardeve minimale të mbrojtjes, sigurimit dhe pjesëmarrjes.

- 5- Përgjegjësia e të rriturve - të rriturit mbajnë më së shumti përgjegjësi për mbrojtjen dhe promovimin (përmes politikave dhe praktikave) të këtyre të drejtave;

Drejtësia pozitive dhe praktika e CFOS edhe pse zhvilluar vetëm së fundmi, ka rezultuar e suksesshme në vendet që është aplikuar. CFOS është ngritur mbi standardet dhe parimet e përgjithshme parashikuar në konventat ndërkombëtare, si dhe ka zhvilluar katër parime kryesore për një zbatim sa më të drejtë dhe efektiv të saj.

Parimi i 1 – Promovimi i të drejtave të fëmijëve dhe përgjegjësi të të rriturve

Fëmijët janë të ndryshëm nga të rriturit dhe duhet të trajtohen ndryshe. Statusi i privilegjuar i fëmijëve njihet me ligj dhe në traktatet ndërkombëtare. Standardet për trajtimin e duhur të fëmijëve burojnë nga Deklarata e Kombeve të Bashkuara për të Drejtat e Fëmijëve (1959) e cila merr një fuqi të plotë absolute nga Konventa e Kombeve të Bashkuara (1989) për të Drejtat e Fëmijëve. Të drejtat e përshkruara janë të zbatueshme për të gjithë fëmijët, pavarësisht nga rrethanat e tyre, përfshirë ata që kanë kryer një krim. Standardet e veçanta për fëmijët që janë në konflikt me ligjin, përcaktohen në një seri udhëzimesh të Kombeve të Bashkuara për administrimin e drejtësisë për të mitur që nga viti 1985. Këto udhëzime mbështesin përdorimin e gjykimit dhe devijimit kur është e mundur në të gjitha fazat e trajtimit të fëmijëve të akuzuar për vepra penale. (Kombet e Bashkuara, 1990).

Karakteristikat e veçanta të përgjigjeve të shtetit aktual ndaj fëmijëve në konflikt me ligjin në Angli dhe në Uells, janë zhvilluar

nga një ndryshim në ligjërimin publik dhe politikën publike në lidhje me rendin dhe ligjin, i cili është përshkruar si epoka "ndëshkueshmëria e popullit" (Garland, 2001), ose "kthesa ndëshkuese" (Muncie, 2008). Ndryshimet specifike të politikave në lidhje me fëmijët ishin thelbësore në debatin politik të viteve 1990 dhe formuan një tablo kryesore të angazhimit të administratës së Punës së Re për të promovuar një kulturë të "No More Excuses" (Home Office, 1997) në lidhje me krimin e të rinjve.

Kthesë pozitive? Vihet re se Strategjia Uellsiane për formësimin dhe shpërndarjen e shërbimeve të drejtësisë për të rinjtë quhet "Së pari Fëmijët dhe të Rinjtë"⁴² (Qeveria Uellsiane dhe Bordi i Drejtësisë për të Rinjtë, 2014). Në deklaratën e tij të vizionit, dokumenti i strategjisë artikulon një qasje parimore dhe progresive ndaj drejtësisë së të rinjve, ku: Fëmijët dhe të rinjtë në rrezik për të hyrë, ose që janë në kontakt me sistemin e drejtësisë duhet të trajtohen si fëmijë së pari dhe së dyti si shkelësit e ligjit. (Qeveria Uellsiane dhe Bordi i Drejtësisë për të Rinjtë, 2014, f. 3).

Parimi i 2 – Nxitja e dëshirës dhe përfshirjes

Teoria e rezistencës (Eard dhe Maruna, 2007; McNeill et al., 2012) sugjeron që kursi normal i jetës kalon përmes një shkalle turbulence në adoleshencë e ndjekur më pas nga respektim në rritje të normave shoqërore dhe rendit shoqëror kur individët kalojnë në moshën e rritur. Teoria e etiketimit (Becker, 1963; Lemert, 1967) identifikon për këtë fazë ndikimin e agjencive të

⁴² Positive youth justice: Children first, offenders second, Kevin Haines, Stephen Case, Bristol University Press 2015

kontrollit shoqëror si mundësi devijimi, për t'i trajtuar të rinjtë me masë shmangie.

Një kthesë pozitive? Promovimi i Dëshirave dhe i Përfshirjes në Surrey

Në Surrey funksionet e agjencisë së kontrollit shoqëror të cilat punojnë me fëmijët që janë të cenueshëm, janë zgjeruar duke ofruar shërbim më të gjerë dhe më mbështetës për të rinjtë (Byrne dhe Brooks, 2015). Braktisja e modelit të agjencive të kontrollit shoqëror dhe shndërrimi i tyre në (agjenci sociale) buroi nga dëshira për të zhvilluar shërbime për fëmijët dhe për t'i përfshirë ato në drejtësinë miqësore për të rinjtë (Këshilli i Qarkut Surrey, 2011), sepse për sa kohë që këto shërbime ofroheshin nga agjencitë e kontrollit shoqëror në bashkëpunim me gjykatat, ku ofroheshin ato shërbime të cilat sugjeronte gjykata për plotësimin e kërkesave ligjore të tyre, fëmijët merrnin në thelb të njëjtat shërbime nga të njëjtit njerëz. Elementi ri në këtë parim është përfshirja e fëmijëve në proceset e drejtësisë.

Parimi i 3 – Promovimi i devijimit dhe menaxhimit të sistemeve

Çdo fëmijë në konflikt me ligjin duhet të trajtohet për aq sa të jetë e mundur me devijimin, pasi hyrja në sistemin e drejtësisë në thelb është i dëmshëm për zhvillimin e një identiteti pozitiv. Duke marrë parasysh 29 studime të të miturve shkelës, studimi 35 vjeçar i Petronsino et al. (2010) arriti në përfundimin se përpunimi zyrtar (hyrja nëpër institucione) rriste frekuencën dhe ashpërsinë e shkeljeve të mëtejshme. Devijimi ka efektin e mbrojtjes nga efekti stigmatizues me kontaktin zyrtar të drejtësisë penale dhe ndikimit pasues negativ të marrjes së etiketës "shkelës". Studimet empirike

kanë vërtetuar rrezikun e qenësishëm të kontaktit me sistemin e drejtësisë siç theksohet nga (Little dhe Sodha, 2012; Goldson, 2005a, b)

Një kthesë pozitive? Promovimi i devijimit dhe menaxhimit të sistemeve përmes Sëansea Bureau. Modeli i Byrosë është një partneritet zyrtar, program devijues midis Policisë së Uellsit Jugor dhe Sëansea (tani Ëestern Bay) , i cili ka tre qëllime kryesore:

- 1. të devijojë fëmijët nga proceset formale të drejtësisë;*
- 2. të trajtojë shkaqet themelore të shkeljes duke promovuar sjellje pozitive dhe prosociale;*
- 3. dhe t'i trajtojë ato më parë fëmijë e më pas si shkelës;*

Çdo fëmijë që kryen një vepër penale mund të trajtohet në Byronë para-gjyqësore, programin devijues, i cili ndjek një proces me pesë faza:

1. arrestimi (i udhëhequr nga policia);
2. vlerësimi i fëmijës dhe familjes (i udhëhequr nga punonjësit socialë);
3. vlerësimi i nevojave të viktimave (i udhëhequr nga punonjësit socialë);
4. paneli i Byrosë (policia dhe punonjësit socialë diskutojnë mbi qasjen e duhur); dhe
5. klinika e Byrosë (policia, punonjësit socialë, fëmija dhe prindërit bien dakord për masën e duhur).

Devijimi dhe menaxhimi i sistemeve në Angli dhe Uells ka pasur padyshim një ndikim të thellë në trajtimin e të rinjve në kontakt me ligjin dhe mund të karakterizohet si një zhvillim jashtëzakonisht pozitiv. Frika është se ky zhvillim në dukje

progresiv në drejtësinë bashkëkohore të të rinjve nuk përfaqëson një lëvizje parimore larg ndërhyrjeve të dëmshme në jetën e fëmijëve, por reflekton nevojën për menaxhim më efikas të shkelësve të ligjit (Bateman, 2014). Kjo qasje progresiste mund të implementohet plotësisht kur rrethanat politike ose ekonomike të ndryshojnë dhe të arrijnë të përqafojnë këtë qasje.

Parimi i 4 – Promovimi i partneriteteve të bazuara në marrëdhënie

Marrëdhëniet janë thelbësore për të mundësuar ndryshimin; kjo vlen për marrëdhëniet midis praktikuesit dhe fëmijës, midis një shërbimi dhe përdoruesve të atij shërbimi, dhe përfundimisht midis fëmijës dhe shtetit. Konteksti aktual i praktikës në Angli dhe Uells, i përshkruar më sipër, lufton për krijimin e marrëdhënieve të besueshme, krijuese dhe fuqizuese. Mjedisi aktual nuk është i favorshëm për krijimin e marrëdhënie të tilla për shumë faktorë, të cilët e pengojnë këtë proces. Zhvillimi i adoleshentëve në të rritur të shëndetshëm varet nga të rriturit që kujdesen për ta (Fergus dhe Zimmerman, 2005; McNeill dhe Eeaver, 2010). Ky dokument ka ofruar katër parime, bazuar edhe në provat kriminologjike, sugjeron një drejtësi pozitive për të rinjtë, me qasje progresiste si devijimi/shmangia dhe krijimi i partneritetit i bazuar në marrëdhënie të besueshme krijuese dhe fuqizuese për të ofruar modele menaxhuese pozitive, mundësinë e trajtimit jashtë institucioneve për fëmijët që bien në kontakt me ligjin, gjë që do të çonte në uljen e krimit dhe viktimizimit.

Devijimi është një praktikë gjithnjë e më e implementuar në Angli dhe Uells: hulumtimi nga Qendra për Inovacionin në Drejtësi në vitin 2019 zbuloi se 88% e të rinjve që bien në kontakt me ligjin u

ofrohet një formë devijimi.⁴³ Sidoqoftë, edhe pse devijimi është një trend në zhvillim, nëse kjo qasje/praktikë nuk shpërndahet në mënyrë të barabartë, mund të sjellë efektin e kundërt duke thelluar më shumë pabarazitë në sistemin e drejtësisë penale, përkatësisht për të rinjtë e komuniteteve apo racave të ndryshme.⁴⁴

Ekziston një vetëdije në rritje mbi shkallën e pabarazive racore në sistemin e drejtësisë penale dhe në sistemin e drejtësisë për të rinjtë në veçanti. Komiteti i Drejtësisë në Angli, vuri në dukje vitin e kaluar se "disproporcionaliteti i racës është i rëndësishëm dhe thelbësor, i dukshëm në çdo pjesë të sistemit të drejtësisë për të rinjtë".⁴⁵ Revista Lammy 2017, nënvizoi disproporcionalitetin në sistemin e drejtësisë për të rinjtë si shqetësimin më të madh 'të tij'⁴⁶ pasi nga analizat e kryera dhe studimet disa vjeçare, rezultoi se devijimi ka pasur më pak gjasa për t'u aplikuar tek fëmijët dhe të rinjtë etnikë të zinj, aziatikë dhe të minoriteteve (Black Asian Minorities Ethnic), siç e konstatuan edhe raportet e Justin Russell, Kryeinspektori i Provës, "sistemi është më i mirë dhe funksional në aplikimin e devijimit për fëmijët e bardhë sesa për fëmijët dhe

⁴³ Robin-D'Cruz and Tibbs (2019), Mapping youth diversion in England and Wales, available at: <https://justiceinnovation.org/sites/default/files/media/documents/2019-02/mapping-youth-diversion-in-england-and-wales-final.pdf>

⁴⁴ House of Commons Justice Select Committee. (2012) Children and Young People in Custody (Part 1): Entry into the youth justice system, para 75. <https://publications.parliament.uk/pa/cm5801/cmselect/cmjust/306/30609.htm>

⁴⁵ House of Commons Justice Select Committee. (2012) Children and Young People in Custody (Part 1): Entry into the youth justice system, para 74.

⁴⁶ Lammy, D. (2017). The Lammy Review: An Independent Review into the Treatment of, and Outcomes for, Black, Asian and Minority Ethnic Individuals in the Criminal Justice System

të rinjtë me ngjyrë (Black Asian Minorities Ethnic).⁴⁷ Ky shqetësim është vërtetuar edhe nga statistikat në dispozicion, për shembull, ndërsa numri i hyrësve për herë të parë është ulur në dekadën deri në Mars 2019, ata janë dyfishuar si përqindje duke shkuar nga 8% në 16% për fëmijët dhe të rinjtë të komuniteteve të ndryshme, të cilët kanë më shumë të gjasa të përshkallëzohen përmes sistemit. Në vitin 2018 ata përbënin 31% të arrestimeve, 35% të ndjekjeve penale, 53% të masave të paraburgimit.⁴⁸

Diskrecioni që devijimi i të rinjve u jep praktikuesve, kërkon vëmendje të veçantë. Devijimi është një pikë vendimmarrjeje në sistemin e drejtësisë për të rinjtë, relativisht e pakufizuar nga të drejtat ligjore ose kriteret ligjore.⁴⁹ Ndërsa vendimi për devijim është një masë e cila miratohet me vendimin e përbashkët midis policisë, Shërbimit të Kundërvajtjes së të Rinjve (YOS), në praktikë vendimi mund të kthehet në diskrecionin e policisë, i cili është organi i parë me të cilin bie në kontakt i mituri/riu. Skemat e devijimit të të rinjve ndryshojnë shumë në Angli dhe Uells dhe ka hapësirë të madhe për diskrecion profesional.⁵⁰ Nëse ky diskrecion ushtrohet në një mënyrë të njëanshme, skemat e devijimit mund të mos jenë të drejta proceduralisht, duke përkeqësuar disproporcionalitetin, kundërshtuar idealet e procesit

⁴⁷ House of Commons Justice Select Committee. (2012) Children and Young People in Custody (Part 1): Entry into the youth justice system, para 70.

⁴⁸ Ministry of Justice (2019). Statistics on Race and the Criminal Justice System, 2018.

⁴⁹ Leiber, M.J. and Stairs, J.M. (1999). Race, Contexts and the Use of Intake Diversion. Journal of Research in Crime and Delinquency, February 1999, Vol. 36(1), f. 56-86.

⁵⁰ Centre for Justice Innovation (2019). Mapping youth diversion in England and Wales.

të rregullt dhe duke minuar pajtueshmërinë normative me sistemin në tërësi.

Shumë studiues ndër to dhe Schlesinger ngrenë shqetësimin se kanë hasur me prova të shumta mbi aplikimin e devijimin në mënyrë të pabarabartë ndaj të miturve dhe të rinjve, duke favorizuar të rinjtë e bardhë dhe në shumë më pak raste referohen të rinjtë me ngjyrë ose latin.⁵¹

Në mënyrë të ngjashme, Bishop, D.M. (2005), zbuloi se fëmijët dhe të rinjtë afrikano-amerikanë dhe hispanikë kanë më pak të ngjarë të devijohen për vetë faktin se në shumë pak raste referohen në sistemin e devijimit krahasuar me të rinjtë e bardhë.⁵² Ericson dhe Eckberg (2019) vunë në dukje 'mospërputhjen midis atyre që kanë të drejtë të devijohen dhe atyre që në të vërtetë janë devijuar nga sistemi, ku pesë nga tetë agjencitë policore të hetuara, që kishin më shumë fëmijë dhe të rinj jo të bardhë nuk i kishin referuar në sistemin e devijimit ⁵³Leiber, M.J. dhe Stairs, J.M. (1999) konstatojnë një gjetje tjetër në lidhje me pabarazinë e

⁵¹ Schlesinger, T. (2018). Decriminalizing Racialized Youth through Juvenile Diversion. *The Future of Children* 28(2).

⁵² Bishop, D.M. (2005). 'The Role of Race and Ethnicity in Juvenile Justice Processing'. In *Our Children, Their Children: Confronting Racial and Ethnic Differences in American Juvenile Justice*, f 23–82, edituar nga Darnell F. Hawkins, D.F. and Kempf-Leonard, K. Chicago: University of Chicago Press

⁵³Ericson, R.D. and Eckberg, D.A. *Racial Disparity in Juvenile Diversion: The Impact of Focal Concerns and Organizational Coupling*. *Race and Justice* 2019. Vol. 6(1) f 35-56.

konsiderueshme racore edhe kur llogaritet ashpërsia e veprës penale.⁵⁴

Bishop dhe Frazier (1996) zbuluan se devijimi u mohojë fëmijëve dhe të rinjve nëse familja e tyre nuk mund të kontaktohej, nuk u përgjigjej kërkesave ose konsiderohej jo bashkëpunuese⁵⁵. Në mënyrë të ngjashme, në një studim më të fundit, Love, T.P and Morris, E.Ë. (2019) zbuluan se pabarazitë racore në devijimin e të rinjve ndërmjetësohen në mënyrë të konsiderueshme nga struktura e familjes, duke vërejtur se 'të rinjve Afrikano-Amerikanë u mohohen mundësitë e devijimit kryesisht sepse ata jetojnë në mënyrë disproporcionale në familje alternative⁵⁶. Shpesh supozohet se struktura të tilla familjare nuk do të ishin bashkëpunuese për ta bërë të suksesshëm devijimin, një supozim i pasaktë dhe i provuar.

Pabarazitë racore në proceset e devijimit mund të nxiten edhe nga pabarazitë e shkaktuara në polici, ku komunitetet e fëmijëve dhe të rinjve etnikë me ngjyrë, aziatikë dhe të minoriteteve janë të mbikëqyrur në mënyrë më të rreptë se sa komuniteti i bardhë dhe sipas Bishop, D.M (2005), 'një përdorim i shtuar i ndalimit nga strukturat policore të një grupi të veçantë shpesh herë sjellë abuzime dhe diskriminime. Pabarazitë e devijimit mund të vijnë gjithashtu nga fakti etnitë e ndryshme kanë besim më të ulët në

⁵⁴ Leiber, M.J. and Stairs, J.M. (1999). Race, Contexts and the Use of Intake Diversion. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, February 1999, Vol. 36(1), f. 56-86.

⁵⁵ Bishop, D. M., and Frazier, C. E. (1996). Race effects in juvenile justice decision-making: Findings of a statewide analysis. *The Journal of Criminal Law and Criminology*, 86, f 392–414.

⁵⁶ Love, T.P and Morris, E.W. (2019). Opportunities Diverted: Intake Diversion and Institutionalized Racial Disadvantage in the Juvenile Justice System. *Race and Social Problems* volume 11, f. 33–44.

sistemin e drejtësisë penale, shumica (51%) e njerëzve të lindur në Britani besojnë se sistemi i drejtësisë penale diskriminon grupe dhe individë të veçantë, krahasuar me vetëm 35% të popullsisë së bardhë të lindur në Britani⁵⁷.

Qëllimi kryesor i drejtësisë pozitive është arritja e një drejtësie sociale dhe miqësore për brezin e ardhshëm, si dhe dhënia/ofrimi i një mundësie të dytë për të rifilluar jetën në shoqëri, duke e devijuar të miturin nga kriminaliteti dhe duke e riintegruar në shoqëri, e cila duhet ta ofrojë këtë mundësi pa paragjykim dhe në angazhimin e plotë të saj. Devijimi/shmangia i jep të rinjve mundësinë të shmangin gjykimin zyrtar të drejtësisë penale dhe shmangien nga rekordi kriminal.

Nga sa më sipër deduktojmë se devijimi i të rinjve mund të kontribuojë në mbajtjen sa më larg nga sistemi i drejtësisë, jashtë kontaktit zyrtar, por nëse qasja e devijimit është e pabarabartë, mund të rrisë pabarazitë racore në të gjithë sistemin. Paragjykimet e pavetëdijshme të praktikuesve mund të ndikojnë gjithashtu në proces. Fëmijët dhe të rinjtë që devijohen nga sistemi i drejtësisë, shmangin pasojat e tërthorta të sistemit zyrtar të drejtësisë penale, përfshirë: etiketimin; ndërprerjen e arsimit dhe punësimit si dhe rekordet kriminale. Kontakti me sistemin e drejtësisë mund të jetë në vetvete cënues, duke thelluar dhe zgjeruar karrierën kriminale të fëmijëve dhe të rinjve,⁵⁸ nga ana tjetër devijimi ka potencialin

⁵⁷ Centre for Justice Innovation (2017). Building Trust: How our courts can improve the criminal court experience for Black, Asian, and Minority Ethnic defendants.

⁵⁸ Për më shumë referohu Centre's youth diversion toolkit for an overview of the evidence base

të përkeqësojë ose zbusë pabarazitë racore në komunitet.⁵⁹ Për të shmangur problemet e mësipërme është e nevojshme parashtrimi i aplikimit të disa kushteve, për të mbrojtur sistemin nga pabarazitë dhe diskriminimet në vendimet që merrte gjykata, policia apo strukturat e tjera të administrimit të drejtësisë, për rastet e devijimit. Masat alternative dhe ato të shmangies në sistemin e drejtësisë duhet të konsiderohen dhe të aplikohen në mënyrë të drejtë për të gjithë fëmijët njëllë, siç parashikon drejtësia restauruese.

⁵⁹ Ministria e Drejtësisë UK (2020), Tackling Racial Disparity in the Criminal Justice System: 2020 përditësuar

Kapitulli 5

Vlerësimi i programit rehabilitues dhe riintegrues

Vlerësimi i programit rehabilitues dhe riintegrues është një pjesë kritike e procesit të rehabilitimit të të miturve. Metodat dhe teknikat e përdorura për të vlerësuar efektivitetin e këtyre programeve kanë ndryshuar gjatë kohës dhe janë zhvilluar në mënyrë të vazhdueshme për të përmirësuar cilësinë dhe objektivitetin e vlerësimit. Një vlerësim i mirëfilltë dhe objektiv mund të ndikojë në përmirësimin e programit dhe mund të ndihmojë në përcaktimin e praktikave të mira për rehabilitimin dhe riintegrimin e të miturve në shoqëri. Për të vlerësuar efektivitetin e programeve rehabilituese dhe riintegruese, është e rëndësishme të kemi një qasje sistematike dhe të përdorim metoda të përshtatshme vlerësimi, duke përfshirë monitorimin e ndryshimeve në sjellje dhe pasqyrimin e tyre në rezultatet përfundimtare të programeve.⁶⁰

- *Metodat dhe teknikat e përdorura për të vlerësuar efektivitetin e programit rehabilitues dhe riintegrues.*

Metodat dhe teknikat e përdorura për të vlerësuar efektivitetin e programit rehabilitues dhe riintegrues janë të ndryshme dhe përfshijnë përdorimin e mënyrave të ndryshme të mbledhjes së të dhënave⁶¹.

⁶⁰ Richard R. Kinkade, "Rehabilitimi dhe riintegrimi i të miturve në shoqëri", 2016, faqe 123

⁶¹ Autorë të ndryshëm kanë trajtuar këto metoda dhe teknika në lidhje me vlerësimin e efektivitetit të programit rehabilitues dhe riintegrues. Ku mund të përmendim Michael J. Gilbert në librin e tij "The Routledge Handbook of Offender Rehabilitation", Martin E. Burchard në librin e tij "Correctional Counseling and Rehabilitation", dhe Kimberly J. Cook në librin e saj "Evidence-Based Practices in Juvenile Justice".

Disa prej metodave dhe teknikave më të përdorura janë:

- Studimet e evaluimit të impaktit⁶²: këto studime përdoren për të vlerësuar se si programet rehabilituese dhe riintegruese kanë ndikuar në të miturit dhe në shoqëri në përgjithësi. Këto studime përfshijnë përdorimin e grupit kontroll dhe të grupit eksperimental për të krahasuar ndryshimet e ndërmarra nga programet e ndryshme.
- Anketa dhe intervista⁶³: Anketa dhe intervista përdoren për të marrë informacion nga të miturit dhe personat e tjerë në lidhje me programet rehabilituese dhe riintegruese dhe për të vlerësuar efektivitetin e tyre.
- Analiza e të dhënave të brendshme⁶⁴: Kjo përfshin analizën e të dhënave të brendshme të programit për të vlerësuar efektivitetin e saj. Këto të dhëna mund të përfshijnë informacione si numri i të miturve që kanë përfunduar

⁶² David Rogosa dhe Robert Karëit, në librin e tyre "Impact Evaluation of School Programs: A Sourcebook" (1994), trajtojnë studimet e evaluimit të impaktit dhe ofrojnë teknika dhe strategji për vlerësimin e tyre në kontekstin e programeve shkollore. Në këtë libër, në faqen 2, ata thonë: "Studimet e evaluimit të impaktit janë një nga metodat më të rëndësishme për të vlerësuar efektivitetin e programit dhe për të ndihmuar në zgjedhjen e masave më efektive për të arritur qëllimet e programit."

⁶³ Mark Saunders, Philip Leëis, and Adrian Thornhill trajtojnë metodat kualitative dhe qasjen intervistore dhe të anketimeve në librin e tyre "Research Methods for Business Students", i botuar në vitin 2019. Në faqen 342, ata analizojnë se si mund të përdoren intervistat dhe anketa si metodat kualitative për të vlerësuar efektivitetin e programit rehabilitues dhe riintegrues.

⁶⁴ Një autor që trajton analizën e të dhënave të brendshme në vlerësimin e programit rehabilitues dhe riintegrues është Richard R. Kinkade në librin e tij "Rehabilitimi dhe riintegrimi i të miturve në shoqëri". Në faqen 137, ai diskuton rëndësinë e monitorimit të të dhënave të brendshme si një mjet për të vlerësuar efektivitetin e programit dhe për të ndryshuar strukturën dhe metodologjinë nëse nevojitet.

programin, rezultatet e testimit për aftësitë e tyre dhe nivelin e përmirësimit të tyre.

- Studimet e shumëfishta të rasteve⁶⁵: Këto studime janë të fokusuar në analizën e rasteve individuale për të vlerësuar efektivitetin e programit rehabilitues dhe riintegruës në përmirësimin e sjelljes dhe aftësive të një personi të caktuar.
- Monitorimi dhe vlerësimi i procesit⁶⁶: Kjo përfshin vlerësimin e procesit të programit rehabilitues dhe riintegruës, duke vlerësuar se si këto programe zbatohen dhe se si funksionojnë në praktikë.

Metodat dhe teknikat e përdorura për të vlerësuar efektivitetin e programit rehabilitues dhe riintegruës janë thelbësore për të siguruar që programi të ketë një ndikim pozitiv në të miturin dhe në shoqërinë në të cilën ata duhet të rikthehen. Në këtë fushë, ka shumë ekspertë dhe studiues që kanë kryer punë të rëndësishme për të përcaktuar metodat dhe teknikat më efektive për të vlerësuar programet rehabilituese dhe riintegruese. Nënkuptohej se studimet e evaluimit të impaktit, anketat dhe intervistat, analiza e të dhënave të brendshme dhe studimet e shumëfishta të rasteve janë disa nga metodat dhe teknikat më të përdorura për të vlerësuar efektivitetin e programit rehabilitues dhe riintegruës. Këto teknika

⁶⁵ Daniel Nagin, Robert Brame, Patrick Lussier, and Huaqing Fu në librin e tyre "Punishment, Crime, and Market Forces: A Review of the Literature," botuar në vitin 2012, e trajtojnë temën e studimeve të shumëfishta të rasteve në fushën e kriminologjisë. Ata diskutojnë për forcat e tregut në krim dhe dënime, dhe përdorin metoda të shumëfishta të rasteve për të vlerësuar efektivitetin e dënimeve alternative dhe rehabilitimit në reduktimin e rikthimit të kriminelëve në kriminalitet. (faqe 136)

⁶⁶ David Weisburd, Cynthia M. Lum, and Anthony A. Braga në librin e tyre "Police Innovation: Contrasting Perspectives", botuar në vitin 2006, theksojnë rëndësinë e monitorimit dhe vlerësimit të procesit për rehabilitimin e të miturve në rritjen e efektivitetit të programit. (faqe 242)

janë të ndryshme në natyrë dhe përmbajnë informacione të ndryshme që mund të jenë të dobishme për hulumtuesit dhe praktikantët e fushës.

Megjithatë, është e rëndësishme të kuptohet se asnjë metodë nuk është e plotë në vetvete. Në fakt, një qasje e integruar, duke përfshirë më shumë se një teknikë, është shpesh më e mirë për të vlerësuar efektivitetin e programit rehabilitues dhe riintegruës. Studiuesit dhe praktikantët e fushës duhet të jenë të hapur ndaj gërshetimit të teknikave për të siguruar që programi të vlerësohet në mënyrën më të mirë të mundshme dhe që të sigurohet se të miturit kanë një ndikim pozitiv në shoqëri.

- *Kriteret e përdorura për të vlerësuar programet dhe si ato ndikojnë në zgjedhjen e metodave dhe teknikave që përdoren në program.*

Kriteret e përdorura për të vlerësuar programet e rehabilitimit të të miturve ndikojnë në zgjedhjen e metodave dhe teknikave që përdoren në programin e rehabilitimit. Kriteret kryesore të përdorura për të vlerësuar programet e rehabilitimit janë efektiviteti, efikasiteti dhe kosto-efektiviteti.

Efektiviteti i programit është në lidhje me arritjen e qëllimeve të përcaktuara të programit. Për të vlerësuar efektivitetin e një programi të rehabilitimit, është e nevojshme të kuptojmë qëllimet specifike të programit, dhe pastaj të përdorim metoda të përshtatshme për të vlerësuar nëse ato qëllime janë arritur.

Metodat e përdorura për të vlerësuar efektivitetin e programit përfshijnë;

1. Testimi para-dhe-pas i cili është një mjet i përdorur për të vlerësuar efektivitetin e programit rehabilitues dhe riintegruës. Kjo metod përfshin testimin e një personi para fillimit të programit

dhe pastaj pas përfundimit të programit për të vlerësuar ndryshimet në sjellje dhe prirjet e tij. Përdorimi i kësaj metode është i rëndësishëm për të vlerësuar efektivitetin e programit dhe për të marrë vendime të informuara në lidhje me përdorimin e metodave dhe teknikave specifike në program. Megjithatë, ekspertët e fushës vërejnë se testimi para-dhe-pas nuk është gjithmonë i plotësisht i besueshëm dhe mund të ketë disa kufizime. Për shembull, ndryshimet në sjellje mund të jenë të përkohshme dhe mund të ndikohen nga faktorë të tjerë që nuk janë lidhur me programin rehabilitues dhe riintegruës. Gjithashtu, ka raste kur pjesëmarrësit mund të jenë në gjendje të manipulojnë rezultatet e testimi para-dhe-pas. Për këtë arsye, rekomandohet që metoda e testimit para-dhe-pas të përdoret së bashku me metodat e tjera të vlerësimit të programit, si anketa, intervista, monitorimi i procesit dhe studimet e shumëfishta të rasteve. Këto metoda të tjera shtojnë një dimension të dytë në vlerësimin e programit dhe ndihmojnë në sigurimin e një vlerësimi më të plotë dhe të besueshëm të efektivitetit të programit rehabilitues dhe riintegruës.

2. Vlerësimi i performancës së punonjësve, mund të përdoret për të identifikuar stafin më të aftë në ofrimin e trajtimit dhe kujdesit ndaj pacientëve të të miturve

3. Raportet e monitorimit të progresit, janë dokumente që mbledhin informacion rreth performancës së një të mituri në programin e rehabilitimit, përfshirë progresin në arritjen e qëllimeve të tij ose të saj. Këto raporte mund të jenë të shkruara, të paraqitura në formë të tabelave ose të paraqitura në formë grafike për të ndihmuar në vëzhgimin e progresit.

Metodat e përdorura për të vlerësuar efektivitetin e programeve të rahabilitimit të të miturve mund të përfshijnë testimin para-dhe-pas, vlerësimin e performancës së punonjësve, anketat dhe intervistat me pacientët, si dhe analizën e të dhënave të brendshme

dhe studimet e shumëfishta të rasteve. Një ekspert në fushën e rehabilitimit të të miturve mund të përdorë këto metoda dhe teknika për të vlerësuar efektivitetin e programeve të rehabilitimit dhe për të identifikuar ato që janë më efektive në arritjen e qëllimeve të programit.

Për shembull, një ekspert në rehabilitim të të miturve mund të përdorë testimin para-dhe-pas për të vlerësuar ndryshimet në aftësitë motorike të një pacienti pas një programi të rehabilitimit të dëmtimit të trurit. Gjithashtu, vlerësimi i performancës së punonjësve mund të përdoret për të identifikuar stafin më të aftë në ofrimin e trajtimit dhe kujdesit ndaj pacientëve të të miturve. Anketa dhe intervistat me pacientët mund të jenë një mënyrë e dobishme për të mësuar më shumë për përvojën e tyre me programin e rehabilitimit dhe për të identifikuar ndryshime pozitive në gjendjen e tyre shëndetësore dhe mirëqenien. Analiza e të dhënave të brendshme dhe studimet e shumëfishta të rasteve mund të përdoren për të marrë një pamje më të plotë të efektivitetit të programit dhe për të identifikuar faktorët që mund të ndikojnë në arritjen e qëllimeve të programit.

Në përgjithësi, për të vlerësuar efektivitetin e programeve të rehabilitimit të të miturve, është e rëndësishme të identifikohen kriteret e vlerësimit dhe të përdoren metodat dhe teknikat e përshtatshme për të marrë informacionin e nevojshëm për t'i plotësuar ato kritere.

Efikasiteti i programit është në lidhje me arritjen e qëllimeve të programit në një kohë të caktuar dhe me resurse të caktuara. Për të vlerësuar efikasitetin e një programi të rehabilitimit, ne duhet të analizojmë se sa suksesshëm programi është në arritjen e qëllimeve të tij në një periudhë kohore të caktuar. Metodat e përdorura për të vlerësuar efikasitetin e programit përfshijnë analizën e kostos dhe analizën e efektivitetit në raport me kostot.

Kosto-efektiviteti i programit është në lidhje me përputhshmërinë midis shpenzimeve të bëra në program dhe arritjen e qëllimeve të programit. Për të vlerësuar kosto-efektivitetin e një programi të rehabilitimit, ne duhet të analizojmë se si shpenzimet e programit janë të lidhura me arritjen e qëllimeve të tij. Metodat e përdorura për të vlerësuar kosto-efektivitetin e programit përfshijnë analizën e kostos dhe analizën e efektivitetit në raport me kostot.

Në kohën e sotme, metodat dhe teknikat e përdorura për të vlerësuar programet e rehabilitimit janë shumë të diversifikuara dhe të avancuara, duke përfshirë teknologji të ndryshme si softueret e specializuara për monitorim dhe vlerësim të progresit të të miturve.

- *Rëndësia e përdorimit të metodave të ndryshme vlerësimi, për të analizuar efektivitetin e programit.*

Përdorimi i metodave të ndryshme të vlerësimit është shumë i rëndësishëm për të analizuar efektivitetin e programit rehabilitues dhe riintegruar për të miturit. Metodat e ndryshme ofrojnë informacione të ndryshme dhe të dobishme, të cilat mund të ndihmojnë në identifikimin e nevojave të të miturve dhe në përshtatjen e programit rehabilitues në mënyrë efektive.

Intervistat janë një mjet i rëndësishëm për të mbledhur informacione nga të miturit dhe personeli profesional. Ata mund të jenë intervista strukturore ose jo-strukturore, dhe mund të përfshijnë pyetje të hapura dhe të mbyllura. Nëpërmjet intervistave, mund të mblidhen informacione të rëndësishme në lidhje me nevojat e të miturve, perceptimet e tyre rreth programit rehabilitues dhe riintegruar, dhe ndikimi i programit në jetën e tyre.

Testet psikologjike janë një mjet i rëndësishëm për të vlerësuar shëndetin mendor të të miturve dhe për të ndihmuar në

identifikimin e problemeve të tyre emocionale dhe sjelljesore. Këto teste mund të ndihmojnë në vlerësimin e efektivitetit të programit rehabilitues në përmirësimin e shëndetit mendor të të miturve.

Të dhënat statistikore janë një mjet i rëndësishëm për të analizuar rezultatet e programit rehabilitues dhe riintegruës në mënyrë objektive. Të dhënat mund të përfshijnë informacione të tilla si shkalla e rikthimit në shoqëri, ndryshimet në sjellje dhe emocione të të miturve, dhe ndikimi i programit në shëndetin fizik dhe mendor të tyre.

Në përgjithësi, përdorimi i metodave të ndryshme të vlerësimit është i rëndësishëm për të siguruar një përdorim efektiv të burimeve në programin rehabilitues dhe riintegruës. Përdorimi i metodave të ndryshme mund të ndihmojë në identifikimin e nevojave të të miturve dhe në përshtatjen e programit në mënyrë që të ofrojë një shërbim të mirëfilltë dhe të ndihmojë në përmirësimin e cilësisë së jetës së të miturve.

Kapitulli 6

Sistemi i integruar i të dhënave të drejtësisë penale për të mitur

Drejtësia për të Mitur ka qënë dhe vazhdon të jetë një ndër objektivat prioritare për Ministrinë e Drejtësisë dhe Qeverinë Shqiptare, kjo në kuadër të vënies në zbatim të reformimit tërësor të sistemit të drejtësisë. Masat e ndërmarra nga Qeveria Shqiptare kanë synuar krijimin e një kuadri të plotë ligjor, institucional dhe infrastrukturor, duke u fokusuar në zbatimin në praktikë të qasjes sociale të drejtësisë për të mitur.

Në kuadër të Reformës në Drejtësi është miratuar ligji nr. 37/2017, datë 30.03.2017, *“Kodi i Drejtësisë Penale për të Mitur”*⁶⁷ dhe ligji nr. 18/2017 *“Për të drejtat dhe mbrojtjen e fëmijëve”*⁶⁸, që rregullojnë organizimin dhe funksionimin e institucioneve për trajtimin dhe mbrojtjen e të drejtave të fëmijëve.

Në zbatim të plotë të këtij Kodi janë parashikuar një seri objektivash dhe aktivitetesh në Planin e Veprimit të Strategjisë së Drejtësisë për të Mitur 2018-2021,⁶⁹ miratuar nga Këshilli i Ministrave, me Vendimin nr. 541, datë 19.09.2018. Strategjia përmban një qasje ndërdisiplinore dhe përbën dokumentin e parë

⁶⁷<https://drejtesia.gov.al/wp-content/uploads/2021/04/Kodi-i-Drejtesise-Penale-per-te-Mitur.pdf>

⁶⁸https://www.drejtesia.gov.al/wpcontent/uploads/2017/11/04_Ligj_18_2017_23.02.2017_Per_te_drejtat_dhe_mbrojtjen_e_femijes.pdf

⁶⁹<https://drejtesia.gov.al/ep-content/uploads/2021/04/Vendim-P%C3%ABr-miratimin-e-Strategjis%C3%AB-p%C3%ABr-t%C3%AB-Mitur-si-dhe-Planin-e-saj-t%C3%AB-Veprimit-2018-2021.pdf>

të politikave të Qeverisë Shqiptare duke përcaktuar shtyllat bazë të reformës së drejtësisë për të miturit.

Qëllimi i Strategjisë së Drejtësisë për të Miturit 2018–2021 është promovimi dhe mbrojtja më efektive e të drejtave dhe nevojave në proceset gjyqësore dhe alternativat ndaj këtyre procedurave, për të miturit në konflikt me ligjin, të miturit viktime apo dëshmitarë të veprave penale, të miturit nën moshë për t'u ndjekur penalisht dhe të miturit pjesëmarrës në proceset gjyqësore, kryesisht atyre penale, nëpërmjet implementimit të standardeve kombëtare dhe ndërkombëtare të të drejtave të fëmijëve.

Ministria e Drejtësisë ka nisur zbatimin e legjislacionit të miratuar, i cili udhëhiqet nga parimi i interesit më të lartë të fëmijëve dhe është pararojë e të gjithë procesit të zbatimit të tij.

Mungesa e të dhënave statistikore dhe unifikimi i këtyre statistikave për të miturit në hallka të ndryshme të drejtësisë penale, nxiti Ministrinë e Drejtësisë që në bashkëpunim me Agjencinë Kombëtare të Shoqërisë së Informacionit (AKSHI) dhe me mbështetjen e UNICEF të inicioje përpjekjet për krijimin dhe vënien në funksionim të Sistemit të Integruar të të Dhënave të Drejtësisë Penale për të Mitur (nga këtu e më poshtë “Sistemi i Integruar”), si dhe hartimin e dispozitave ligjore dhe nënligjore për ruajtjen, gjurmimin dhe përpunimin e të dhënave të çështjeve penale që përfshijnë të miturit në konflikt me ligjin penal, të miturit viktime dhe të miturit dëshmitarë të veprave penale.

Konkretisht, ligji nr. 37/2017 “*Kodi i Drejtësisë Penale për të Mitur*”, ka ofruar garanci të shumta për mbrojtjen e fëmijëve në kontakt/konflikt me ligjin penal, por në të njëjtën kohë ka përfshirë

edhe masa për mbajtjen dhe ruajtjen e të dhënave në sistemin e drejtësisë për të mitur. Kështu, në nenin 136 të këtij Kodi parashikohet se: *“Për mbajtjen e të dhënave të çështjeve penale që përfshijnë të miturit në konflikt me ligjin penal, të miturit viktima dhe dëshmitarë të veprave penale, krijohet “Sistemi i Integruar i të Dhënave të Drejtësisë Penale për të Mitur”.*

Në zbatim të Kodit të Drejtësisë Penale për të Mitur ndër të tjera është miratuar dhe Vendimi nr. 149, datë 20.03.2019, i Këshillit të Ministrave, *“Për krijimin, organizimin, funksionimin, karakteristikat e përdorimit dhe aksesimit të dhënat parësore e dytësore dhe dhënësia e informacionit të Sistemit të Integruar të të Dhënave të Drejtësisë Penale për të Mitur”*, i ndryshuar, ku janë përcaktuar rregullat lidhur me krijimin, organizimin, karakteristikat dhe aksesin që kanë organet kompetente në këtë sistem.

Kështu, neni 137 i Kodit ka ngarkuar Ministrinë e Drejtësisë për administrimin e të dhënave të Sistemit të Integruar dhe sipas VKM nr.149, datë 20.03.2019, të ndryshuar, pika 16, gërma ç), është përcaktuar se roli i Ministrisë së Drejtësisë është administrues, raportues, auditues dhe zhvillues.

Gjithashtu, edhe në Strategjinë e Drejtësisë për të Mitur dhe Planin e Veprimit 2018-2021 janë parashikuar objektiva strategjike dhe masa lidhur me ngritjen dhe funksionimin e Sistemit të Integruar dhe konkretisht në Objektivin nr. 2 *“Garantimi i procesit të rregullt ligjor për të miturit”*, Objektivi specifik 3 *“Shqyrtimi i drejtë dhe në kohë i çështjeve të drejtësisë për të mitur”*, aktiviteti

3.1 “Krijimi dhe funksionimi i Sistemit të Integruar të të Dhënave të Drejtësisë Penale për të Mitur”.

Rëndësia e Sistemit të Integruar është parashikuar edhe në miratimin e Strategjisë së re për të miturit dhe konkretisht, në Vendimin nr. 892, datë 27.12.2022, të Këshillit të Ministrave, “Për miratimin e Strategjisë Ndërsektoriale të Drejtësisë për të Mitur 2022–2026, planit të veprimit dhe të pasaportës së indikatorëve”⁷⁰, Qëllimi Politik 4 “Drejtësi penale që mundëson parandalimin e ripërfshirjes së fëmijës në kryerjen e veprave penale, rishoqërizimin dhe riintegrimin e fëmijëve në kontakt/konflikt me ligjin”, Objektivi Specifik 4.4 “Qendra e Parandalimit të Krimeve të të Miturve dhe të Rinjve ka kapacitetet e duhura në fushën e parandalimit të ripërfshirjes së të miturit në kryerjen e veprave penale”, Masa 4.4.3 “Funksionimi dhe përdorimi me efikasitet i Sistemit të Integruar të të Dhënave të Drejtësisë Penale për të Mitur si burim statistikor që i vjen në ndihmë analizimit të problematikave të cilat lidhen me të drejtat e fëmijëve. (Orientimi i përmirësimit të politikave për një drejtësi të drejtë dhe të shpejtë për çdo fëmijë në kontakt/konflikt me ligjin”.

⁷⁰ <https://qpkmr.gov.al/wp-content/uploads/2023/05/Strategjia-VENDIM-Nr.-892-date-27.12.2022-PER-MIRATIMIN-E-STRATEGJISE-NDERSEKTORIALE-TE-DREJTESIS-PE-TE-MITUR-2022%E2%80%932026-PLANIT-TE-VEPRIMIT-.pdf>

6.1 Qëllimi i krijimit të Sistemit të Integruar

Sistemi i Integruar përfshin hedhjen dhe përditësimin e të dhënave të drejtësisë penale për të mitur dhe qëllimi i krijimit të këtij sistemi është:

Mbledhja e të dhënave dhe harmonizimi i statistikave të rasteve të drejtësisë penale për të mitur në kohë reale, nëpërmjet gjurmimit të të dhënave të ndjekjes penale e procedurave gjyqësore;

Përmirësimi i cilësisë së statistikave të harmonizuara, të gjeneruara nga institucionet e parashikuara në bazë të legjislacionit në fuqi;⁷¹

Unifikimi dhe kompjuterizimi i të dhënave për rastet e drejtësisë penale për të mitur, me qëllim krijimin e një baze statistikore, që ndihmon analizën dhe orientimin e përmirësimit të politikave;

Ofrimi i zgjidhjeve të menjëhershme të rasteve kur i mituri është subjekt i abuzimeve ose shkeljeve të garancive procedurale të parashikuara nga legjislacioni në fuqi.

Parimet ku mbështetet përdorimi dhe aksesimi i Sistemit të Integruar

Përdorimi dhe aksesimi i Sistemit të Integruar mbështetet në këto 3 (tre) parime bazë:

⁷¹ Vendim nr. 149, datë 20.03.2019, i Këshillit të Ministrave, “Për krijimin, organizimin, funksionimin, karakteristikat e përdorimit dhe aksesimit të dhënave parësore e dytësore dhe dhënësin e informacionit të Sistemit të Integruar të të Dhënave të Drejtësisë Penale për të Mitur”, ndryshuar me VKM nr. 655, datë 10.10.2022.

Parimi i interesit më të lartë të të miturit;

Parimi i respektimit të jetës private, të dinjitetit dhe personalitetit të të miturit;

Parimi i konfidencialitetit, duke mos bërë publike asnjë të dhënë ose informacion të marrë për shkak të detyrës/gjatë kryerjes së detyrës dhe pas përfundimit të saj, që mund të lidhet me dënimet e mëparshme të të miturit, në respektim të legjislacionit në fuqi për mbrojtjen e të dhënave personale.

Përmbajtja e Sistemit të Integruar

Sistemi i Integruar është një sistem unik digjital që përmban të dhëna elektronike të përditësuara mbi çdo fazë të procedimit penal, përfshirë edhe ekzekutimin e vendimit penal për të mitur, subjekte të këtij Kodi⁷², të dhëna të cilat mbahen në përputhje me rregullat e përcaktuara në legjislacionin në fuqi për mbrojtjen e të dhënave personale.

Në pikën 4 të VKM nr. 149, datë 20.03.2019, të ndryshuar, citohet se: *“Krijimi, funksionimi dhe administrimi i Sistemit të Integruar të të Dhënave të Drejtësisë Penale për të Mitur bëhet në formatin “Ëeb-based”, si dhe vijon më tej të përcaktohet se: “Sistemi i Integruar i të Dhënave të Drejtësisë Penale për të Mitur, si bazë të dhënash shtetërore, hostohet në serverët e Agjencisë Kombëtare të Shoqërisë së Informacionit (“AKSHI”), sipas pikës 5, të VKM-së të sipërpërmendur.*

Sistemi gjeneron tregues bazë, në lidhje me:

a) gjendjen e kriminalitetit për të miturit;

⁷² Referuar ligjit nr. 37/2017, datë 30.03.2017, *“Kodi i Drejtësisë Penale për të Mitur”*.

- b) numrin e përsëritësve nga grup-moshat e mitura;
- c) shkallën e riintegritimit apo rehabilitimit të të miturve pas kryerjes së dënimit me burgim ose në rastet kur nuk janë dënuar me burg;
- ç) numrin e të miturve në konflikt me ligjin të proceduar në gjendje lirë, të arrestuar, të ndaluar;
- d) numrin e të miturve në konflikt me ligjin, të trajtuar me procedurën e shmangies nga ndjekja penale dhe nga dënimi përmes masave alternative;
- dh) numrin e të miturve në konflikt me ligjin, të gjykuar e të dënuar;
- e) llojin e veprave penale të kryera nga të mitur;
- ë) numrin e viktimave të mitura dhe llojin e veprave penale të kryera ndaj tyre; si dhe
- f) të dhëna të tjera që lidhen me të miturit në konflikt me ligjin.

Në pikën 9 të VKM - së⁷³ është cituar se: *”Sistemi i Integruar i të Dhënave të Drejtësisë Penale për të Mitur përbëhet nga tërësia e të dhënave që burojnë nga fashikujt e dokumente të krijuara, të dërguara dhe të përpunuara gjatë veprimtarisë së institucioneve shtetërore ose joshtetërore, të personave juridikë e fizikë privatë, gjatë procedurave që ndiqen në hetimin ose gjykimin e çështjeve që lidhen me të miturit në konflikt me ligjin, të miturin viktimë dhe/ose dëshmitar”*.

⁷³ Referuar Vendimit nr. 149, datë 20.03.2019, të Këshillit të Ministrave, *“Për krijimin, organizimin, funksionimin, karakteristikat e përdorimit dhe aksesimit të dhënave parësore e dytësore dhe dhënësin e informacionit të Sistemit të Integruar të të Dhënave të Drejtësisë Penale për të Mitur”*, ndryshuar me VKM nr. 655, datë 10.10.2022.

Gjithashtu, sistemi përmban rubrika të posaçme për anonimizimin e të dhënave, që identifikojnë të miturin në konflikt me ligjin, të miturin viktimë ose dëshmitar të një vepre penale, të dhëna sensitive që lidhen me emrat, adresat, vendet e shkollimit dhe/ose të punës, të profesioneve apo dhe çdo informacion tjetër që mund të përdoret për të identifikuar të miturin.

Në pikën 10, të VKM –së citohet se: “Sistemi i Integruar i të Dhënave të Drejtësisë Penale për të Mitur përmban të dhëna që ndahen në të dhëna parësore dhe të dhëna dytësore, si më poshtë vijon:

- a) *Të dhëna parësore konsiderohen të dhënat e administruara nga institucioni përgjegjës dhe që kanë të bëjnë me: i. të miturit autorë, viktima apo dëshmitarë të një vepre penale; si dhe ii. çdo të dhënë tjetër që lidhet me të miturit në konflikt me ligjin.*
- b) *Të dhëna dytësore konsiderohen të dhënat që kanë të bëjnë me: i. veprat penale të evidentuara nga strukturat qendrore e vendore të Policisë së Shtetit për të miturit në konflikt me ligjin, duke përfshirë: llojin e veprës penale, datën e evidentimit, strukturën policore që e ka evidentuar dhe/ose trajtuar rastin, masën e marrë ndaj të miturit (gjendje e lirë, arrestuar, ndaluar, shpallur në kërkim); ii. njoftimet dhe kallëzimet e kryera pranë organeve të ndjekjes penale për një vepër penale të dyshuar se është kryer nga një i mitur; duke përfshirë: datën e kallëzimit, prokurorinë ku bëhet kallëzimi, numrin e të miturve, veprën penale të dyshuar se është kryer nga i mituri, vendimin e prokurorisë; iii. të dhënat që merren nga institucionet e ekzekutimit të vendimit, duke përfshirë: dënimin/ masën e dhënë, afatin për kryerjen e dënimit/ masës,*

institucionin/zyrën që do ta ndjekë, si dhe të dhëna të tjera që lidhen me procesin; iv. të dhënat referenciale të gjendjes civile, si: numri personal, emri, mbiemri, atësia, vendlindja, datëlindja, gjinia, bashkia/njësia administrative, adresa; v. procesin gjyqësor të kryer nga gjykata, duke përfshirë: të dhënat mbi akuzën e ngritur nga prokuroria, datën e numrin e regjistrimit të çështjes, llojin e gjykimit, vendimin e gjykatës, numrin të miturve të dënuar, llojin e dënimit; vi. të dhënat e marra nga baza të tjera të dhënash, ku ato janë të dhëna parësore”.

Të dhënat e detyrueshme që hidhen në version elektronik nga organet kompetente janë:

- a) vendimet e gjykatave;
- b) vendimi i prokurorit për fillimin, mosfillimin ose shmangien nga ndjekja penale;
- c) marrëveshja e shmangies nga ndjekja penale;
- ç) raportet e vlerësimit individual të të miturit;
- d) vendimet për ekzekutimin e vendimeve penale;
- dh) dokumentet që vërtetojnë përmbushjen e detyrimeve të marra përsipër nga i mituri me marrëveshje, si: dëftesa shkollore, vërtetime për ndjekjen e programeve, si dhe akte të tjera;
- e) lloji i veprës penale të evidentuar, si dhe të dhëna për identitetin, gjininë, arsimin dhe vendbanimin për të miturit në konflikt me ligjin, të miturit viktimë dhe/ose dëshmitarë.

Subjektet përgjegjëse për përdorimin e Sistemit të Integruar

Subjektet përgjegjëse/organet kompetente për përdorimin dhe aksesimin e Sistemit të Integruar në zbatim të legjislacionit në fuqi janë:

Institucioni administrues i Sistemit të Integruar është Ministria e Drejtësisë;

Institucionet përgjegjëse si dhënë për popullimin me të dhëna sipas fazave të procesit janë:

- Ministria e Brendshme;
- Prokuroria e Përgjithshme;
- Gjykata e Lartë;
- Të gjitha gjykatat/seksionet në nivel rrethi dhe apeli, që gjykojnë çështje penale me të mitur;
- Drejtoria e Përgjithshme e Burgjeve;
- Drejtoria e Përgjithshme e Shërbimit të Provës;
- Qendra e Parandalimit të Krimeve të të Miturve dhe të Rinjve.

Në pikën 12 të VKM nr. 149, datë 20.03.2019, të ndryshuar, është përcaktuar se kush do të jenë përdoruesit e Sistemit të Integruar si hedhësit e informacionit të kërkuar dhe konkretisht këta përdorues janë:

Drejtoria e Përgjithshme e Policisë së Shtetit, drejtoritë vendore të policisë dhe/ose drejtoritë vendore për kufirin dhe migracionin; Zyrat/seksionet e prokurorisë në nivel rrethi dhe apeli, që hetojnë çështje penale me të mitur;

Gjykatat/seksionet në nivel rrethi dhe apeli, që gjykojnë çështje penale me të mitur;
Gjykata e Lartë;
Prokuroria e Përgjithshme;
Institucionet e ekzekutimit të vendimeve penale, ku ndodhen të miturit e dënuar ose të paraburgosur;
Zyrat vendore të shërbimit të provës që trajtojnë rastet e të miturve me masë shmangieje ose masë alternative të dënimit me burgim;
Qendra e Parandalimit të Krimeve të të Miturve dhe të Rinjve.

Gjithashtu, në pikën 13 të VKM-së së mësipërme janë specifikuar dhe subjektet e interesuara që janë:

Këshilli i Lartë Gjyqësor;
Këshilli i Lartë i Prokurorisë;
Inspektori i Lartë i Drejtësisë;
Ministria përgjegjëse për arsimin;
Çdo subjekt tjetër, që paraqet kërkesën e argumentuar pranë ministrit të Drejtësisë dhe i përcaktuar shprehimisht me vendim të Këshillit të Ministrave.

Gjithashtu, është përcaktuar se për fashikullin personal elektronik pas lirimit të të miturit zbatohen rregullat për ruajtjen dhe asgjësimin e fashikujve, të parashikuara nga legjislacioni në fuqi për arkivat, si dhe të dhënat lidhur me të miturin dhe procedurën që parashikon ky vendim mbahen në përputhje me rregullat e përcaktuara në legjislacionin në fuqi për mbrojtjen e të dhënave personale.

Niveli i aksesit të institucioneve përgjegjëse në Sistemin e Integruar dhe roli i QPKMR në këtë sistem.

Në pikën 16 të VKM nr. 149, datë 20.03.2019, të ndryshuar, është specifikuar dhe niveli i aksesit në Sistemin e Integruar, ku janë përcaktuar subjektet përkatëse, lidhur me aksesin që këto institucione do të kenë në sistem dhe konkretisht:

- **Ministria e Drejtësisë** ka të drejta të plota administrative në sistem në rolet si administrator, raportues, auditues dhe zhvillues.
- **Qendra e Parandalimit të Krimeve të të Miturve dhe të Rinjve (QPKMR)**⁷⁴ realizon raporte periodike për funksionimin dhe mbarëvajtjen e Sistemit të Integruar për Ministrinë e Drejtësisë. Gjithashtu, QPKMR ka të drejtë përdorimi, leximi, shkrimi dhe gjenerimi të të dhënave të hedhura nga përdoruesit e tjerë në sistem, me qëllim grumbullimin e të dhënave, përpunimin e tyre statistikor, analizimin dhe përgatitjen e raporteve në kuadër të parandalimit të kriminalitetit dhe recidivizmit për të miturit dhe të rinjtë në konflikt me ligjin.

Krahas të drejtave të mësipërme, QPKMR ka dhe të drejtë leximi dhe gjenerimi të të dhënave të hedhura nga përdoruesit e tyre në sistem,

⁷⁴ Struktura dhe organika e QPKMR, është miratuar me urdhrin nr. 115, datë 04.09.2019, të Kryeministrit, *“Për miratimin e strukturës dhe të organikës së Qendrës të Parandalimit të Krimeve të të Miturve dhe të Rinjve”*, ku është krijuar dhe Sektori i Mbikëqyrjes, Administrimit të Sistemit Elektronik dhe Statistikave, i cili si detyrë funksionale ka ndër të tjera, edhe mbarëvajtjen dhe funksionimin e Sistemit të Integruar.

si dhe të drejtë leximi, shkrimi e modifikimi mbi të dhënat e hedhura prej tyre.

Përfshirja e Qendrës së Parandalimit të Krimeve të të Miturve dhe të Rinjve në ndryshimet e VKM nr. 149, datë 20.03.2019, përbën një risi referuar kompetencave dhe rolit të këtij institucioni, lidhur me hedhjen e të dhënave dhe popullimin e Sistemit të Integruar për rastet e të miturve që trajtohen dhe mbikëqyren nga QPKMR pas kryerjes së dënimit ose lirimit me kusht⁷⁵, duke krijuar një panoramë më të plotë mbi ndjekjen e shkallës së rehabilitimit dhe riintegrimin të të miturve që trajtohen me qëllim parandalimin e kriminalitetit të të miturve në shoqëri dhe recidivizmit.

Qendra e Parandalimit të Krimeve të të Miturve dhe të Rinjve po bashkëpunon me Ministrinë e Drejtësisë, me qëllim krijimin e modulit të QPKMR në Sistemin e Integruar, për hedhjen e rasteve të trajtuara të të miturve, si dhe marrjen e masave për trajnimin e mentorimin e përdoruesve të të gjitha institucioneve përgjegjëse, ofrimin e asistencës së duhur teknike për një mbarëvajtje dhe funksionim sa më efektiv të Sistemit të Integruar të të Dhënave të Drejtësisë Penale për të Mitur.

- Subjektet me akses “*të drejtë leximi dhe gjenerimi të të dhënave të hedhura nga përdoruesit e tyre në sistem*”, janë të specifikuara në rubrikën V “*Subjektet përgjegjëse për përdorimin e Sistemit të Integruar*” më sipër.

⁷⁵ Shih Vendim nr. 314, datë 15.05.2019, i Këshillit të Ministrave, “*Për organizimin, funksionimin, si dhe përcaktimin e rregullimeve specifike lidhur me strukturën dhe organikën e Qendrës së Parandalimit të Krimeve të të Miturve dhe të Rinjve*”, ndryshuar me VKM nr. 656, datë 10.10.2022.

- Subjektet me akses “*të drejtë leximi, shkrimi e modifikimi mbi të dhënat e hedhura prej tyre*”, janë të specifikuara në rubrikën V “*Subjektet përgjegjëse për përdorimin e Sistemit të Integruar*” më sipër, në pikën 12 të VKM.
- Subjektet me akses “*nivel vizitori*”, janë të specifikuara në rubrikën V “*Subjektet përgjegjëse për përdorimin e Sistemit të Integruar*” më sipër, në pikën 13 të VKM si subjekte të interesuara.

Ndër të tjera, në pikën 18 të VKM nr. 149, datë 20.03.2019, të ndryshuar, citohet se: “*Institucionet e varësisë dhe/ose drejtoritë rajonale të institucioneve, të cilat nuk kanë akses të drejtpërdrejtë në sistem, sigurojnë që informacioni t’i dërgohet menjëherë organit epror, i cili ka llogari në sistem. Organi epror, nëpërmjet llogarisë së tij, plotëson sistemin në emër të institucionit që ka dërguar të dhënat. Institucionet e varësisë dhe/ose drejtoritë rajonale dhe institucionet eprore marrin të gjitha masat që komunikimi i të dhënave mes tyre dhe hedhja e të dhënave në sistem të përfundojë brenda 24 (njëzet e katër) orëve, po jo më vonë se 48 (dyzet e tetë) orë nga momenti i krijimit të informacionit nga institucioni dërgues. Për raste të veçanta, hedhja e informacionit nuk mund jetë përtej 72 (shtatëdhjetë e dy) orëve nga momenti i krijimit*”.

Në pikën 19 të VKM-së së lartpërmendur citohet se: “*Ministria e Drejtësisë kujdeset që të mundësohet grumbullimi i të dhënave, përpunimi i tyre statistikor, analiza dhe përgatitja e raporteve për përmirësimin dhe parandalimin e kriminalitetit, ofrimi i zgjidhjeve të menjëhershme për rastet kur të miturit i mohohet akses i*

drejtësi ose kur nuk zbatohen garancitë procedurale të parashikuara nga legjislacioni në fuqi, si dhe:

a) të vendosë në dispozicion të përdoruesve të sistemit programin për hedhjen e të dhënave në formatin “ëeb-based”;

b) të bashkëpunojë dhe të bashkërendojë punën me AKSHI-n për hostimin e sistemit;

c) të mbikëqyrë dhe të ofrojë asistencë teknike për përdorimin e sistemit;

ç) të vendosë në dispozicion të organeve shtetërore mundësinë e gjenerimit automatik të statistikave nga sistemi për të dhënat e hedhura nga secili institucion;

d) të trajtojë përdoruesit e sistemit lidhur me raportimin, hedhjen e të dhënave dhe përditësimin e tyre, si dhe për administrimin e përshtatshëm të sistemit, sipas qëllimit të përcaktuar në pikën 7, të këtij vendimi;

dh) të propozojë masa për rritjen e efikasitetit të sistemit dhe përmirësimin e tij në të ardhmen.

Një ndër urdhrat që ka nxjerrë Ministria e Drejtësisë, në zbatim të Kodit ka qenë dhe miratimi i Urdhrit nr. 7639, datë 05.07.2018, “Për miratimin e rregullave të detajuara për përdorimin e Sistemit të Integruar të të Dhënave të Drejtësisë Penale për të Mitur nga Drejtoria e Përgjithshme e Burgjeve dhe Drejtoria e Përgjithshme e Shërbimit të Provës”.

Gjithashtu, edhe institucionet e tjera përgjegjëse si Policia, Prokuroria, KLGJ kanë miratuar urdhra apo udhëzime për institucionet e tyre të varësisë për përdorimin e Sistemit të Integruar, me qëllim përcaktimin e rregullave më të detajuara, si

dhe përcaktimin e personave që do të jenë përgjegjës në përdorimin dhe aksesimin e këtij sistemi.

Ngritja dhe funksionimi i Sistemit të Integruar

Në zbatim të Vendimit nr. 149, datë 20.03.2019, të Këshillit të Ministrave, "*Për krijimin, organizimin, funksionimin, karakteristikat e përdorimit e aksesimit, të dhënat parësore e dytësore dhe dhënësin e informacionit të sistemit të integruar të të dhënave të drejtësisë penale për të mitur*", të ndryshuar, në muajin dhjetor të vitit 2020 Ministria e Drejtësisë finalizoi dhe vuri në funksionim krijimin e Sistemit të Integruar të të Dhënave të Drejtësisë Penale për të Mitur, me mbështetjen e AKSHI dhe UNICEF, krijimi i të cilit u promovua nga Ministria e Drejtësisë edhe në Konferencën Kombëtare "Fuqizimi i Sistemit të Drejtësisë për të Miturit në Shqipëri", me pjesëmarrje të gjerë nga të gjithë aktorët që punojnë në fushën e mbrojtjes së të drejtave të fëmijëve, me qëllim garantimin e të drejtave të tyre.⁷⁶

Znj. Gjonaj ish Ministre e Drejtësisë u shpreh në këtë Konferencë se: "*kjo është një ditë e rëndësishme për drejtësinë penale për të mitur pasi sot për herë të parë profesionistët e sistemit të drejtësisë, Gjykata, Prokuroria, Shërbimi i Provës, Drejtoria e Përgjithshme e Burgjeve dhe Policia do të ndërveprojnë ndërmjet tyre nëpërmjet Sistemit të Integruar të të Dhënave të Drejtësisë Penale për të Mitur*". Ajo shtoi më tej se: "*Ky sistem do të garantojë për herë të parë përmirësimin e aksesit në drejtësi të të miturve, dhe koordinimin ndërinstitutional, me qëllim ofrimin e zgjidhjeve të menjëhershme për rastet kur të miturit i mohohet*

⁷⁶<https://ata.gov.al/2020/12/17/sistem-i-integruar-i-te-dhenave-te-drejtësisë-penale-permiresohet-aksesi-ne-drejtësi-i-te-miturve/>;

aksesi në drejtësi, është subjekt i abuzimeve ose shkeljeve të të drejtave, ose nuk zbatohen garancitë procedurale të parashikuara në legjislacion”.

UNICEF ka vijuar mbështetjen për Ministrinë e Drejtësisë, duke kontraktuar 2 ekspertë për të bërë trajnimin e përdoruesve fundore të Sistemit, si dhe për të mentoruar dhe ofruar asistencën e nevojshme për të gjithë përdoruesit për periudhën Korrik 2021 deri në fund të Maj 2022, ku dhe janë hartuar manualët e përdorimit për përdoruesit e të gjitha institucioneve.

Aktualisht, me ngritjen dhe funksionimin e Qendrës së Parandalimit të Krimeve të të Miturve dhe të Rinjve (QPKMR), institucion në varësi të Ministrisë së Drejtësisë krijuar në fund të muajit mars 2021, u vlerësua rishikimi i akteve nënligjore në zbatim të Kodit që rregullojnë mënyrën e organizimit dhe funksionimit të QPKMR, si dhe të Sistemit të Integruar, me qëllim përcaktimin ndër të tjera edhe të rregullave më të detajuara dhe më të qarta mbi rolin dhe kompetencat që do të kishte QPKMR në kalimin e administrimit, monitorimit apo raportimit të Sistemit të Integruar nga Ministria e Drejtësisë të QPKMR.

Konkretisht, është bërë rishikimi i akteve nënligjore të mësipërme si VKM nr. 314, datë 15.05.2019, *“Për organizimin, funksionimin si dhe përcaktimin e rregullimeve specifike lidhur me strukturën dhe organikën e Qendrës së Parandalimit të Krimeve të të Miturve dhe të Rinjve”*, dhe VKM nr. 149, datë 20.03.2019, *“Për krijimin, organizimin, funksionimin, karakteristikat e përdorimit e aksesimit, të dhënat parësore e dytësore dhe dhënësin e informacionit të sistemit të integruar të të dhënave të drejtësisë penale për të mitur”*.

Për sa më sipër, Këshilli i Ministrave miratoi ndryshimet e bëra në VKM e mësipërme si më poshtë vijon:

1. VKM nr. 149, data 20.03.2019, *“Për krijimin, organizimin, funksionimin, karakteristikat e përdorimit e aksesimit të të dhënave parësore e dytësore dhe dhënësin e informacionit të Sistemit të Integruar të të Dhënave të Drejtësisë Penale për të Mitur”*, ndryshuar me VKM nr. 655, datë 10.10.2022; si dhe
2. VKM nr. 314, datë 15.05.2019, *“Për organizimin, funksionimin si dhe përcaktimin e rregullimeve specifike lidhur me strukturën dhe organikën e Qendrës së Parandalimit të Krimeve të të Miturve dhe të Rinjve”*, ndryshuar me VKM nr. 656, datë 10.10.2022.

Në zbatim të akteve nënligjore të mësipërme, është përcaktuar roli dhe funksioni i Qendrës së Parandalimit të Krimeve të të Miturve dhe të Rinjve (QPKMR) si subjekt përdorues dhe raportues për mbarëvajtjen dhe funksionimin e Sistemit të Integruar.

Qendra e Parandalimit të Krimeve të të Miturve dhe të Rinjve në kuadër të vënies në funksionim dhe zhvillimit të Sistemit të Integruar të të Dhënave të Drejtësisë Penale për të Mitur, ka organizuar takime periodike me pjesëmarrjen e të gjithë “mbikëqyrësve” të institucioneve kompetente, subjekte përgjegjëse të parashikuara në Kodin e Drejtësisë Penale për të Mitur, si dhe VKM nr. 149, datë 20.03.2019, të ndryshuar, si Drejtoria e Përgjithshme e Policisë së Shtetit, Prokuroria e Përgjithshme, Këshilli i Lartë Gjyqësor, Drejtoria e Përgjithshme e Shërbimit të Provës, Drejtoria e Përgjithshme e Burgjeve, si dhe

Ministria e Drejtësisë. Këto takime janë asistuar edhe nga 2 ekspertët e kontraktuar nga UNICEF.

Qëllimi i organizimit të takimeve ka qenë ndërgjegjësimi i të gjithë zinxhirit të drejtësisë penale për të mitur, mbi risitë dhe efektivitetin që ka sjellë ky sistem, si një sistem unik digjital i pari i këtij lloji në rajon, popullimi i sistemit me të dhënat e gjeneruara sipas fushës së veprimtarisë së çdo institucioni, ndarja e eksperiencave ndërmjet tyre, si dhe zgjidhja e problematikave të hasura dhe adresimi sa më parë i tyre.

Për një sistem sa më efektiv dhe të aksesueshëm nga të gjithë përdoruesit, Ministria e Drejtësisë dhe Qendra e Parandalimit të Krimeve të të Miturve dhe të Rinjve, në bashkëpunim dhe me UNICEF kanë marrë masat e nevojshme për ngritjen e kapaciteteve dhe mentorimin në vazhdimësi të të gjithë përdoruesve të Sistemit të Integruar.

Konkretisht, pas ngritjes dhe funksionimit të QPKMR në bashkëpunim dhe me Prokurorinë e Përgjithshme është realizuar një trajnim 2 ditor në datat 28-29 Korrik 2021 me personat kompetentë që do të hedhin të dhënat në sistem apo që do ta mbikëqyrin/monitorojnë atë.

Më pas është vijuar bashkëpunimi edhe me Këshillin e Lartë Gjyqësor për përdorimin e Sistemit të Integruar edhe nga administrata gjyqësore, për të pasur një panoramë më të qartë të rasteve të hedhura për të miturit dhe gjurmimin e tyre hap pas hapi dhe në kohë reale në të gjithë zinxhirin e zbatimit të ligjit dhe drejtësisë si polici, prokurori, gjykatë, shërbim prove dhe burgje.

Konkretisht trajnimi me administratën gjyqësore është realizuar në Qershor 2022.

Situata e përdoruesve dhe hedhjes së të dhënave në Sistemin e Integruar.

Situata e përdoruesve të Sistemit të Integruar deri në datë 31 maj 2022 është si më poshtë vijon: Janë hapur llogaritë dhe janë trajnuar përdoruesit e institucioneve në zbatim të VKM nr. 149, dt. 20 mars 2019 dhe konkretisht:

- 12 përdorues nga Policia e Shtetit përkatësisht një përdorues në secilën Drejtori Vendore të Policisë (DVP) dhe 3 përdorues në Drejtorinë e Përgjithshme të Policisë;
- 29 përdorues nga Prokuroritë (3 nga Prokuroria e Përgjithshme, 6 nga Prokuroritë e Apelit dhe 23 përdorues nga Prokuroritë e Rretheve Gjyqësore;
- 62 persona nga administrata e gjyqësorit janë trajnuar për përdorimin e Sistemit të Integruar;
- 33 përdorues nga Degët Territoriale të Shërbimit të Provës;
- 8 përdorues nga Drejtoria e Përgjithshme e Burgjeve dhe IEVP për të mitur.

Nga ky total përqindja e përdoruesve aktiv është si më poshtë:

- 83 % e përdoruesve e përdorin sistemin nga Policia e Shtetit. Sistemi nuk përdoret vetëm nga 2 DVP dhe konkretisht DVP Shkodër dhe Dibër;
- 100 % e përdoruesve e përdorin sistemin nga Prokuroritë;
- Gjykatat nuk kanë filluar ende ta përdorin sistemin;

- 72 % e përdoruesve nga Degët Territoriale të Shërbimit të Provës e përdorin sistemin⁷⁷.
- 100 % e përdoruesve e përdorin sistemin nga IEPV Kavajë.

Rëndësia e Sistemit të Integruar të të Dhënave të Drejtësisë Penale për të Mitur

Sistemi i Integruar i të Dhënave të Drejtësisë Penale për të Mitur është një sistem unik digjital, krijimi i të cilit është një risi jo vetëm në kuadrin ligjor shqiptar, por edhe në nivel botëror.

Referuar disa burimeve të kërkimit të informacionit në faqet ëeb si:

- OJJDP (Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention), <https://ojjdp.ojp.gov/statistics>;

- CRIN (Child Rights International Network), <https://archive.crin.org/en/home/laë/research.html>;

- Faqen zyrtare ëeb të Ministrisë së Drejtësisë në Angli dhe Ëales, nuk rezulton që të ketë një sistem të integruar të të dhënave të drejtësisë për të mitur, ku kanë akses përdorimi dhe ndërveprimi të gjitha institucionet e sistemit të drejtësisë si policia, prokuroria, gjykata, shërbim prove dhe burgjet. Risi është dhe fakti që Ministria e Drejtësisë është institucioni administrues i këtij sistemi, ku një sër të kompetencave për përdorimin dhe funksionimin e këtij sistemi do ta realizojë nëpërmjet Qendrës së Parandalimit të Krimeve të të Miturve dhe të Rinjve.

⁷⁷ Zyrat Territoriale të Shërbimit të Provës Durrës, Dibër, Gjirokastrë, Kurbin, Përmet, Mat, Tropojë nuk rezultojnë që të kenë hedhur raste në sistem. Nuk dihet nëse nuk kane raste të të miturve apo nuk e përdorin sistemin.

Për herë të parë në sistemin shqiptar të drejtësisë për të mitur do të bëhet mbledhja e të dhënave dhe harmonizimi i statistikave të rasteve të drejtësisë penale për të mitur në kohë reale, nëpërmjet gjurmimit të të dhënave të ndjekjes penale e procedurave gjyqësore, do të përmirësohet mbledhja dhe raportimi i statistikave të gjeneruara nga institucionet e parashikuara në legjislacionin në fuqi, si dhe do të ofrohen zgjidhje të menjëhershme të rasteve kur i mituri është subjekt i abuzimeve ose shkeljeve të garancive procedurale.

Gjithashtu, Shteti Shqiptar do të ketë një unifikim dhe kompjuterizim të të dhënave për rastet e drejtësisë penale për të mitur, ku do të krijohet një databazë statistikore, e cila do të ndihmojë në analizën dhe orientimin e përmirësimit të politikave në fushën e drejtësisë për të mitur.

Shembuj të programit rehabilitues dhe riintegruës në praktikë

- Shembuj konkretë të programit rehabilitues dhe riintegruës në praktikë.
- Programe të suksesshme të përdorura në vendet e ndryshme, duke përfshirë programe të ndryshme që janë të përqendruara në problematikat e ndryshme të të miturve, siç janë droga, alkooli, krimi i organizuar, etj.
- Sfidat që lidhen me implementimin e programeve të rehabilitimit dhe riintegrit, duke përfshirë sfidat buxhetore, logjistike, dhe kërkesat për trajnim të stafit.

BIBLIOGRAFI

Literatura

1. Adler, E.S. & Clark, R. *An Invitation to Social Research: How It's Done*. 4th Ed. Wadsworth: Cengage Learning, 2011;
2. Anderson, L. 'Reflexivity' in R. Thorpe, R. & R. Holt's *The SAGE Dictionary of Qualitative Management Research*. London: SAGE, 2007;
3. Analizë e sistemit të drejtësisë në Shqipëri, Grupi i Ekspertëve të Nivelit të Lartë, Qershor 2015;
4. Berg, L. B. *Qualitative Research Methods for the Social Sciences*. 4th Ed. Boston: Allyn and Bacon, 2001;
5. Boulton, D. & Hammersley, M. 'Analysis of Unstructured Data' in Roger Sapsford and Victor Jupp (eds.) *Data Collection and Analysis*. 2nd edition. London: Sage, 2006;
6. Bryman, A. *Quality and Quantity in Social Research*. London: Unwin Hyman, 1988;
7. Bryman, A. *Social research methods*. Oxford: Oxford University Press, 2001;
8. Baker, J.H. *An Introduction to English Legal History*, London 2002;
9. Barbero Santos, M. *Delincuencia juvenil: tratamiento*, f. 644;
10. Bosscher. N, *The decentralization and transformation of Dutch Youth care system*, Netherland Jeugd Instituut 2014. f 1-2;
11. Bishop, D. M., and Frazier, C. E. *Race effects in juvenile justice decision-making: Findings of a statewide analysis*. *The Journal of Criminal Law and Criminology*, 86, f.392–414;

12. Bishop, D.M. *The Role of Race and Ethnicity in Juvenile Justice Processing. In Our Children, Their Children: Confronting Racial and Ethnic Differences in American Juvenile Justice*, 23–82, edited by Darnell F. Hawkins, D.F. and Kempf-Leonard, K. Chicago: University of Chicago Press, 2015;
13. Bishop, D.M. *The Role of Race and Ethnicity in Juvenile Justice Processing. In Our Children, Their Children: Confronting Racial and Ethnic Differences in American Juvenile Justice*, 23–82, edited by Darnell F. Hawkins, D.F. and Kempf-Leonard, K. Chicago: University of Chicago Press, 2005;
14. Bulman, P. Garcia, M. & Hernon, J. *Study raises questions about psychological effects of solitary confinement. National Institute of Justice*. Issue No. 269. 2012;
15. Carrabine, E. Cox, P. Lee, M. Plummer, K. & South, N. *Criminology: A sociological introduction*. Second edition. Rutledge: London 2009;
16. Cfr. A.M. Platt, *L'invenzione della delinquenza*, Guaraldi, Firenze 1975;
17. Cfr. L. Milani, *Devianza minorile. Interazione tra giustizia e problematiche educative*, cit., f. 59;
18. Ch. Montesquieu, *Mbi frymën e ligjeve*, fq. 15;
19. Cohen, S. *Against Criminology*, Neë Brunswick, NJ: Transaction Books, 1988, vep e cit f. 25;
20. D'Cruz, R. and Tibbs, *Mapping youth diversion in England and Wales*, 2019;
21. DeKeseredy, Ë.S. *Contemporary Critical Criminology*. London: Routledge 2011;

22. De Leo, G. “*L’innovazione dei sistemi della giustizia minorile in Europa. Il bisogno di nuove forme di garanzia*”, vep. e cit., f. 15. Muncie, Youth and Crime, vep. e cit., f. 283;
23. De Leo, G. “*L’innovazione dei sistemi della giustizia minorile in Europa. Il bisogno di nuove forme di garanzia*”, vep. e cit., f. 39;
24. Elezi, E. *Efektiviteti i legjislacionit dhe sistemit të drejtësisë penale kundër kriminalitetit në procesin e integritetit evropian*, 2013;
25. E. Farruku “*Kanun, L’onore degli albanesi tra passato e presente. Analisi di un fenomeno e culturale*” “Rivista Giuridica Stato e Chiese, Roma, 2011;
26. Elezi, I. Hysi, V. *Politikat kriminale*, Pegi, Tiranë 2006;
27. Ericson, R.D. and Eckberg, D.A. *Racial Disparity in Juvenile Diversion: The Impact of Focal Concerns and Organizational Coupling*. Race and Justice 2019. Vol. 6(1) f. 35-56;
28. F. Dalmazzo, *La tutela sociale dei fanciulli abbandonati o travciati*, F.lli Bocca, Milano-Torino-Roma 1910, f. 97-10;
29. Feldman, P. *The psychology of crime*. Cambridge: Cambridge University Press, 1993;
30. Farruku, E. *E drejta zakonore shqiptare*, 2016;
31. Farrington, Ohlin dhe Wilson, *Understanding and Controlling Crime*, vep. e cit., f. 59. Farrington, “*Implications of criminal career research for the prevention of offending*”, vep. e cit., f. 105;
32. Farrington, *Childhood risk factors and risk-focused prevention*. In Maguire, M., Morgan, R. and Reiner R. (eds) *The Oxford Handbook of Criminology*, 4th ed. UK: Oxford University Press, 2007;

33. Haines, K. Case, S. *Positive Youth Justice, CFOS Children First, Offenders Second*, p 1, 2015 GB, f. 1-5;
34. Case, S. & B.Byrne, *Towards a positive youth justice. Safer communities.*, Prill 2016;
35. Hajdari, A. *Kriminaliteti i të miturve në Kosovë gjatë periudhës 2001- 2003*, Prishtinë 2004, f. 37-42;
36. Hoxha. A, *Monitorimi i Zbatimit të Reformës në Drejtësi V* (KREU I). Tiranë 2020;
37. Hysi, V. *Penologji*, Pegi, Tiranë 2006;
38. Islami, H. Hoxha, A. Panda, I. *Procedura penale. Komentar*, Tiranë 2003;
39. Jupp, V. *Methods of Criminological Research*. London: Routledge 1989;
40. Jupp, V. Documents and Critical Research' in Roger Sapsford and Victor Jupp (eds.) *Data Collection and Analysis*. 2nd edition. London: Sage 2006;
41. Jupp, V. & Saposford, R. Eds. '*Validating Evidence*' in *Data Collection and Analysis*. 2nd edition. London: Sage 2006;
42. J.H. Baker, *An Introduction to English Legal History*, London, 2002;
43. Kalaja, D. Agolli, I. & Ajdini, J. *Historia e shërbimeve sociale dhe profesioni i punës sociale në Shqipëri*. UNICEF & Universiteti i Tiranës, 2020, Fq.60;
44. Kambovski, V. *E drejta penale, Pjesa e Përgjithshme, Botimit i dytë*. Shkup 2007.
45. Lammy, D. *The Lammy Review: An Independent Review into the Treatment of, and Outcomes for, Black, Asian and Minority Ethnic Individuals in the Criminal Justice System*, 2017.

46. Leiber, M.J. and Stairs, J.M. Race, Contexts and the Use of Intake Diversion. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, February 1999, Vol. 36(1), pp. 56-86;
47. Leskoviku.M *Access to Justice for Children, an Evolving Concept*. Mediterranean Journal of Social Sciences, 2015.
48. Leskoviku.M, *Implementing alternative measures to detention in penal cases – Introducing and sharing experiences on restorative justice and victim offender mediation application for juveniles and beyond*, 2009.
49. Love, T.P and Morris, E.W. Opportunities Diverted: *Intake Diversion and Institutionalized Racial Disadvantage in the Juvenile Justice System*. *Race and Social Problems* volume 11, 33–44, 2019;
50. Maxfield, M.G & Babbie, E. *Basics of Research Methods for Criminal Justice and Criminology*. 2nd Ed. California: Wadsöorth 2009;
51. Marshall, T.F. *Victim Offender mediation*. Home office research Bulletin 30, 1991, f 9-15;
52. Marshall, T.F. Criminal Justice in the Neë Community. Paper for British Criminology Conference, York, 1991;
53. Marshall, T.F. *Victim Offender mediation*. Home office research Bulletin 30, 1991, f 9-15;
54. Marshall, T.F. Criminal Justice in the Neë Community. Paper for British Criminology Conference, York, 1991;
55. Mannheim, H. *Trattato di criminologia comparata*, (përkth. i Ferracuti, F.) Vol. I, Torino: Giulio Einaudi editore, 1975, f. 283;
56. Muncie, *Youth and Crime*, vep. e cit., f. 53-54;
57. Merkaj. T. *Komentari i Kodit të Drejtësisë penale për të mitur me praktikë gjyqësore*. Tiranë, Prill 2020;

58. Marshall, T.F. *The evolution of restorative justice in Britain* European Journal on Criminal Policy and Research 4 (4), 1996, fq. 21-43;
59. Mandela, N. *Rruga e gjatë drejt lirisë*, Little Brown, Londër, 1994. Cituar prej Coyle, A: Drejtimi i burgut nga këndvështrimi i të drejtave të njeriut, perkthyer nga Rudina Xhillari, Tirane: Grafon, 2005;
60. Marshall, T.F. *Criminal Justice in the New Community*. Paper for British Criminology Conference, York, 1991;
61. Marshall, T.F. Victim Offender mediation. Home office research Bulletin 30, 1991;
62. Marotta, G. *Il trattamento dei minori delinquenti in libertà, në Aspetti criminologici e psichiatrico-forensi dell'età minore*, (a cura di Ferracuti, F.), Milano: Giuffrè, 1987, f. 90;
63. Noaks, L. & Wincup, E. *Criminological Research: understanding qualitative methods*. London: Sage 2004;
64. Omari, L. Anastasi, A. *E drejta Kushtetuese*, Tiranë, 2008, fq 158;
65. Pellumbi. E, *E drejta Zakonore Penale Shqiptare*, Tiranë 2006;
66. Panda, I. *Analizë e Drejtësisë Penale për të Mitur*. Tiranë, 2017;
67. Payne, G. & Payne, J. *Key Concepts in Social Research*. London: Sage 2004;
68. Packer, M. *The Science of Qualitative Research*. New York: Cambridge University Press 2011;
69. Rubin, H. J. & Rubin, I. S. *Qualitative interviewing: the art of hearing data*. London: Sage 1995;

70. Rutherford, A. ‘*Penal Reform and Prison Realities*’ in Dick Whitfield’s *The State of the Prisons—200 Years On*. Routledge: London 2002;
71. Schlesinger, T. *Decriminalizing Racialized Youth through Juvenile Diversion. The Future of Children* 28(2), 2018;
72. Salihu, I. *E drejta penale për të mitur (me ligjin për të mitur)*, Prishtinë 2005, fq .14-424;
73. Salihu, I. *E drejta penale pjesa e përgjithshme*, Universiteti Fama, Prishtinë 2008, fq. 363-635;
74. Salihu, I. *E drejta penale ndërkombëtare*, Universiteti Fama, Prishtinë 2011;
75. Siegel, L.J. *Criminology* 9th ed. Thomson Wadsworth: Ontario 2006;
76. Toçi, T. *E drejta ndëshkimore*, Tiranë 1926, f. 206-207;
77. Vorbsi, A. *Procesi i rregullt ligjor në praktikën e Gjykatës Kushtetuese të Shqipërisë*, Maluka, Tiranë 2011;
78. Ligj nr. 37/2017, datë 30.03.2017, “*Kodi i Drejtësisë Penale për të Mitur*” ;
79. Ligj nr. 18/2017 “*Për të drejtat dhe mbrojtjen e fëmijëve*” ;
80. Vendim nr. 541, datë 19.09.2018, i Këshillit të Ministrave, “*Për miratimin e Strategjisë së Drejtësisë për të Mitur dhe të Planit të Veprimit 2018–2021*” ;
81. Vendim nr. 892, datë 27.12.2022, i Këshillit të Ministrave, “*Për miratimin e Strategjisë Ndërsëktoriale të Drejtësisë për të Mitur 2022–2026, planit të veprimit dhe të pasaportës së indikatorëve*” ;
82. Vendim nr. 149, datë 20.03.2019, i Këshillit të Ministrave, “*Për krijimin, organizimin, funksionimin, karakteristikat e përdorimit dhe aksesimit të dhënave parësore e dytësore dhe dhënësive të informacionit të Sistemit të Integruar të të Dhënave*”

- të Drejtësisë Penale për të Mitur*”, ndryshuar me VKM nr. 655, datë 10.10.2022;
83. Vendim nr. 314, datë 15.05.2019, i Këshillit të Ministrave, *“Për organizimin, funksionimin, si dhe përcaktimin e rregullimeve specifike lidhur me strukturën dhe organikën e Qendrës së Parandalimit të Krimeve të të Miturve dhe të Rinjve*”, ndryshuar me VKM nr. 656, datë 10.10.2022;
84. Urdhër nr. 115, datë 04.09.2019, i Kryeministrit, *“Për miratimin e strukturës dhe të organikës së Qendrës të Parandalimit të Krimeve të të Miturve dhe të Rinjve”* ;
85. Urdhër nr. 7639, datë 05.07.2018, i ministrit të Drejtësisë, *“Për miratimin e rregullave të detajuara për përdorimin e Sistemit të Integruar të të Dhënave të Drejtësisë Penale për të Mitur nga Drejtoria e Përgjithshme e Burgjeve dhe Drejtoria e Përgjithshme e Shërbimit të Provës”* ;
86. Agjencia Telegrafike Shqiptare,
<https://ata.gov.al/2020/12/17/sistem-i-integruar-i-te-dhenave-te-drejtësisë-penale-permiresohet-aksesi-ne-drejtësi-i-te-miturve/>.

Ky libër ofron një kuptim të hollësishëm dhe të gjerë të programit rehabilitues dhe riintegruar, duke ndihmuar praktikantët në fushën e drejtësisë, si dhe të tjerët të interesuar, për të kuptuar efektivitetin dhe rëndësinë e këtyre programeve për të miturit dhe shoqërinë në përgjithësi.